

דברי יא"ר

על

תורת ה' תמימה.

המאיר נתיב

יצחק אייזק ראללער

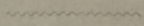
פקיד בית שנת תחכמוני (אפֿיציער דער אקאדעמיע)

אשר לממשלת צרפת

וחבר להכרת דורשי רשומות וחופשי קדמוניות בעיר הגדולה לאלהים

פריס הבירה

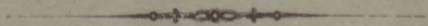
בעל ספר מצבת עולם ובעל המלהמה והמצור.

ספר בראשית

יצא לאור

בשנת כל אמרת אלוה צרופה לפ"ק.

ברלין

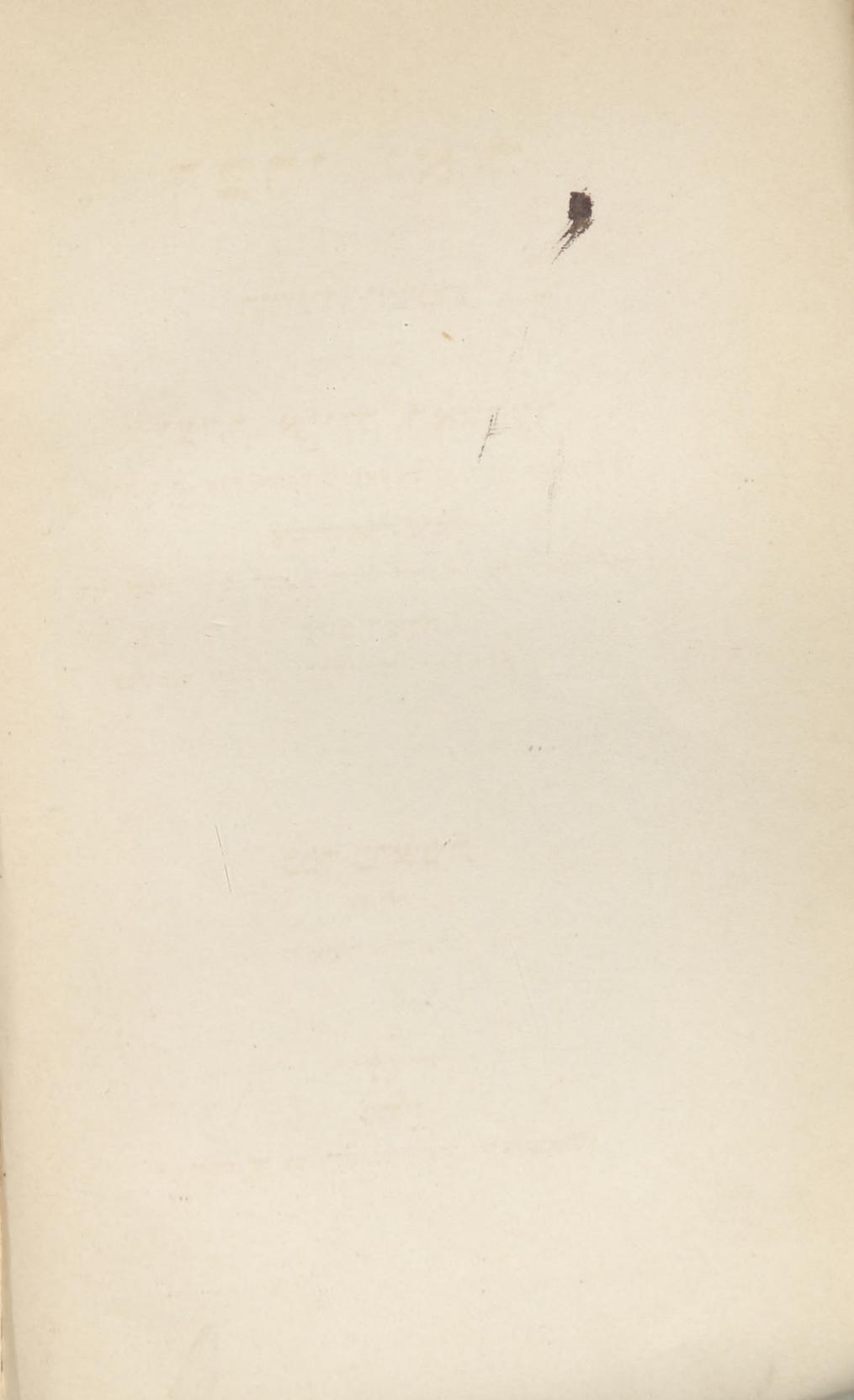
בדפוס של צני הורש במהו יצחק ז"ל אימצקאווסקי.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 154

דברי יא"ר

על

תורת ה' תמימה.

המאיר נתיב

יצחק אייזק ראללער

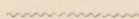
פקיד בית שבת תחכמוני (אפֿיציער דער אקאדעמיע)

אשר לממשלת צרפת

וחבר לחברת דורשי רשומות וחופשי קדמוניות בעיר הגדולה לאלהים

פריס הבירה

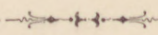
בעל ספר מצבת עולם ובעל המלחמה והמצור.

ספר בראשית

יצא לאור

צטנח כל אמרת אלוה צרופה לפ"ק.

ברלין

בדפוס של צבי הירש במהו יצחק ז"ל אימצקאווסקי.

דברי יא"ר

לא תסיג גבול רעך

האמור בספר תורת ה' מפורש (דברים י"ט י"ד) כתוב הדר הוא לכל חסידיו
לכל ישלחו יד במלאכתי להעלות את באורי זה שנית על מזבח הרפוס.
והמשכילים יזהרו מעשות כמתכנתי להעתיקו משפה לשפה אם לא ברצוני
או ברצון באי כחי. כי מי זה אמר ותרי ה' לא צוה:

פתח דברי יא"ר

נאם הצעיר והל באלפו יצחק אייזיק ראללער בן איש חי רב פעלים זרע קדש מצבתו מוה"ר משלם אליעזר ראללער אשר בצל שדי יתלונן:

אבן היסוד ופנת יקרת תורתנו הקדושה והטהורה, אשר הנחילנו אל נאור בנבורה, העוטר ישראל בתפארה. היא אמונת חדוש העולם במאמרו, והדעת כי ששת ימים שם משטרו, ועשהו כליל בהדרו, ואת יום השביעי ברך וקדש, כי בו שבת ממלאכת עולמו אשר חדש. ובלעדו זאת תפוג תורה, ואל יצא משפט לאורה:

ואם יפתוך חטאים אשר דרכיהם עקשים ורעים ועשתנותיהם נדים ונעים לבלתי להאמין כי ה' אמר ויהי והוא צוה ונבראו, ולהפוך בשאט בנפש את דברי אלהים חיים ומלך עולם לאמר על ששת ימי המעשה כי אינם ימים שיש בהם ערב ובקר, כי אם ימים ארוכים משנות אין חקר, אשר חלפו ועברו מעת הרה הטבע הרת עולם עד אשר המליטה וילדה את בניה הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו. אל תשמע ואל תאבה ללכת בדרך אתם. כי צוררים המה לך ולהדיחך מאחרי אלהיך מגמתם, וידרכו קשתותם, להביא בכליותיך בני אשפתם:

והיה, כי יאמרו אליך ראה כי מצאנו במעבה האדמה חיתו ארץ ורגי ימים שם רמש ואין מספר אשר נקשו כאבן במצולה בדרתם חיים שאולה בימי הרעשים, ותבניתם שונה מאלה אשר על פני אדמות, והכרת פניהם ענתה בס כי ספונים וטמונים היו בארץ שנות אין מספר. וגם דוממים וצמחים רבים וזלתם אשר יכירו בצורתם כי כבירי ימים הם כהנה וכהנה מחשבון היצירה אשר אנחנו שלומי אמוני ישראל מונים בו:

פתח דברי יא"ר

אף אתה תשיב אמריך להם כי כבר תמכו חז"ל יתדותם על כתובים רבים בכתבי הקדש והחליטו כי בנה הקב"ה עולמים והחריבם ובעת רצון פקדם לטובה להשיבם לתחיה ולחדש כנשר נעוריהם. כאמור כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי (ישעיה נ"ו ט"ז): ועוד יש לאל מליך להוכיח כי חדש ה' את פני האדמה הזאת אשר הפך לתהו ובהו ואחרי בלותה היתה לה עדנה ואדוניה זקן. והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש. ככתוב נטה צפון "על תהו" (איוב כ"ו ז'). ונאמר המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו המרגיו ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון האומר לחרם ולא יורח ובעד כוכבים יחתום נטה שמים לבדו ודורך על במתי ים (שם ט' ה' — ח'). ונאמר לפנים הארץ יסדת ומעשה ידך שמים. המה יאבדו ואתה תעמוד וכלם כבגד יבלו כלבוש תחליפם ויחלפו ואתה הוא ושנותיך לא יתמו (תהלים ק"ב כ"ז — כ"ח). והכתובים הנזכרים כוזה הרקיע וזהרים על שלשת הכתובים הראשונים מתורת אלהינו הנצורה בירינו, שענינם כן הוא. בראשית. מלפנים, טרם פעל ועשה את מעשה ששת הימים, כבר ברא אלהים את השמים ואת הארץ. כאמור נכון בסאך מאז מעולם אתה (תהלים צ"ג ב'): ויען כי היו מצווים ועומדים כבר במאמרו, לכן לא נאמר אצלם הפעם ויאמר אלהים יהיו שמים ותהי ארץ ככתוב אצל החדשים אשר מקרוב באו ויאמר אלהים יהי אור, יהי רקיע, וכדומיהן. ומטעם זה כתוב את "ה שמים" ואת "ה ארץ" כל אחד בה"א הדעת: והארץ היתה תהו ובהו, וכאשר הגיעה הארץ עד תכלית ימיה רגזה וחלה ועמודיה התפלצו צפו מים על ראשה ונעשתה שממה וחרבה בגורת בוראה ועושה, ככתוב וזרון בספר איוב: וחישיך על פני תהום. כי אספו כוכבי השמים נגהם, ככתוב שם, האומר לחרם ולא יורח ובעד כוכבים יחתום: ורוח אלהים מרחפת על פני המים. כי עלה במחשבה לפניו לחדש פני האדמה ולהסיר פני הלוט הלוט והמסכה הנסוכה עליה: ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור. אור חדש האיר, וממנו החל את בריאת העולם הזה אשר חדש כנשר נעוריו אחר אשר נטה עליו קו תהו ואבני בהו: וכן אמר רב. חייא רבה בתוך דרושו המובא (בב"ר ג'). בראשית ברא אלהים וגו' הרי בנוי. כד"א לנטוע שמים וליסוד ארץ (ישעיה נ"א ט"ז). והארץ היתה תהו ובהו, הרי חרב. כד"א ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו וגו' (ירמי ד' כ"ג). ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור, הרי בנוי: וכן תרגמו המתרגמים הנאמנים אונקלס הגר ויונתן בן עוזיאל, כאשר אוכיח באותות ובמופתים בפנים הספר:

פתח דברי יא"ר

והמנעים זמירות ישראל אשר רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו לתאר בשרר מליצתו הנשגבה את המסופר בתורה, גם הוא נתן לאורה את משפט הבכורה, בפתחו במשל פיו בפרשה ק"ד מספר התהלות להביע חידות מני קדם, לאלהי הכבוד לקדם. וירא ראשית לו "עושה אור כשלמה". נגד ויאמר אלהים יהי אור: "נוטה שמים כיריעה, המקרה במים עליותיו וגו'". לעומת ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים והי מבדיל בין מים למים: "יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד". על מכוניה, כמו אותי השיב על כני (בראשי"מ"א י"ג). אחרי אשר התנעשה הארץ ונמוטו פעמיה, השיבה לקדמותה ויסדה על מכוניה כבתחלה. והעד ותראה "היבשה" בה"א ידיעה: "תהום כלבוש כסיתו" בתהום כסית את הארץ*) כאשר יכסה המלבוש את הגוף. והוא נגד וחשך על פני תהום: "על הרים יעמדו מים". נוכח ורוח אלהים מרחפת על פני המים: "מן גערדתך ינסון מקול רעמדך יחפוזן יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם". לעומת ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד וגו':

ואחרי הדברים והאמת כי כתוב בספר תורת ה' מפורש כי חדש את העולם בטובו אחר אשר הפכו באפו ונטה עליו קו תהו ואבני בהו. דעת לנכון נקל כי לזמן החדוש אנחנו מונים ולא לזמנים אשר היו מלפנים. כמובא (בב"ר ג') אמר ר' יהודה ב"ר סימון יהי ערב אין כתיב (רצונו כי לא נזכרה הצווי לפני המעשה הזאת) אלא ויהי ערב וגו' מניד שהיה סדר זמנים קודם לכן. ואם כן איפוא לא תלקח עוד החכמה והתבונה לצרור על האמת והאמונה. כי עדות ה' נאמנה כי העולם הזה חדש הוא מזמן ידוע. ואלה הדברים אשר מצאו בשאול תחתית ואשר חכמים הגידו עליהם ולא כחדו כי טמונים היו בסעיפי האדמה שנות אלפי אלפים ורבי רבבות, שארית נפלאותיו המה, יתר הפליטה מהעולמים הקדומים אשר השאיר להם שריד כמעט בתהום רבה אחר אשר עלו בתהו ויאברו: והחכם מכל אדם כה אמר בדברו (קהלת א', י"א) יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה "לעולמים" אשר היה מלפננו וגו'. (כבר היה בעולמים הקדומים אשר היו ונחרבו כגורת בוראם ועושים). אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה (כי באברן העולמים יחדו זכרונותיהם) כאמור כי הנני

(* ונקראה ארץ גם צלשון זכר כנו ולא כשא אוחס הארץ (צלאשית י"ג ו')

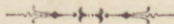
סיוחל ארץ ציוס אסד (ישעיה ס"ו מ') נעמס ארץ (שס ט' י"ח) נאלכך אסד ילאו שניסס (ישחזקל כ"א כ"ד) ארץ אלכס למרדעיס (סחלים ק"ה ל')

פתח דברי יא"ר

בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה
על לב (ישעיה ס"ה י"ז):

וערכים עלי דברי החסיד בעל הכוזרי בספרו מאמר ראשון סימן ס"ז
אשר כתב לאמור ושאלת החדוש והקדמות עמוקה וראיות שתי
המענות שוות עד שתכריע החדוש הקבלה מאדם ועד נח ומשה בנביאה
אשר היא מאין ספק יותר נאמנת מן ההקשה. ואם היה מצטרך בעל
תורה להאמין ולהודות (בהיולי) בחומר קדמון ועולמים רבים קודם העולם
הזה לא היה בזה פגם באמונתו, כי היה מאמין כי העולם הזה החדש
הוא מומן ידוע ותחלת האדם אשר היה בו אדם וחיה: עכ"ל לשון
הזהב והאדרת אשר חקק לדור אחרון למשמרת:

ורגני להוסיף על דבריו הנאמרים בדעת ובתבונה כי לא לכבד כי לא
תהיה אמונת עולמים קדומים לעולם הזה אל המאמין למכשול
ופוקה, כי אם יחשביה לו ה' צדקה, על אשר ירבה תהלתו ויפארוהו
וינשאוהו על מעשיו הראשונים עם האחרונים גם יחד: וכבר אמר משה
איש האלהים בתפלתו (תהלים צ' א' ובי) אדני מעון אתה היית לנו בדור
ודור בטרם הרים ילדו ותחולל ארץ ותבל, ומעולם ועד עולם אתה אל.
רצונו מעולם החרב עד עולם הבנוי: ונאמר (שם קמ"ה י"ג) מלכותך מלכות
„כל עולמים". המה העולמים אשר פעל ועשה וקרא עליהם מועד להשיבם
לתהו ובהו ולחדש כנשר נעוריהם: ונאמר (שם ק"ו מ"ח) ברוך ה' אלהי
ישראל מן „העולם ועד העולם". שעורו מעולם הזה עד עולם הבא.
כי גם על העולם הזה תעבור כוס תהו ובהו ויקום עולם אחר תחתיו
כמובא (סנהדרין צ"ז ע"א) בשם רב קטינא: ועוד ידי נטויה להעביר
לפניך כתובים אחרים ודברי חכמים כדרבונות אשר יתנו עדיהם ויצדיקו
את דברי ועל דרכי יגיה אור לבאר כל סתום וחתום בדברי התורה הזאת
תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב: וזה החלי, בעזר צורי וגואלי,
יהי לרצון מלולי:

דברי יא"ר

בראשית א.

פרשת בראשית.

א) בראשית. המלה הזאת כתובה ומשלשת בדברי ירמיהו, בראשית ממלכות יהויקים (שם כ"ו א'), בראשית ממלכת יהויקים (שם כ"ז א') בראשית ממלכת צדקיהו (שם כ"ח א'), בראשית מלכות צדקיהו (שם מ"ט ל"ד). וינתן בן עזיאל אשר תרגם את ארבעתן "בריש מלכות וגו'" לא עשה כן לנו במקום הזה כי שכל את ידיו ותרגמה "מן אוולא" שענינה מן קדמת דנה. ואונקלוס הגר אשר כמותו רגל על לשונו לתרגם "ראשית" עם "ריש", שמר פה את פיו ולשונו ושנה את מעמו לתרגמה "בקדמין" שהוראתה גם כן בימי קדם. והעד וילך למסעיו מנגב ועד בית אל עד המקום אשר "היה" שם אהלה "בתחלה" (בראשית י"ג ג'), שתרגם הראשון "ואול למטלוני מדרומא ועד בית אל ותב עד אתרא דפרסיה תמן למשכניה מן אוולא". והשני תרגמו "ואול למטלוני מדרומא ועד בית אל עד אתרא די פרס תמן למשכניה בקדמיתא". ומה ראו על ככה? אין זאת כי אם רוח אחד להם עם אלה החכמים אשר החליטו שהיה הקב"ה בונה עולמות ומחריבן. וביאורם כן הוא. "בראשית", מלפנים, טרם פעל ועשה את מעשה ששת הימים, כבר ברא אלהים את השמים ואת הארץ. והטיבו את אשר דברו כאשר עינינו הרואות כי נזכרה הצווי לפני כל מעשה ומעשה, הלא הנה ואמר אלהים יהי אור, יהי רקיע, יהי מארת ברקיע, תדשא הארץ דשא, וכדומה. ולא נאמר יהי שמים, תהי ארץ, יען כי היו מצווים ועומדים כבר במאמרו. והוא טעם

היא הדעת אשר בראש כל אחד מהם: וקרא את כל אשר ממעל בשם שמים ואת כל אשר מתחת בשם ארץ, וגם המים בכלל, כי לא תארם בשמות מיוחדים כי אם במלאכתו האחרונה כאמור (למטה פסוק ויד) ויקרא אלהים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים:

(ב) והארץ היתה תהו ובהו. וברכות הימים נהייתה הארץ תהו ובהו, כי חק וזמן נתן לה לאמור עד פה תבואי ולא תעבורי, וכאשר הגיעה עתה רגזה הארץ וחלה ועמודיה התפלצו, צפו מים על ראשה ונעשתה שממה וחרבה בגזרת בוראה ועושה כאמור המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפסם באסו, המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום נוטה שמים לבדו ודורך על במתי ים (איוב ט. ה' ו' ז' ח'). ולכן תרגמו המתרגמים וארעא הות תהייא ובהייא "צדיא" מכני נש "וריקניא" מכל בעיר. כי "צדיא" ענינו שממה כמו פן תהיה הארץ שממה (שמות כ"ג כ"ט) דילמא תהי ארעא "צדיא". "וריקנא" ענינו הקיאה את יושביה, כמו ותקיא הארץ את יושביה (ויקרא יח כ"ה). "וריקנת" ארעא ית יתבתהא וכדומיהן. ודעת לנבון נקל כי לא הקיאה הארץ את החיל אשר לא בלעה. ואם כן איפוא לא יקרא תהו ובהו כי אם דבר ההיה ונחרב ולא דבר אשר לא נשלם בכל ענינו כאשר חשבו רבים וכן שלמים:

ואעידה לי שנים עדים נאמנים את ישעיהו בן אמוץ הנביא ואת ירמיהו בן חלקיהו כהן ונביא, אשר פי הראשון ענה בארץ הנושבת לאמר ונטה עליה קו תהו ואבני בהו (ישעי' ל"ד י"א), רצונו כי תחרב ותהיה שממה מאין יושב. ודבר גדול דבר הנביא (שם מ"ה י"ח), כי כה אמר ה' בורא השמים הוא האלהים יוצר הארץ ועושה הוא כוננה לא תהו בראה לשבת יצרה". אשר פי שנים ברוחו. ראשונית, כי ה' בורא שמי השמים אשר הכין בתבונתו מאז כאמור לרוכב בשמי שמי "קדם" (תהלים ס"ח ל"ד) הוא האלהים יוצר הארץ ועושה. והוא כוננה ותקנה מחדש כאמור (שם ק"ד ה') יסד ארץ על מכוניה, ששעורו על מכונה הראשון, כמו אותי השיב על כני (למטה מ"א י"ג). שנית כי לא תהו בראה בראשונה כי אם לשבת יצרה ורק אחר ימים רבים כאשר הגיעה עד מלון קצה רק אז נהייתה תהו ובהו עד אשר סקדה לטובה והשיבה לקדמותה:

והשני הביע אומר ראיתי את הארץ והגה תהו ובהו (ירמיה ד' כ"ג). ואחר כן הואיל באר ויאמר ראיתי ההרים והגה רועשים וכל הגבעות התקלקלו ראיתי והגה אין האדם וכל עוף השמים נדרו, ראיתי והגה הכרמל המדבר וכל ערוי נתצו מפני ה' מפני חרון אפו (שם כ"ד כ"ה וכ"ו). ואלה דבריו האחרונים, שממה תהיה כל הארץ וכלה לא אעשה (שם כ"ז). ועל

בראשית א

ג

פי שנים עדים יקום דבר כי רק מקום שמש וחרב תהו ובהו יקרא ולא דבר אשר לא נשלם בכל עניניו וענתה כי צדקתי:

וכן אמר רב חייא רבה בתוך דרושו המובא (בבב"ר ג') בראשית ברא אלהים הרי בנוי, כד"א לנטוע שמים וליסוד ארץ (ישעיה נ"א ז'). והארץ היתה תהו ובהו הרי חרב, כד"א ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו. ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור הרי בנוי:

וכן הוציא ר' אבהו ממה שנאמר למטה (פסוק ל"א) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. מכאן שהיה הקב"ה בונה עולמות ומחריבן עד שברא את אלו ואמר דין הניין לי יתרון לא הניין לי (ב"ר ט'). ונשנה אצל את הכל עשה יפה בעתו (קהלת רבה):

ועל ויהי ערב וגו' אמר ר' יהודא ב"ר סימון יהי ערב אין כתיב כאן (רצונו כי לא נזכרה הצווי לפני המעשה הזאת) אלא ויהי ערב מגיד שהיה סדר זמנים קודם לכן (ב"ר ג'):

ובנין אביו הוא, אמר ר' סימון כתיב (תהלים מ' ו') רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו, לשעבר רבות עשית וגו' מכאן ואילך נפלאותיך ומחשבותיך אלינו (ירושלמי פ"ק דריה):

ובתלמוד בבלי (ברכות נ"ח ע"א) אמרו שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן תורה ותשובה וזן עדן וגיהנם וכסא הכבוד וכו':

והירושלמי בתרגומו את ויגרש את האדם וגו' (למטה ג' כ"ד) כתב לאמור "וטרד ית אדם מן דאשרי יקר שכינתיה מן לקדמין בין תרין כרוביא, קדם עד דלא ברא עלמא ברא אורייתא אתקין גנתא דעדן לצדיקיא וכו' אתקין גיהנם לרשיעייא דמתילא לחרבא שנונא אכלה מתרין סטרין":

ויונתן תרגם "וטרד ית אדם ואשרי יקר שכינתיה מן לקדמין ממדנה לגנתא דעדן מפעליו תרין כרוביא קדם עד לא נברא עלמא תרין אלפין שנין ברא אורייתא ואתקין גיהנם אתקין גנתא דעדן לצדיקיא וכו' אתקין גיהנם לרשיעייא דהיא מדמא לחרבא שנונא אכלה מתרין סטרה וכו'":

והחכמים האלו שאנו את דבריהם בששון מספר משלי שלמה (פרי חיי) אשר כתב בשם החכמה לאמר "הי קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז" ה' קנני ראשונה לכל מפעליו אשר עשה מאז טרם ברא את העולם הזה "מעולם נסכתי מראש מקדמי ארץ" ראשונה הייתי לכל הדברים אשר קדמו את הארץ הלזו "כאין תהמות חוללתי באין מעינות נכבדי מים" בעת חוללתי עוד לא נהווו התהומות והמעינות נכבדי מים אשר צפו על הארץ לכסתה. "בטרם הרים הטבעו לפני גבעות חוללתי". כי ההרים והגבעות נהווו מרעיש ורונן הארץ אשר הפך הי' לתהו ובהו, ואני הייתי

לפניהם ולא חלו בי ידים. "עד לא עשה ארץ וחוצות וראש עפרות תבל". בטרם נראתה היבשה שהיא ראש לעפרות הארץ הלזו הנקראה "תבל" כאמור אדני מעון אתה היית לנו ברור ודור בטרם הרים ילדו ותחולל ארץ "ותבל" (תהלים צ"א ב). וכן לה' הארץ ומלואה "תבל" ויושבי בה (שם כ"ד א). "בהכינו שמים שם אני" בהכינו את הרקיע הנקרא שמים שם הייתי, "בחקו חוג על פני תהום" כאמור ורוח אלהים מרחפת על פני המים. "באמצו שחקים ממעל בעזוז עינות תהום", כי רפפו בנערתו שמי השמים העליונים הנקראים שחקים ויאמצם בעזוז עינות מים אשר מעל לרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע. (ועל חיות סנאים סעליונים ששז קראו סמכנים לפני שם טסור נכדז נקונו). "בשומו לים חקו ומים לא יעברו פיו", באמרו יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד "בחקו מוסדי ארץ" באמרו ותראה היבשה. "ואהיה אצלו אמון שעשועים יום יום". יום יום אלפים שנה כאמור כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור (תהלים צ' ד) וכן דרשו חז"ל (סנהדרין צ"ז ע"א):

ועוד הואיל המלך שלמה באר (קהלת א' י). "יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה "לעולמים" אשר היה מלפננו" (כבר היה בעולמים הקדומים אשר היו ונחרבו בגורת בוראם ועושם). "אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה" (כי באבדן העולמים יחדו זכרונותיהם), ככתוב "כי הגני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב (ישעיה ס"ה י"ז):

והחשך על פני תהום. חשך, ענינו מניעה והעדר האור מגורת חשך כסין כמו מיודעי מחשך (תהלים פ"ח י"ט), כי אספו כוכבי השמים נגהם כאשר הוכחנו למעלה מהכתוב האומר לחרם ולא יזרח וכעד כוכבים יחתום. והמים נכרו ועלו לכסות את הארץ אשר הפך ה' לתהו ובהו כאמור שם "ודורך על בתי ים". וקרא למים העליונים פני תהום כאמור בחקו חוג על פני תהום (משלי ח' כ"ז) ופני תהום יתלכדו (איוב ל"ח ל'): ורוח אלהים, רצון האלהים, כאמור לא בחיל ולא בכה כי אם ברוחי אמר ה' צבאות (זכריה ד' ו'). ויפה תרגמו יונתן והירושלמי "ורוחא דרחמין מן קדם ה'" כי רחם ה' את הארץ אשר הפך לתהו ובהו וחשב להשיבה על כנה: מרחפת על פני המים, המים, בהיא הדעת כי ממקור הבריאה הראשונה יצאו, ויען כי הוא צוה ונבראו מאז ומקדם לכן לא נאמר אצלם הפעם ויאמר אלהים יהי מים ויהי מים:

וכן אמר ר' יהודה אמר רב בשעה שבקש הקב"ה לברוא את העולם אמר לו לשר של ים פתח פיך ובלע כל מימות שבעולם (רצונו שבעולם

התהו ובהו) אמר לפניו רבוננו של עולם די לי שאעמוד בשלי וכו' (כ"ב ס"ו ע"א). ודי באר ודי עולה כי חדשים גם ישנים הצפין הי לנו, והלא כה דבריו כאש, כאשר השמים החדשים (הוא רקיע השמים) והארץ החדשה (היא היבשה) אשר אני עושה (אשר חדשתי כנשר נעוריה) עומדים לפני (עומדים כעת לפני) כן יעמוד זרעכם ושמכם (ישעיה ס"ו כ"ב). ואל תתמה על אשר כתב עושה שהוא בינינו פועל תחת עשיתי שהוא עבר. כי דרך הנביאים הוא להחליף לפעמים את הפעולים, כמו עושה גדולות כמצרים (תהלים ק"ו כ"א). באחת ידו עושה כמלאכה (נחמיה ד' י"א) וכדומיהן: (ג) ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור. צוה שיתהוה האור ונתהוה. והיא ההויה הראשונה לעולם הזה אשר חדש כנשר נעוריו אחר אשר הפכו לתהו ובהו כאשר העיד המנעים זמירות ישראל בפרשה ק"ד מספר התהלות אשר הארכנו למעניתו בפתח דברי יא"ר הוא מבוא ספרנו, דורשנו משם ותמצאנו ודעת לנפשך ינעם:

וירא אלהים את האור כי טוב. התכונן בו כי נעשה במדה ממוצעת אשר יוכלו ברואי מטה לסובלו:

ויבדל אלהים בין האור ובין החשך. רבים חשבו כי הבדיל בינינו כאשר שנה את שמותם כאמור אחר כן ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה, ולא ידון רוחי בס. כי מה ראה על ככה לעשות להם ציונים אחרי שזה שחר וזה לכן ואף בלעדס לא יתחלפו ולא יתמרו זה בזה. ומה גם כי כבר נודעו בשמות זה אור וזה חשך, ודי היה לו באלה להבדיל בין איש ובין אחיו. ודברי חז"ל כי ראה ה' שלא יאות שישתמשו האור והחשך בערבוביא וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה, במשל חידה נאמרו. כי באמת החשך אינו פועל מאומה והוא רק העדר האור מענין חשך בשי"ן שמאלית כמו מיודעי מחשך (תהלים פ"ח י"ש). ששעורו מניעה, כאשר עוררנו למעלה. והנסיון יוכיח כי יאיר נר דולק בבית אפל ולא יחשכנו כל חשך, וכאשר יתכבה שוב ישוב החשך לאיתנו ומי משיבו אל נוהו אם לא העדר האור. וכן כתוב מפורש (ישעיה י"ג י') כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם: "חשך" (ימנע אור) השמש כצאתו (ועל ידי כן) וירח לא יגיה אורו (כי ממנו הוא שואף וזורה ואם יכשל עזר אז יפול עזור). וכתוב (קהלת י"ב ב') עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים וגו', שענינו טרם ימנע אורם ויהיו חשך:

והנאמר (ישעיה מ"ה ז') "ובורא חשך", אין ענינו חשך אמתי כי אין בו ממש, ורק הגיון מליצי הוא בהמשילו את המלחמה שהיא המות אל החשך כאמור (איוב ג' ח') "גאלהו חשך וצלמות" והוא הרע, וכהמשילו את השלום שהוא החיים והטוב אל האור שנאמר בו כי טוב.

ובין פתיחן לישעיהו הנביא בעליות מליצת "יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא רע", נגד הכתוב (דברים ל' ט"ו) "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע":

ועתה דע לך כי ההכרל אשר עשה ה' בין האור ובין החשך הוא הערב והבקר אשר שם בנימו כי הערב הוא הנשף יבדיל בין היום והלילה שלא יאסף האור פתאום ויבוא החשך תמורתו. למען ידע ההולך בדרך לבקש בית מלון לו לבלתי היות למלתעות כפירים למאכל. והבקר הוא עלות השחר יעמוד בין הלילה והיום לעורר את האדם לצאת לסעלו ולעבודתו עדי ערב ולהגן בעדו לבל יאונה לו רע בראותו פתאום אור בהיר זורח. ועל זה נאמר מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית:

ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. ולמען תדע איך היו לאחדים בידו אחר אשר הכריל בנימו. הנני להעיר לך אהזן בלמודים כי הארץ כדורית היא סובבת והולכת על שני צירים הנאחזים בזרועות עולם זה בצפון וזה בדרום והשמים סובבים אותה כעגולה לנקודה ואין לאל ידינו להכריע איזה הוא חצי כדור העליון ואיזה הוא חצי כדור התחתון מהארץ הללו. כי היא מיושבת מכל עבריה ועולים ויורדים בה, וגם התחתונים למעלה. והעד כי גם אלה אשר רגליהם רגל ישרה נוכח עמידתינו כמנו כמותם קוטמיות ילכו ועיניהם מישרים תחזינה חצי כפת הרקיע נטוי על ראשיהם מלמעלה, השמש הוא להם לאור יומם ירח וכוכבים לאור לילה, זולתי כי בעת אשר יאיר להם יחשך לנו ובעת אשר אור במושכותינו להם לילה. והיא בגלל אשר ילך האור תמיד הלך וחסור בעבר אחר מכדור הארצי והלך וגדול בעבר השני אשר לעומת ערפו. ומני אז אשר ברא אלהים את האור לא חדלו הערב והבקר מרדוף זה את זה באין הפנות, עד כי אין רגע קמן מן הקמנים במשך העשרים וארבע שעות אשר מעת לעת שלא יהי בו ערב במקום אחד ובקר במקום אחר, והי אשר מלא כל הארץ כבודו עיניו לנוכח יביטו והוא כל יכול וכללם יחד כאמור לך יום אף לך לילה (תהלים ע"ד ט"ז). ויען כי על ידי הערב אשר במקום אחד יאתא בקר במקום אחר וחיתה נפשו בגללו לכן הקדים הכתוב את הערב לבקר:

וסבת העתקת האור ממקום למקום לדעת הקמנים היא כי תסבב השמש את הארץ אשר לעולם עומדת ותאציל מהודה עליה בכל מקום עברה, וכאשר תחלוף ותלך לה פנה הודה פנה זיוה ויבא הצל תמורתו ויהי לילה. כמובא (פסחים צ"ד ע"ב) חכמי ישראל אומרים ביום החמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע וחכמי אומות העולם אומרים ביום החמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למטה מן הרקיע

אמרו רבנן ונראין דכריהם מדכרינו שביום מעיינות צוננים ובלילה רותחין. ובעקבותיהם הלכו עמים רבים ולא ידעו איזה הדרך שכנו האור והחשך בשלשת הימים הראשונים אשר לא נתלו המאורות עדנה ולא היו למו מהלכים. ואם אמנם הקים ה' להם רואה אחד (אסטראנאם) "פיטאגאריס" שמו אשר כארי שאג על נוהו וככספר נתן קולו כי בעיניו לא יתכן להכניע היקר לזולל ולאמור כי כוכבי השמים וכסיליהם יסנו את הארץ אשר במה נחשבה לעומתם. ויתן אותות ומופתים בשמים ובארץ כי השמש בנכורתו יסוב רק על קטבו, וכדור הארץ הוא כאחד מצבא המרום במרום לסבב את השמש אשר יאיר מכבודו תמיד אל המקום אשר יעבור על פניו ויקרא יום. ובפנותו אליו עורף יחשך לו ויהי לילה, וכה משפמו תמיד כי מהלכו ממערב למזרח ורק מפני רוב מרוצתו ידמה לנו כי השמש הולך לקראתו ממזרח למערב, כאשר יקרה לאיש המביט בנהר אשר עצים שתולים על שפתו עיניו תחזינה בו בלכתו כי ילכו העצים לנגדו ובלבבו יבין כי חזות שוא יחזה. בכל זאת שומע לא היה לו בימים ההם ואין חזון דעתו נפרץ עד אשר קם תוכן אחר תחתיו "קופערניקוס" שמו אשר מלא אחריו והוכיח במישור כי כנים דבריו ואין בהם נפתל ועקש ויתן אותותיו אותות כי כדור הארץ קל המרוץ הוא ובמרוצתו ירוץ גם האויר הנודע בשם (אטמאספעהרא), והוא עם כל המנוה הימים וכל אשר בהם יסבב את השמש במשך שלש מאות ששים וחמשה ימים חמש שעות, ארבעים וחמשה רגעים קטנים, והיא הקפת השנת. בלעדי הקפת היומי אשר יסוב על ציריו מעת לעת, ומהלכו מאתים ועשרים וחמש פרסאות לשעה. וחבל הארץ אשר יעבור נוכח פני השמש את אורו ישאף, וזורה הוא שם בעת אשר יהי לילה בחבל השני אשר לעומת ערפו, וכאשר יחלוף יהלוך לו אך חשך ישופהו ויהי אור במקום אחר אשר יחל את כבודו כי אין האחד מתמלא כי אם מתרכבו של השני וכשזה קם זה נופל והיא סבת הערב והבקר:

ואחרי אשר הבאתיך הלום הנני לשים כה נגד עיניך את מאמר הזוהר (ויקרא י') אשר דבר גדולות בשמים ובארץ וכה אמר בדברו. "והכרינא יתבי דרומא חמו בספרי קדמאי ובספרא דאדם הראשון דהכי מחלק כל אילון ארצות דכלהו משתכח לתתא כנוונא דאינון ריקיעין דלעילא אלין על אלין ואלין על אלין וכי וכי. ואחר כן בא בכאר רחובות ויאמר "ובספרא דרב המנונא סבא פירש יתיר, דהא כל ישובא מתגלגלא בעיגולא ככדור, אלין לתתא ואלין לעילא, וכל אינון כריין משניין בחווייהו משנייא דאורא כסום כל אתר ואתר וקיימון בקיימיהו כשאר בני נשא, ועל דא אית אתר כישובא כד נהיר לאילין חשך לאילין, לאילין

ימא ולאין ליליא. ואית אתר דכוליה ימא ולא אשתכח ביה ליליא בר כשעתא דרא זעירא. והאי דאמר בספרי קרמאי ובספרא דאדם הראשון הכי הוא, דהכי כתיב (תהלים קל"ט י"ד) אודך כי נוראות נפליתי נפלאים מעשיך. וכתיב (שם ק"ד כ"ד) מה רבו מעשיך ה'. וע"ד בלא שפיר". עכ"ל: ואל תתפלא על אשר לא שם בעל הזוהר לבו אל הכתובים המוכיחים כי השמש יסוב את הארץ כמו ויהי השמש לבוא (בראשית ט"ו י"ב) השמש יצא על הארץ (שם י"ט כ"ג) ויעמוד השמש בחצי השמים וגו' (יהושע י" י"ג). והוא כהתן יצא מחפתו ישיש כנכור לרוץ ארץ וגו' (תהלים י"ט ו) וכדומיהם, כי כבר אמרו חז"ל דברה תורה כלשון בני אדם. ויען כי על ידי מרוצת כדור הארץ ידמה לעיני בשר כי השמש סובב סובב הולך הוא, ולא רבים יחכמו לדעת מי ומי ההולכים עד כי גם אלה אשר קבלו את דעת החכם "קופערניקוס" לדעת המכרעת בדברם בשער עם אנשים אשר בסוד התכינה לא באה נפשם יאמרו להם כי יצא השמש וכי יבוא השמש למען לא יהיו בעיניהם כמתעתעים, לכן נחנה לו המליצה הקרושה מהלכים בין העומדים, כאשר הסכינה לתת פה ולשון לבלתי מדברים. והעד השמים מספרים ככור אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחווה דעת (שם ב' ג'). ומדי דברו כס אמר "אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם (זולתי כי) ככל הארץ יצא קום (ועל ידי כן) ובקצה תכל מליהם" (כי כגלל המעשה יודע גדולת העושה). והוא כמו שאז מרום עיניכם וראו מי ברא אלה וגו': (ו) יהי רקיע בתוך המים. יהי דבר נטתח בתוך המים. והנמתח הזה הוא האויר הנקרא (אטמאספֶּהרא): ויהי מבדיל בין מים למים. בין פני תהום ובין תחתיו:

(ז) ויעש אלהים את הרקיע. שם לו גבול לאמר עד פה תבוא ולא תעבור: ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע וגו'. והלא כבר נאמר יהי רקיע ויהי מבדיל וגו'. וההבדלה האחרונה למה היא, אבל אין כוונת שכוון כי ההבדלה הראשונה ענינה פרידה בין חלק לחלק, והשניה ענינה הבדלה בתכינה וצורה. כי המים התחתונים נשארו כעצם טבעם כאשר בתחלה, והעליונים נודכבו ונעשו גשם ספורי צה ומצוחצח אשר קראו חז"ל אבני שיש מהור כמובא בתלמוד (חגיגה י"ד ע"ב) "ארבעה נכנסו לפרדס אמר להם ר' עקיבא כשאתם מגיעים לאבני שיש מהור אל תאמרו מים מים שכן כתוב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני". וכאשר כבר בא המופת והאות כי אין מים למעלה מן האויר:

(ח) ויקרא אלהים לרקיע שמים. כי ספדוהו אל שמי השמים

העליונים אשר השאיר על כנם על הבר כסא כבודו, שרפים ואופנים וחיות הקדש הנעצרים במו ואשר לא יזכרו ולא יפקדו בין הנכבדים בששת הימים, ולולי נשארו על תלם בונים חלילה לה' לדחות את העיקר מפני התפל. וכן כתוב בספר איוב „נטה צפון על תהו תלה ארץ על בלימה, צרר מים בעביו ולא נבקע ענן תחתם (ובעת ההיא) „מאחז פני כסא פרשו עליו עננו וגו' " (שם ז' ע"ד י"ד):

(ט) ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה. צוה כמפניע על המים לשמות מעל הארץ אשר צפו על ראשה בעת הפכה לתהו ובהו ולעבור למען תשוב היבשה להתראות מחדש. והעד כי לא נכתב ותראה יבשה כי אם ותראה היבשה בה'א הדעת:

(יא) ויאמר אלהים תדשא הארץ דשא, תצמיח האדמה מיני דשאים, והלא הטה עשב מזריע זרע, עשבים העומדים הכן לזריעה להנחיל את כחם להצומחים אחריהם: עץ פרי עשה פרי למינו אשר זרעו בו. וגם עץ העושה פרי מעצמו וכפתו רעננה בכל שנה ושנה יען כי זרעו בו ולא יסדר ממנו כל ימי עמדו נטוע:

(יד) ויאמר אלהים יהי מארת ברקיע השמים וגו'. פקד על אור המאיר אשר ברא ביום הראשון שיחצה ויתהוה למאורות:

(טז) ויעש אלהים את שני המארת הגדלים את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים. בגדול החל ובקטן כלה, ושניהם צדקו יחדיו כי קטן וגדול שם הוא, קטן באיכותו לעומת אור השמש אשר ממנו ישאף ויזרח, וגדול בכמותו כהיות הכוכבים נספחים אליו: ושעורו, את המאור הקטן ואת הכוכבים אשר יחדיו למאור גדול הכמות יחשב צוה לממשלת הלילה כאמור (ירמיה ל"א ל"ה ל"ו) נותן שמש לאור יומם חקת ירח וכוכבים לאור לילה. וכאמור (תהלים קל"ו ח' ט') את השמש לממשלת ביום כליח. את הירח וכוכבים לממשלות בלילה כליח: (יז) ויתן אתם אלהים ברקיע השמים וגו'. ברקיע השמים, אין ענינו ברקיע התחתון, כי אם ברקיע אשר למעלה ממנו, כי כמו שנקרא הרקיע התחתון שמים כן נקראים השמים העליונים רקיעים, כי כמוהו, כמוהם נמתחים הם ויש ריקות בין איש ובין אחיו. והעד ורמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא נטוי על ראשיהם מלמעלה (יחזקאל א' כ"ב) וכדומה לו רבים שם:

(יח) ולמשל ביום ובלילה, לפעול על צמחי האדמה כאמור ומגד תבואת שמש ומגד גרש ירחים (דברים ל"ג י"ד): ולהבדיל בין האור ובין החשך. כבר בארנו למעלה אצל ויברל אלהים בין האור

ובין החשך: (כא) ויברא אלהים את התנינים הגדולים ואת כל נפש החיה וגו'. הודיע בזה כי התנינים הגדולים כעצם גדלם נכראו והוא אחד מפלאי אל חי, ולא כאשר יחשוב ההמון כי הלכו הלוך וגדול עד כי גדול מאד: (כב) ויברך אתם אלהים לאמר פרו ורבו ומלאו את המים בימים והעוף ירב בארץ. עשה לעוף מדור בפני עצמו ולא כללו בכרכת פרו ורבו יען כי רק על ידי רביצתו על הכצים ולא על ידי זויגו כן ירבה וכן יפרוץ:

(כו) ויאמר אלהים נעשה אדם. נעשה לשון רבים. כי הי' צנאות נאות לבש ויחלק לו ברבים יען כי לו העוז והממשלה לעשות כרצונו ועל פיו יקום דבר, והוא לשון מלכים ונסיכי ארץ כמו אלהים קדושים הוא (יהושע כ"ד י"ט) וכן ארונים קשה (ישעיה י"ט ד') וכדומיהן. ולהודיע כי הוא לבדו הוא ואין לזר אתו נאמר אחר כן ויברא אלהים את האדם בלשון יחיד. וחלילה לנו לחשוב כי היה עוזר לו או שאל בעצת זולתו כרת מה לעשות אם נאמר באר היטב (שם מ' י"ב עד ט"ו) "מי מדד בשעלו מים ושמים בורת תכן וכל בשליש עפר הארץ ושקל בפלס הרים ונבעות במאונס, מי תכן את רוח ה' ואיש עצתו יודיענו, את מי נועץ ויבינהו וילמדוהו בארה משפט וילמדוהו דעת ודרך תכונות יודיענו": בצלמנו כדמותנו. אמר יא"ר הטבארי, אני טרם אחלה לדבר בענין הנכבד הזה הנני לעוררי את לבכך כי אצל לידת האדם מאדם הקדים את הדמות לצלם כאמור למטה (ה' ג') "ויולד בדמותו כצלמו". ואצל בריאת האדם ביד הקב"ה הקדים את הצלם לדמות. והלא דבר הוא. ועתה דע לך כי "דמות" שתי הוראות לו, הראשונה היא התדמות גשם לגשם כמו את דמות המזבח (מ"ב ט"ז י"א) דמות ארבע חיות (יחזקאל א' ה') דמות בקרים (דה"ב ד' ג') וכדומיהן. והשניה היא התדמות תכונה לתכונה כמו כל עין בגן אלהים לא דמה אליו ביסוף (יחזקאל ל"א ח') דמיונו כאריה יכסף לטרף (תהלים י"ז י"ב) דמיתי לקאת מדבר (שם ק"ב ז'). דומה דודי לצבי (ש"הש ב' ט') וכדומיהן. שדמיונותיהם המה תכונות ולא מהותי הדברים אשר התמשלו אליהם כי בתמונות האמתיות אין להם השתוות מכל וכל. ויען כי התדמות האדם לאדם הוא דמיון שוה בתואר פניו ובנין גופו ואכריו לכן הקדים את הדמות לצלם, וענינו "בדמותו" האמתי שהוא "כצלמו", רצונו כתכניתו, שהכל מכירין בו כי טמעיו יצא. אבל השי"ת אינו גוף ואין לו דמיון כלל לדבר גשמי כאמור כי לא ראתם כל תמונה (דברים ד' ט"ו) וכאמור ואל מי תדמיוני ואשוח יאמר קדוש (ישעיה מ' כ"ה) לכן הקדים הכתוב את הצלם לדמות, וענינו "כצלמו". שהוא "כדמותנו", שעורו דומה לנו בתכונה:

ואם נכסוף תכסוף נפשך לדעת מה היא התכינה אשר בה ידמה היצור ליוצרו. שמע נא את דבר ה' אשר דבר עליו לאמור וירדו בדת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש וגו'. ועין בעין תראה כי המליכהו ה' על כל בני שחץ לעומת ממשלתו הגדולה אשר בשמים ממעל. כאמור השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (תהלים קמ"ז ט"ז) וכאמור ותחסרו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו, תמשלהו במעשה ירך כל שתה תחת רגליו וגו' (שם ח' ו' עד פסוק י') והוא אמת ונכון: (לא) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. טוב מאד, ענינו שלם בתכלית השלמות כי התכונן עליהם בחוברת וירא כי יהדיו יהיו תמים ולא תחסר כל כס: ויהי ערב ויהי בקר יום הששי. זה ביאור הענין המדובר, כי אחר הקפת גלגל היום מששי ליצירה אשר כבר היה ערב ובקר בכל אפסי חבל אז התכונן ה' על מעשהו וירא כי נשלם בנינו בתכלית הטובה והשלמות:

ב (א) ויכלו השמים והארץ וכל צבאם. ועם הקפת הכדור מיום הששי נשלמו השמים והארץ וגו': (ב) ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה. וכאשר הגיע יום השביעי כבר כלה את "מלאכתו" היא מלאכת הפרט מיום הששי ונמנע מהוסיף עליה, וכן ויכל לדבר אתו (בראשית י"ז כ"ב) חדל מדבר אתו: וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה. "מכל מלאכתו" היא מלאכת הכלל מששת הימים כי שבת מהוסיף עליהם אחרי רואו שכלם מתאימות ושכולה אין כס. והוא כמו וישבת המן ממחרת (יהושע ה' י"ב) שענינו חדל מרדת ארצה. ועל דרך זה נאמר וינה ביום השביעי (שמות כ' י"א) לא הוסיף לעשות עוד. והעד ותנה התבה (בראשית ח' ד') חדלה להתנונע. וחלילה לנו לחשוב על הנותן ליעף כח ומרבה עצמה לאין אונים כי היה עיף ויגע והוצרך למנוחה. ומה העבודה הזאת לו אם את הכל בטאמר עשה. והמשכיל יבין כי דברה תורה כלשון בני אדם להורות אותנו מה ה' אלהינו שואל מאתנו בשביחת ומנוחת יום השביעי שהוא שב ואל תעשה: (ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. אלה האמורים למעלה המה קורות השמים. הוא הרקיע, והארץ אשר חדש כנשר נעוריה. והעד כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עומדים לפני וגו' (ישעיה ס"ו כ"ב). והנה רבים החליטו כי בהכראם יורה רק יש מאין, ושכתו כי נאמר ויברא אצל התנינים אשר נתהוו מן המים ואצל האדם הנוצר מן האדמה והעלימו עין מדברי המשורר אשר בפה מלא דבר תתן להם ילקטון תסתח ירך ישבעון טוב תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישוכון. ת שלח רוחך ובראון ותחדש פני אדמה" (תהלים קי"ד כ"ח עד ל'): (ו) ואד יעלה מן

הארץ והשקה את כל פני האדמה. פה יאיר נתיב על איזה אופן
ברא את האדם עפר מן האדמה אשר היתה יבשה אחרי אמרו ותראה
היבשה. כי העלה אר מנמנה והשקה את פניה לרכנה: (ז) וייצר ה' אלהים
את האדם עפר מן האדמה. וייצר מגזרת "צור" כמו ויצר ככרים
כסף (מ"ב ה' כ"ג), כי צור ה' את ראש עפרות תכל ולשן יחד כמו
שהחליטו חז"ל "אדם הראשון מכל העולם הוצבר עפרו (מנהדרין ל"ח ע"א)".
ויונן בזה מה שנאמר אחר וקדם צרתני (תהלים קל"ט ה') ששעורו,
ממזרח וממערב צרת את עפרוי: וייפה באפיו נשמת חיים. בעל
הכורס כתב וזה לשונו: מכאן להשאת הנפש ראה יותר נוצחת מכולם,
שרוח הוצא מפי הקב"ה יעמוד לנצח נצחים ואי אפשר שיהיה כלה ואובד
בשום פנים לפי שהוא חלק עצם חי וקיים לעד ולעולמי עולמים. וסמיכות
נשמת חיים תורה על זה, שאילו הנשמה נופלת תחת ההפסד היה ראוי
לומר נשמה חיה, והחיה מלת חיה תואר לנשמה, כמו לנפש חיה, אבל
אמר נשמת חיים, נשמה של חיים כהחלט והם חיים נצחיים של הקב"ה.
וכן הוא אומר חלק אלוה ממעל (איוב ל"א ב') נשמת שדי תכינם (שם
ל"ב ח'). ויש מזה קצת ראייה לדברי האומר משה כתב ספרו וספר איוב
שנמצא בו הודיעה היקרה הזאת מבוארה היטב. וא"כ ראוי לתרגמו כאן
נשמת חיים (איין הויך דעס עוויגען לעבענס), עכ"ל. ודברי פי חכם חן:
ויהי האדם לנפיש חיה, כמו שתרגמו המתרגמים והוה באדם "לרוח
מטללא", כי לא נקרא האדם נפש חיה עד אשר בא רוח הרבור אל
קרכו: (ח) ויטע ה' אלהים גן בעדן, נטע גן כהר "הלכנון" אשר
היה מקום תענוג "ועדן" כאמור ישבעו עצי ה' ארזי "לכנון" אשר
"נטע" (תהלים ק"ד ט"ז) וכאמור כל "עצי עדן" מבחר וטוב "לכנון"
(יחזקאל ל"א ט"ז). ועל כן חמד ארון הנביאים לראותו כאמור אעברה
נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן "ההר הטוב הזה
והלכנון" (דברים ג' כ"ה): מקדם, ממזרח השמש, כאמור "וכל הלכנון מזרח
השמש" (הושע י"ג ח'). וירכתי הלכנון יגיעו ירושלימה כאמור אני עליתי
מרום הרים ירכתי לכנון ואכרת קומת ארזיו מבחר ברושיו ואבוא מרום קצו
יער כרמלו (ישעיה ל"ז כ"ד): ואצל העיר הזאת נמצאה גיא גדולה אשר
"גיא-הנס" בשם נקראה כאמור ועלה הגבול גי בן הנם אל כתף היבוס
מנגב היא ירושלים ועלה הגבול אל ראש ההר אשר על פני "גיא-הנס"
ימה אשר בקצה עמק רפאים צפונה (הושע ט"ז ח'), היא הגיא אשר
בערו בה מרגזיו אל אש חמיד לשרוף את בניהם ואת בנותיהם למולך
אלולם כאמור וטמא את התפת אשר "בני כן הנם" לבלתי להעביר
איש את בנו ואת כתו כאש למולך (מ"ב כ"ג י'). ונקראה גם כן גיא

ההרגה כאמור ולא יאמר עוד התפת וגיא בן הנם כי אם גיא ההרגה (ירמיה ז' ל"ב). ועין כי הראשון היה מקום תפנוקי החיים וגן עדנם, והשני מאכולת אש צלמות ולא סדרים לכן קראו הז"ל למקום שעשועי נפשות הצדיקים אשר עין לא ראתה אלהים וזולתך בשם גן עדן. בתמכס יתדותם על הבתוב מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפך יחסיון ירוין מדשן ביתך ונחל "עדניך" תשקם וגוי (תהלים ל"ו ט'). ואת מקום המשפט אשר בו יבערו נפשות הרשעים כאמור ויצאו וראו כפגרי האנשים הפשעים בי כי תועלתם לא תמות ואשם לא תככה (ישעיה ס"ו כ"ד) קראו בשם גיהנם, בהשענם על הנאמר אשר אור לו בציון ותנור עשן בירושלם (שם ל"א ט'), ואמרו (עירובין י"ט ע"א) שלשה פתחים יש לגיהנם אחד במדבר ואחד בים ואחד בירושלים. (ולא נס סכמוז נסמל סכחי מלך סני ס' קט"ו) :

(ט) ויצמה ה' אלהים מן האדמה כל עין נחמד למראה וטוב למאכל ועין החיים בתוך הגן ועין הדעת טוב ורע. בלעדי הצמחים אשר הוציאה האדמה במאמרו ביום השלישי הצמיה ה' בגן עדנו מטעים להתפאר, עין המורה ללכת בדרך התורה הנאמר בה עין היים היא למחזיקים בה (משלי ג' י"ח) להעובדים את ה' מאהבה. ועין המאור עיני אוכליו לדעת שכר מצוה ועונש עבירה. לעבוד את ה' מיראה :

(י) ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן. מעדן, מן הלבנון כאמור מעין גנים באר מים חיים ונולים מן לבנון (שיר השירים ד' ט"ו) : ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים. אין אתנו יודע איכנה השתרגו הארבעה נהרות אשר ממנו יצאו, כי מעת אשר מחה ה' את כל היקום עם מי המכול הגן נעול והמעין חתום, ואולי דבוקים אחוים המה בו בתחתיות הארץ :

(יא) שם האחד פישון הוא הסבב את כל ארץ החוילה וגוי. נותן התורה עשה להם ציונים על הארצות אשר נודעו בשמות כעת דבר עם עמו אכל לא נקראו ככה ביום המעשה טרם נולדו כוש ואשור וחילה כי איכנה תקדים הסבה להמסבב :

(טז) מכל עין הגן אכל תאכל. ואף עין החיים בכלל, כי זה כל האדם לעבוד את ה' מאהבה : (יז) ומעין הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות. מות תמות יהיה כך הטא משפט מות, ולא ישתמות בעצם היום ההוא. והעד כי האריך ימים על האדמה :

(יח) לא טוב היות האדם לבדו. כל עוד יהיה האדם יחיד לא יראה טוב, ולכן אעשה לו עזר כנגדו למען ייטב לו כאמור (משלי י"ח כ"ב) מצא אשה מצא טוב : (יט) ויצר ה' אלהים מן

האדמה כל חית השדה וגו' ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו. ויצר, שרשו "צור" וענינו אסיפה. כי קבץ את כל הברואים אשר על פני האדמה והביאם אל האדם לראות איך ישכיל לקרוא לכל אחד מהם בשם היאות לו על פי תכינתו ומגו: וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה. ואת זה אשר "נפש חיה" שענינו "רוח ממללא" יקראו הוא שמו, הוא יהיה שמו של עזרו מקודש אשר ידמה לו בתכינה כאמור ויהי האדם לנפש חיה: (כ) ויקרא האדם שמות וגו' ולאדם לא מצא עזר כנגדו. לא מצא בנימו גם אחד אשר יבחר בו לקראו "נפש חיה" להיות עזר כנגדו:

(כא) ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם ויישן. תרדמה, היא מין התעלפות המעוררת שנה עמוקה כאשר נבאר אצל תרדמה נפלה על אברם, כי הראשון אדם דאגותיו עברו לבו כאמרו כל הברואים מצאו עזר למו ואני אנה אני בא: ויקח אחת מצלעותיו ויסגר בשר תחתנה. לקח ממנו צלע אחת אשר בה בשר ועצם והשיב לו במקומה בשר בלא עצם: (כב) ויבן ה' אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה. הכינה ויסדה בקומתה וצביונה להיות ראויה להתכעל כי איש ואשה שרשם אש על דבר האהבה אשר תעלה על מוקדם ככתוב רשפי רשפי אש שלחבת יה מים רבים לא יוכלו לככות את האהבה וגו' (ש"הש ח' ו' ז'): (כג) ויאמר האדם זאת הפעם. זאת אשר הביא הפעם לפני עצם מעצמי ובשר מבשרי ועמה אמצא מרגוע לנפשי. לזאת יקרא אשה הקורא את זאת בשם, אשה יקראה יען כי מאיש לקחה, זאת וגורל אחר לשניהם: (כד) ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבששו. כי הזדווגו יחד לקיים מצות פרו ורבו ולא לתאוה גשמיות ולא היה להם הדבר לחרפה:

א) והנחש היה ערום מכל חית השדה וגו'. היה ערום, היה חכם מכל החיות והעופות המצפצפים והמהגים ויחשוב בלבו כי בגלל חכמתו יבחרהו האדם לקראו נפש חיה למען יהיה עזר כנגדו, ובראותו כי תוחלתו נכזבה הערים עליו להפילו למדחפות, ובשמעו כי צוה על אשתו לכל תאכל מעץ הדעת ולכל תשלה בו יד לנגוע פן תספה, אכן נודע לו כי לא יבין האדם את תכינת העץ הזה ובלבו יחשוב כי על כן נקרא בשם עץ הדעת טוב ורע יען כי טוב ורע בו נמהלים והאוכל ממנו בלא דעת להסיר את מר המות מקרבו בנפשו הוא, ואף גם זאת כי לא ינקה כל הנוגע בו באם ידבק בידו מאומה מן החרם: ויאמר אל האשה. נכנס עמה בדברים ויאמר אליה אנכי הרואה כי תגורו מן העץ הזה אשר כליל הוא בחרו אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן.

אף כי מכל שכן כי אסר עליכם את שארי העצים אשר גרועים הם ממנו, וכן הן בעודני חי עמכם היום ממרים היתם וגוי' «ואף כי» אחרי מותי (דברים ל"א כ"ז) מכל שכן כי תהיו ממרים אחרי מותי: (ב) ותאמר האשה מכל עץ הגן אכל נאכל. כי אין בהם כל דבר רע: (ג) ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו. כי מות בקרבו ונפשכם הוא: ולא תגעו בו. וליתר שאת אל תגעו בו פן תמותון. אולי תמותון על ידי שמנו הרע אשר ידבק בידכם כדעת ר' נחמיה (ברכות ט"ע"א) עץ שאכל אדם הראשון תאנה היה שנאמר ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות: (ד) ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמתון. כי אין בו מות ומשכלת, ונהפוך הוא כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים יודעי טוב ורע. כי גם הוא אכל מן העץ הזה ויחכם ומיראתו פן תהיו כמוהו הביא מורך בלבכם כי מות בקרבו: (ו) ותרא האשה כי טוב העץ למאכל. ואתה כי אין בו דבר רע אשר ישחית את הגוף וכי תאווה הוא לעינים, ובגלל יפיו וטובו הוא לעינים תאווה: ונחמד העץ להשכיל. ולא לבד כי לא ידע ולא ישחית כי אם ייטיב להאיר את עיני השכל. ותקח מפריו ותאכל. אכלה למען תשכיל: ותתן גם לאישה עמה. נתנה גם לאישה אשר היה עמה במחיצתה ושמע את הדברים אשר נדברו בינה ובין הנחש ויאכל, אכל בנפש הפצה, כי עשה בנפשו שקר כי יוכל לרחוץ בנקיון כפיו לפני ה' כי לא קטף כעצמו את הפרי מן העץ כי אם האשה קטפה אותו ותתנה לו. כאשר פיו ענה בו לאמר האשה אשר נתתה עמדי היא נתנה לי מן העץ ואכל: ואל תתפלא על אשר ידע הנחש את סגולת העץ הזה יותר מן האיש והאשה אשר היו מוכחרי הכרואים כלם כי לא מחכמה יתירה אשר בו השכיל לבוא בסוד ה' כי אם חוש ריחו אשר הטביע בו יוצר כל לדעת כי אין בו מות ומשכלת הוא שעמד לו להבין את סגולתו הכמוסה בשמו הוא שם «עץ הדעת טוב ורע», כאשר עינינו הרואות כי יריחו חיתו ארץ הרבה יותר מכני אדם והנחש מוכחח החיות והבהמות היה ועל כן עלה חוש ריחו על כלנה. והעד כי גם אחר אשר רבצה בו האלה ונתהפך כחומר חותם עוד נשאר בו כח ידוע למעונונים ולמכשפים אשר עשו בו את האותות כאמור «נחשתי» ויברכני הי בגללך (בראשית ל' כ"ז) וכן ולא הלך כפעם בפעם לקראת «נחשים» (במדבר כ"ד א') וכדומה:

(ז) ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם הם, ותפקחנה עיני שכלם להבין כי הערימות תעורר תאווה גשמיות ולחרפה תחשב: (ח) וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום.

ה' ברוח בא אליהם למען הבהילים כאמור (מ"א י"ט י"א). והנה ה' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה':

(ט) ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה. איכה אן אתה. עשה את עצמו כאינו יודע מקומו איה למען ישמע מה ישוב על שאלתו: (י) ויאמר את קולך שמעתי בגן. את קולך ברעש שמעתי בגן ואירא כי עירם אנכי ואחבא. ואירא פן יחרה אפך בי על אשר אעמוד עירום ועל כן נחבאתי: (יא) ויאמר מי הגיד לך כי עירם אתה המן העיץ אשר צויתך לבלתי אכל ממנו אכלת. הכי עברת על המצוה אשר צויתך: (יב) ויאמר האדם האשה אשר נתתה עמדי הוא נתנה לי מן העיץ ואכל. לא עברתי על מצותך ולא שכחתי כי לא אכלתי ממנו כמחובר כי אם בתלוש מיד האשה אשר נתתה לי לעזר ולהועיל ואומר בלבי כי אין רע: (יג) ויאמר וגוי לאשה מה זאת עשית הזאת עורתך לו? ותאמר האשה הנחש השיאני ואכל. אני בתומי הלכתי בעצתו כי פתני ואפת. וכן (עובדיה א' ג') זרון לבך השיאך: (יד) ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת. יען כי במרד ובמעל עשית זאת לכן ארור אתה מכל הבהמה ומכל חיות השדה. גם הבהמות והחיות נאררו בגלל האדם כאמור ארור פרי בטןך ופרי אדמתך שגור אלפיך וגוי (דברים כ"ח ט"ז) אבל קללת הנחש עלתה על כלנה כי הוא את חטאו ולא את חטא זולתו נשא על שכמו: על גחנך תלך ועל ידי כן ועפר תאכל כל ימי חיך. כי תדוק בגחונך את העפר אשר תחתך והיה לאבק פורה אשר יבוא אל פיך: (טו) ואיכה אשית בינך ובין האשה וגוי שנאת עולם אשית ביניכם: הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב. הראב"ע כתב וז"ל הוא ישופך ראש, זרעה יככה בראש וכן אשר בשערה ישופני, הלא תראה מהכתוב אחריו-ויחסר הבי"ת כמו בי"ת הנמצא בית ה': «עקב». הוא הרגל ואם הראש ראשון זה אחרון וכן ואת עקבי מים עכ"ל: (טז) אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרנך. הרבה ארבה יותר משיעור הראוי: עצבונך, דם הנדות להיות דוח, והרנך, שיארכו ימי הרנך: בעצב תלדי בנים. כי יהיו עליך למשא לגדלם ולחנכם ואל אישך תשוקתך תתאוי להתבעל ולא תוכלי לעצור ברוחך האף כי תדעי את אשר תשא ותסכלי. והוא ימשל בך והוא יהיה לך לאדון ולמשל להטותך אל אשר יחפוץ: (יז) ארורה האדמה בעבורך. בעבורך, אשר מהאדמה נוצרת תהי האדמה ארורה: בעצבון תאכלנה כל ימי חיך. בעצבון בדאגה תאכל את תבואתה: וקוץ ודרדר תצמיח לך. ואת אשר תזרע לא תקצור ואכלת את עשב השדה. עשנים קשים

מאכלי בהמה תאכל. וכן (דניאל ד כ"ב) ועשאו כתורין לך ישעמון וגו': (יש) בזיעת אפך תאכל לחם. עד הנה אכלת כנפשך שנעך מאשר הכינותי לך בנן עדני, ומהיום והלאה תזיע מרוב עבודה בשדה להוציא לחם מן הארץ. עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת, הודיעו מאין בא ואנה ילך: כי עפר אתה ואל עפר תשוב, הודיעו כי לא לבד כי ישוב למקורו ואל שאול ירד, כי אם יתפרדו חלקיו וישוב להיות אבק ועפר כאשר היה בטרם נוצר:

(ב) ויקרא האדם שם אשתו חוה, חוה, מדברת. כמו אחוה דעי וגו' (איוב ל"ב י'), וכן יחווה דעת (תהלים י"ט ג'): כי הוא היתה אם כל חי, כי היא עלתה במעלות הדבור על כל חי אחר אשר נתקלל הנחש ונאלם. וכל אשר לו הכשר דעת ויתרון חכמה לנהג את זולתו, אם זכר הוא אב יקרא, כמו אב הטון נויס (למטה י"ז ה'), לאב לפרעה (למטה מ"ה ח'), לאב ולכהן (שופטים י"ז י'). ואם נקבה היא אם תקרא כמו עד שקמתי דבורה עד שקמתי אם בישראל (שם ה' ז):

(כב) הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע. רבים חשבו כי כאחד ממנו הוראתו כאחד מאתנו שהוא הקב"ה עם מלאכיו משרתיו, ואנכי לא כן עמדי כי ירחק ממני לחשוב שיעמוד המלך עם עבדיו במדרגה אחת, והנכון בעיני הוא כי יסוב אל האדם, ושעורו כן הוא, הן האדם היה כאחד המיוחד אשר ממנו יצא זה משה אשר ידע טוב ורע, כאמרו (דברים ל' ט"ו) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת "הטוב" ואת המות ואת "הרע". ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעיץ החיים ואכל וחי לעולם, ויהיה חוטא נשכר: (כג) וישלחהו וגו' מגן עדן לעבד את האדמה אשר לקח משם. וישלחהו, צוה עליו לצאת ולעשות את מעשהו בארץ אשר נלקח משם ולא הודיעו כי לא ישוב אל נוהו, אבל הוא הבין את אשר נגזר עליו וימאן לצאת: (כד) ויגרש את האדם. ועל כן נרשעו משם ביד הזקה: וישכן מקדם לגן עדן את הכרבים וגו' לשמר את דרך עיץ החיים. על מהות הכרובים נחלקו המפרשים ואנכי לא אפונה כי מיני בריות גשמיות הם אשר סככו בכנפיהם על עיץ החיים אשר סגולתו להאיר עיני חשכים וללכת בדרך התורה דכתיב בה "עץ חיים" היא למחויקים בה, כאשר מלפנים אותה גלית. וזה סוד הכרובים אשר סככו בכנפיהם על ארון העדות והתורה בקדש הקדשים. והמשכיל יבין:

ד) ויהי מקץ ימים. אחר חליפות זמנים. ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה'. מפרי האדמה, מן הנא בידו: (ד) והבל הביא גם הוא מבכרות צאנו וחלביהן. והבל גם הוא הביא מנחה לה'

אבל מנחתו היתה מראשית הגז והחלב: וישע ה' אל הבל. האיר את פניו אליו ואל מנחתו כי שלח אש מן השמים לאכלה: (ה) ואל קין ואל מנחתו לא שעדה. הסתיר פניו ממנו ולא קבל את מנחתו: ויחר לקין מאד וגו'. חרה אפו על הבל אחיו באמרו כי למען הרעימו הביא מנחה טובה ממנו: (ו) ויאמר ה' אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך. מדוע יחרה אפך על הבל אחיך ומדוע תלך סר וזעף: (ז) הלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רביץ ואלו תשוקתו ואתה תמשל בו. הטקרא הזה מקרא מסורס הוא, וסודרו. "הלא אם תיטיב שאת, ואלו תשוקתו ואתה תמשל בו. ואם לא תיטיב לפתח חטאת רביץ". וענינו הוא "הלא אם תיטיב את פניך שאת". יתר שאת ויתר עז לך, כי בכור אתה כאמור ראובן בכורי אתה כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז וגו' (למטה מ"ט ג'). "ואלו תשוקתו" ותשוקת הבל אחיך לך תהי' "ואתה תמשל בו" ואתה תהיה לו לאדון ולמושל כמשפט הבכורה. "ואם לא תיטיב את פניך אליו" "לפתח חטאת רביץ" הלא אז ירביץ הבל אחיך לפתח חטאת ומאן ימאן לקום מפניך: (ח) ויאמר קין אל הבל אחיו. ויאמר, אמר בלבו על הבל אחיו להרגו. כמו הלהרגני אתה אמר וגו' (שמות ב' י"ד): ומצאנו אל במקום על גם בטאמר הבא. וכן ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחתי היא (בראשית כ' ב'). וכן אל הלך ארון האלהים ואל חמיה ואישה (שיא ד' כ"א): ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו. ובהיותם לבדם בשדה אז בצע את אמרתו ויקם עליו ויהרגהו: (י) קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה. דמי, לשון רבים, דמו ודמי זרעו: (יא) ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה וגו'. האדמה אשר בלעה את הדמים אשר שפכת ידה תהי' בך לרעה, כאמור (דברים י"ז ז) יד העדים תהיה בו ראשונה וגו': (יב) כי תעבד את האדמה לא תספ תת כחה לך. תזרע ולא תקצור, כי נע ונד תהיה בארץ וטרם תוציא האדמה את צמחה תתגורר אל מקום אחר ויאכלו אחרים את יגיעך: (יג) גדול עוני מנשוא. משא עוני יכבד ממני ולא אוכל שאתו. וכן כי עונותי עברו ראשי כמשא כבד יכבדו ממני (תהלים ל"ח ה'): והיה כל מצאי יהרגני. ומי יתן והיה, כי יהרגני כל מוצאי: (טו) ויאמר לו ה' לכן כל הרג קין שבעתים יקם. לכן, יען כי תבחר מות מחיים על כן דבר יצא מפי' כי כל ההורג את קין יתנקם שבע פעמים ככה: (טז) ויצא קין מלפני ה'. יצא ממחיצתו וכן צא ועשה כן (מלכים א' כ"ב כ"ב) שדרשו חז"ל צא ממחיצתו. שכן כתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני: וישב בארץ נוד. בארץ אשר

התנודד עליה: קדמת עדן. ממזרח הלכנו. כאשר בארנו למעלה: (ז) וידע קין את אשתו. רבים המה השואלים ודורשים אנה מצא קין אשה לארשה לו באמונה, ואך אמר כי יהרגנו כל מצאו אם הוא לבדו נשאר לאביו ולאמו אשר לא רצו לכבות את גחלתם, והתשובה נכונה היא כי לא באה התורה להגיד לנו כי אם את התולדות אשר הסתעפו לתכלית המסופר ובלעדם הולידו אדם וחוה בנים ובנות כברכת ה' עליהם לפרות ולרבות, ורק יען לא מצאה התורה הפיץ כמו לדבר אודותם לכן לא יזכרו ולא יפקדו. והעד כי לא הביאו קין והבל את מנחתם כי אם מקין ימים כאמור למעלה, ולמי עמלו וחסרו את נפשם מטובה זה לרעות את צאנו וזה לעבוד את אדמתו אם המה לבדם היו ואין איש אתם זולתי אביהם ואמס: ותהר ותלד את הנודד ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו הנודד. גם הפעם יהיה המשכיל על דבר אמת לדעתי כי בעת ההיא מלאו ילדי האדם פני תבל ערים, ולולי זאת למה זה בנה עיר אם יושבים בה אין: (יט) ויקח לו למך שתי נשים שם האחת עדה ושם השנית צלה. נקב אחתן בשמות למען הכותן, כאשר נבאר: (כ) ותלד עדה את יבל הוא היה אבי ישב אהל ומקנה. ראש וראשון היה לנוטעי אוהלים בין עדרי צאנס ובקרים: (כא) ושם אחיו יובל הוא היה אבי כל תפש כנור ועוגב. ראשון היה להמנצחים בנינות עלי כנור ועוגב: (כב) וצלה גם הוא ילדה את תובל קין למש כל חרש נחשת וברזל. מדברי למך האמורים למטה, עין בעין נראה כי היה תובל קין בוסר גומל בעת נהרג על ידו, ואם כן איפוא איך יתכן כי בילדותו ידע ללשוש נחשת וברזל. לכן אחזה דעי כי לא הוא כי אם מולידו ללוטש היה, ומי היה מולידו? קין, כי בהיותו נע וגד בארץ, אמן את ידיו ללוטש למען הביא טרף לנפשו, וכבואו לעשות את מלאכתו בבית למך אשר חרש ברזל ונחשת היה פתה את צלה אשתו והולידו ממנה. — ונקרא בשם תובל קין להורות כי תבל עשה קין מולידו. והוא כמו את תובל לקין, כי הלמד מתובל מושך את עצמו ואחר עמו. וכמשפט הזה אף בלא למד הפונה לכל רוח כמו ושני אנשים שרי גדודים היו בן שאול (ש"ב ד' ב') שהוראתו לבן שאול. והעד כי לא נתיחסו בני עדה וצלה ללמך כדרך הכתוב בכל מקום ליחס את הבנים אל בית אבותם כי אם על שמות אמותם נקראו, יען כי לא לו היה הזרע. וכאשר נודע ללמך כי טמא קין את אשתו וזה פרי המאנו חרה אפו על המוליד ועל הנולד ויהרג את שניהם: (כג) ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך האזנה אמרתני. כי באתי להרוץ בנקיון כפי לפניך: כי איש הרגתי לפצעני. את קין האיש אותו הרגתי על דבר אשר פצעני עם

הגבלה אשר עשה לזנות את אשתי. וילד לחברתי ואת תובל הנולד מגבלת קין הרגתי, יען כי כחבורה וכקוץ מכאוב היה לי לראות זר מסתפת בנחלתי: (כד) כי שבעתים יקם קין ולמך שבעים ושבעה, ואם ההורג את קין הרוצח שבעתים יקם על אחת כמה וכמה כי למך אשר במשפט הרגו לא יקרו עון בדבר הזה ואשר ישלח את ידו בו לרעה יתנקם כהנה וכנהגה. ותפס שבעים ושבעה יען כי הוא לשון נופל על לשון:

(כה) וידע אדם עוד את אשתו. ידעה עוד פעם אחת נוספת על אשר ידעה מלפנים: (כו) ולשת גם הוא ילד בן ויקרא את שמו אנוש. אנוש, הוא אחד מארבעה שמות אשר בו יתכנה המין, אדם, איש, אנוש, גבר. ויהי השם הזה לו לאות כי ממנו יסתעפו התולדות: אז הוחל לקרא בשם ה'. הוחל, מבנין הפעל וענינו בעת ההיא היחה ההתחלה לבני האדם להתפלל אל ה' וכן הנה אמרתי אלי יצא יצוא ועמד "וקרא בשם ה' אלהיו וגו'" (מ"ב ה' י"ב):

ק (א) זה ספר תולדת אדם. אחר אשר שפך קין את דמי הבל אחיו וילך עריירי, וקין גם הוא נהרג בידי למך, ובניו עם יתר בני האדם נמחו במי המבול וכלא היו נחשבו, החל נותן התורה את ספר תולדות האדם משת אשר מלא את מקום הבל והשאיר אחריו את נח וצאצאיו ברכה בארץ. וכן היא (בדה"א א') "אדם שש אנוש": ביום ברא וגו' בדמות אלהים עשה אתו. כבר בארנו למעלה אצל צלם ודמות כי נדמה היצור ליוצרו רק בתכינת ממשלתו בארץ ולא התדמות צורה לצורה חלילה, כי לא ראיחם כל תמונה כתיב:

ך (א) ויהי כי החל האדם לרבו על פני האדמה ובנות ילדו להם, ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טבת הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו. בני האלהים, כמו בני אלים (תהלים כ"ט א') וענינו בעלי זרוע גבורי כח אשר בגלל חזק בנין גופם האריכו ימים רבים על האדמה ויאמרו כי בני אלהים המה ולא יראו מות. בנות האדם, בנות חלושי כח אשר ימי שנותיהם כימי שנותינו עלי ארץ היו. ואלה הגבורים אשר יתר שאת ויתר עון להם גרסה נפשם לתאות בנות האדם טובות המראה ויקחו אתהן בחזקה מתחת יד בעליהן כאמרם כי בני אלהים המה ולהם משפט הבכורה: (ג) ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעלם בשגם הוא בשר. ידון, ענינו הוכחה. ושעורו, הכי לא יוכיח רוחי באדם המעלה הזה אשר בשם אלהות יתכנה, שגם הוא בשר ככל האנשים אשר כגילו ופקודת כל האדם יפקד עליו. והיו ימיו מאה ועשרים שנה. לכן אנביל את ימי חייו על מאה ועשרים שנה ועד פה יבוא ולא יוסף למען ירבע כי אדם הוא ולא אל:

(ד) הנפלים היו בארץ בימים ההם. על ענין הנפלים חלק לב המבארים זה אומר בכה וזה אומר בכה. וחלקי תאמר נפשי כי למען הכזות את אלה אשר נאות לבשו ויאמרו כי בני אלהים המה ולא יראו מות, כאמור (תלים פ"ב ו' ז), אני אטרתו אלהים אתם ובני עליון כלכם, אכן באדם תמותון וגו'. קראו מתנדהים למו בשם "נפילים" שהוא חואר למתים בנפלים מרחם אמם, כמו "נפל אשת" כל חזו שמש (שם נ"ח ט') "או כנפל טמון" לא אהיה (איוב ג' ט"ז), ואחרי כן הוסיפו עליהם שמות ואלו הם "רפאים", ענקים, אמים, זמזומים". כאמור "רפאים" יחשבו אף הם "בענקים" והמואבים יקראו להם "אמים" (דברים כ' י"א) והעמונים יקראו להם "זמזומים" (שם שם כ'):

"רפאים" שם תואר הוא לישני עפר כמו עורר לך "רפאים" (ישעיה י"ד ט') אם "רפאים" יקומו (תהלים פ"ח י"א) וכדומהם:

"ענקים" על שם איש אחד אשר נקרא ענק על דבר צוארו הארוך אשר היה כתפתה ערוך לבלוע את כל היקום ותמיד אמר הכ הב:

"אמים" פוחדים מהמות. וכן "ואימות" מות נפלו עלי (שם נ"ה ה'). יהלך עליו "אימים" (איוב כ' כ"ה), ואילו היה ענינו ממילים אימה על זולתם היו נקראים מאימים בפועל כמו מאימים על העדים (סנהדרין כ"ש ע"א): "זמזומים" מלה מורכבת היא מן "זום זומים", ושעורו זוממי זמה הם כי נאפו את הנשים כאמור:

ועתה נתנה ראש ונשובה כי אנשי מדות גבורי כח אשר נתכנו בשם נפילים על אשר נפלו ממדרגתם וחדלו להאריך ימים הם היו בארץ בעת ההיא טרם נתמעמו ימיהם: וגם אחרי כן. וגם אחרי אשר החל לקצין בהם. אשר יבאו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם. יען כי לא חדלו הגבורים אשר באו אחריהם להתכנות בשם בני אלהים וכמותם באו גם הם אל הנשיאות לעם הארץ ותלדנה להם ולא לבעליהן והיו גדולים וחזקים כמותם, כאמור ושם ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפלים (במדבר י"ג ל"ג): המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם. פה יבאר הכתוב כי בני האלהים הנקראים נפלים המה אנשים גבורים אשר עשו כנפשם שקר והתפארו לאמור כי לעולם יהיו, ולא מלאכי מרום אשר נפלו משמים ארץ, כי אינם בעלי גופים ואם יפלו לא יקחו להם נשים ולא יולידו. ואם תאמר שברא ה' להם גופים למען ענותם לנסותם הישמרו מצוותיו אם לא, יהיה חידוש נוסף על מעשה ששת הימים ועל כריאת אדם הראשון אשר הרכה לדבר אודותיו, וזה לא יתכן. ואם תאמר כי אסף את רוחם אל כטן אשה מכנות האדם להלבישם גופות וישבו שמה אסורים בחבלי עוני כל ימי עצבונה והרונה תכניע היקר לזולל ומצאך עון:

ואחר כל אלה הלא כתוב מפורש למטה כי שפך ה' את חמתו על האדם בגלל חטאתו ולא בגלל חטאת המלאכים כי מה לנו ולהם, ההם יחטאו ויאשמו ואנחנו את עונותיהם נסבול חלילה:

(ה) וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ. ראה כי רבה רעתו בגלל הארציות אשר בו: וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום. וגם הרחניות אשר בלבו נשחתה ולא יחשוב כי אם להרע:

(ו) וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ. אמר יא"ר המבאר רבים ישאלו איך יתכן לתאר הנחמה אל השי"ת אם גם בלעם הקוסם ענה בו לאמור "לא איש אל ויזכוב ובן אדם ויתנחם (במדבר כ"ג י"ט)". ואני טרם אענה חלקי אעורר בזה כי יש שני מיני נחמות המין האחד הוא הבא מפאת הנותן אשר מסבות יתהפך לכלתי הקים את דבריו, וזה לא יתכן אצל הקבי"ה כי הוא כל יכול. והמין השני הוא הבא מפאת המקבל אשר היה תמים בדרכיו ביום שמעו ואחר כן שחת את דרכו ויהפוך את לב טטיבו ואיש חסדו לכלתי הקים את נדרו, המין הזה יתכן גם בו יתברך, כאמור ונחמתי על הטובה (ירמיה י"ח י"). ואילו חטאו בני ישראל בעת אשר בקש בלעם הרשע לקללם והיה הקבי"ה מתנחם על הטובה הלא אז חפץ הקוסם הצליח בידו, אבל יען כי עמדו בצדקתם ואמונתם לכן הופרה עצתו ונתקלקלה מחשבתו כאשר מלא אחריו לאמור (שם) "ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה (שענינו הכי יש שנוי רצון בו יתברך) הנה בדרך לקחתי וברך ולא אישיבנה (יען מה יען כי) לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל (ואין הקבי"ה מתנחם על ברכתו, ובגלל כן) ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו". אולם בענין אשר לפנינו באה הנחמה מפאת האדם אשר השחית את דרכו ולא היה שוה לקבל את הטובה אשר עתדה לו ולכן וינחם ה' על אשר הגדיל לעשות עמו להיות סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה: ויתעצב אל לבו, נעצב כאב הנעצב בהכותו את בנו אשר ילך עמו בקרי:

(ז) ויאמר ה' אמתה את האדם וגו'. ויאמר, אמר על ידי שליח: (ח) ונח מצא חן וגו'. הוא מצא חן בעיני ה' לשלחהו להגיד לבני אדם חטאתם אולי ישיבו עריו. וכן ואתה אמרת ידעתך בשם וגם מצאת חן בעיני (שמות ל"ג י"ב):

פרשת נח

(ט) נח איש צדיק תמים היה בדרתיו. ברוותיו, בורעו. כי הוליד והקים דורות אחריו האף אמנם הקשיב קשב רב קשב כי משחית הי את הארץ: את האלהים התהלך נח. ביראת ה' הלך ואמר אני אעשה את אשר נטל עלי לפרות ולרבות והי הטוב בעיניו יעשה: (י) ויולד נח שלשה בנים את שם את חם ואת יפת. והם העידו על צדקתו ואמונתו:

(יא) ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס. אבל יושבי הארץ השחיתו התעיבו עליה למען לא ילדו לבהלה ומלאו את הארץ חמס אשר קם למטה רשע: (יב) וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. כל בשר, כל האדם. כמו יבוא כל בשר להשתחות לפני (ישעיה ס"ו כ"ג) וכן אשפוך את רוחי על כל בשר (יואל ג' א'), שהוא רק מין האנושי. והעד לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם (למטה ח' כ"א). את דרכו, דרך גבר בעלמה. על הארץ, כי השחיתו ארצה למנוע הריון מנשותיהם. וכן וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה. (וכן דעת בעל ספר הזוהר):

(יג) קץ כל בשר בא לפני. במחשבה עלה לפני לעשות קץ לכל בשר כי מלאה הארץ חמס מפניהם כי חמסו את חוק המנע וטמאו את הארץ בדרכיהם: והנני משחיתם את הארץ. ולכן אשחיתם עם הארץ גם יחד:

(יד) עישה לך תבת עצי גפר. גפר הוא עץ קל על פני המים ואין לו ריע במקרא ואמר בו התרגום קרום ואמרו רבותינו ארבעה מיני ארזים הם. ארז, קרום, עץ שמן, וברוש. ויש נוסחאות אעין דקרום. ויביע תרגם קיסין קדרונין וכן בתרגום ירושלמי קיסין קדרונין. ובכראשית רבה רבי נתן אומר עצי גופר אעין דקרונוא, ובילמדנו ויורהו ה' עץ (שמות ט"ו כ"ה). ר' יהושע בן קרחה אומר קדרונין, והוא שם כולל לדבר העשוי מעץ גופר שהוא עץ שמים. וליג שמין הארז הגדל בארץ אררט נקרא כן, שתרגום אררט קדר, וכן מצאנו עוד שלש פעמים אררט כפסוק

והמה נטלמו ארץ אררט (מ"ב י"ט ל"ו, וישעיה ל"ז ל"ח). ממלכות אררט מני ואשכנז (ירמיה נ"א נ"ז), כולם מתורגמין קדרן ואף שנדפס קדרו נראה שט"ס הוא. ולפי שהתיבה נעשתה במדינה התיא או סמך לה כמיש ותנה התבה בחדש השביעי וגו' על הרי אררט (בראשית ח' ד'), צוה לעשותה מהארז המובחר הגדל שם (נתי"הש):

קנים תעשה את התבה. את בנין התבה תעשה חדרים קמנים סביב כותליה כמעשה אשר יעשה עוד היום כספינות גדולות אשר ימצאו עובדי ארחות ימים מנוח איש איש בתוך קנו מאסס מקום לדור בתוך עליות מרווחים: וכפרת, וכסית, מלשון כפורת, וכן תרגם אונקלוס „ותחפוי“: (יז) ואני הנני מביא את המבול מים על הארץ לשחת כל בשר וגו'. במדה שממדו לי אמדוד להם, הם קנאוני בהשחתת הורע שהוא דבר לח ואני אקניאם כמבול מים אשר אביא עליהם לשחתם ולהכחידם מעל פני האדמה:

ק (כא) לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע מנעריו. רבים חשבו את „כי יצר לב האדם רע מנעריו“ לנתינת טעם, ופרשו יען כי משחתו בו מנעוריו בגלל כן לא אוסף עוד לקלל את האדמה בעבורו. והוא היסך האמת כי כתוב הדר הוא וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ (למעלה ו' ה' ו') ואין קטיגור נעשה סניגור. לכן כה פרשהו, לא אוסף עוד לעשות כאשר עשיתי לקלל את האדמה בעבור האדם אשר יצרו רע הוא מנעוריו כי מה לו ולה, ואם אולת אדם תסלף דרכו הוא ישא והוא יסבול והאדמה נקה תנקה: ולא אסף עוד להכות כל חי כאשר עשיתי. ולא אוסף עוד לכולות את כל היקום גם יחד, כי אם אכלה את אלה אשר השחיתו את דרכם והגשארים ישמעו וייראו, והפיכת סדום ועמורה תוכיח כאשר נבאר במקומו:

מ (א) ויברך אלהים את נח ואת בניו ויאמר להם פרו ורבו וגו'. ברכם לחדש פני האדמה אחרי אשר נשאר מעט מהרבה: (ב) ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ וגו'. יתכן כי בעת אספס נח אליו אל התבה קמנים היו ולא יכלו להרע לו כנודע לכל משכיל על דבר אמת כי צר היה המקום מהכיל המון בהמות וחיות גדולות; ולולי זאת מדוע לא הבטיחם על ככה בעת הלכו לשבת אתם גם יחד: (ג) כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה. שלא הרשיתי לאדם הראשון בשר אלא ירק עשב, ולכם כירק עשב שהסקרתי לאדם הראשון נתתי לכם את כל: (ד) אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו.

בשר בנפשו, אכר להם אכר מן החי, כלומר כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר. בנפשו דמו, בעוד נפשו בו. בשר בנפשו, לא תאכלו. הרי אכר מן החי, ואף בנפשו דמו לא תאכלו. הרי דם מן החי (לשון רש"י): (ה) ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש. אפס את דם הנפש מנו האדם אדרוש: מיד כל חיה אדרשנו, אם יזמת איש על ידי חיה והיא נעלמה מעיניכם, אנכי הרואה דרוש אדרוש את דמו ממנה: ומיד האדם, אם אדם יהרגנו. מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם. מיד אחיו של הרוצה אדרוש את נפש הנרצה כאם יחמול ויכסה: (ו) שפך דם האדם באדם דמו ישפך. כידי אדם יזמת הרוצה. כי בצלם אלהים עשה את האדם, כי בדמיון שלטת אלהים עשה את האדם לרדות בדגת הים ובעוף השמים ובכל הרמש הרומש על הארץ (כאשכ צלמנו צמכסת צלמסית צענין ללס ודנוות) וכירו המשפט אשר לאלהים הוא כאמור אשר ירשעון אלהים (שמות כ"ב ח):

(ז) ואתם פרו ורבו וגו'. ואתם, אשר בידכם נתתי את כל היקום והרשיתי אתכם להעביר הרעה מקרבכם פרו ורבו כמח אין מחרד: (יא) והקמתי את בריתי אתכם ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול וגו'. ברית ה' שנועה היא, דכתיב כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ (ישעיה נ"ד ט):

(יג) את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ. מודעת זאת היא לחכמי הטבע כי לא תתראה הקשת כעב הענן, כי אם בענן דק מחוספס הזולף רסיסי מטר קטנים מאד, כי ישאם הרוח אשר רטוב הוא לפני שמש ולא ירדו מטה, וכזרז השמש על המים מתוך חרכי הענן נוגה להם ויראה להם, והוא מראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם והוא טבעי. והעד כי יתראה כמראה הזה גם כספל מים אשר תזרח עליו השמש ואין כל חדש. ועל כן השתוממו רבים על האות הזה כי לא ידעו מה הוא לנו. והמשכילים יזהירו בספר הזוהר אשר דבריו בנחת נשמעים "את קשתי נתתי בענן" "נתתי מקרמת דנה". והרמב"ן ז"ל הואיל באר כי לא נאמר את קשתי אני נותן כי אם נתתי, להורות כי הקשת הזאת נטבעה כטבע מראשית הבריאה ורק מן הוא והלאה אשר דבר ה' עם נח הקימה לאות ברית שלום בינו ובין האדם. והיא כמו עד הנל הזה ועדה המצבה (בראשית ל"א ג'). וכן את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה (שם כ"א ל'). וכל הנעשה בין שנים להזכירם דבר נזר בנייהם אות יקרא, ואין הכדל אם היתה ראשיתו כעת דברו בו או משכבר הימים, כי לא פג טעמו. עד כה תוכן דבריו דברי חן ורצון: והרמב"ן ז"ל אמר כי דבר בעתו מה טוב ובגלל כן בחר ה' באות הזה

וישן מפני חדש לא הוציא, יען כי דרך הקשת לבוא בעת יחלול הקולות והברקים, והגשם ילך לאט לאט הלוך וחסור עד כי יול כמל וכרכיבים, ואחרי אשר פחדו בני האדם ויראו מפני מטרות עזו אשר הממיר הי' סן יהיו לנחל שוטף, ישמחו לראות את הקשת באמרם לו חפץ הי' להמיתנו לא הראנו את זאת אשר בשורה בפייה כי עוד מעט הגשם כליל יחלוף. זה תוכן דבריו, ודברי פי חכם חן:

(יד) והיה בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן, וזכרתי את בריתי וגו'. כבר הודעתך נאמנה כי לא תתראה הקשת לעיני בשר כי אם כאשר תזרח השמש על עב קל על פני המים אשר ממנו יצאו, ולא תתראה החוצה בשבתה בעב הענן אשר יבדיל בינה ובין הרואים בארכות. ועתה בין תבין את אשר לפניך כי כה אמר הי', בעת אשר אענין ענן דק מחספס או עיניכם מישרים תחוינה כי זוכר הברית אנכי: (טז) והיתה הקשת בענן וראיתיה לזכר ברית עולם וגו'. ואף גם זאת אם תהיה הקשת בתוך הענן והיא נעלמה מעיניכם אנכי אראנה ואזכור לעולם בריתי:

(יח) ויהיו בני נח הוצאים מן התבה שם וחס ויפת וחס הוא אבי כנען. הוא כנען אשר זכור יזכרנו עוד על ספר היחש לבית חם אביו, והקרימתו למען העמידהו על הקללה כגלל התועבה אשר עשה: (כ) ויחל נח איש האדמה וימטע כרם. הרמב"ן ז"ל החליט כי הראשונים נטעו גפנים אחדים ונח חפץ ביין ולא בעץ ויטע גפנים רבים שורות שורות זה אצל זה והוא הנקרא כרם. מתוך הרכי דבריו נראה כי בעיניו לא יתכן לאמר ויחל כי אם על דבר חדש אשר לא היה לעולמים ועל כן נאלץ לאמר כי עם זמורת הגפן אשר הביא נח אתו אל התבה החל את מעשה הכרם. אבל האמת יורה דרכו כי גם הראשונים נטעו כרמים כי כמותו כמותם חפצו ביין ולא בעץ כאמור מה יהיה עץ הגפן מכל עץ הזמורה וגו' היקה ממנו עץ לעשות למלאכה וגו' (יחזקאל ט"ו ב' ג'). וככל זאת מתחיל יקרא. ואעידה בו מהחל חרמש בקמה (דברים ט"ז ט'). ויחל שער ראשו לצמח (שופטים ט"ז כ"ה); (כא) ויתגל בתוך אהלה. ויתגל, ענינו גלוי, ולדעתנו הוא מבנין נפעל, כי נתגלה על ידי אחר ומה שמו כי תדע כנען שמו: (כב) וירא חם אבי כנען את ערות אביו, ראה את הנבלה אשר עשה כנען בנו לאביו ויגד לישני אחיו בחוץ, ספר להם את אשר ראה כי היה כמצחק בעיניו: (כג) ויקח שם ויפת את השמלה וגו'. בצדקתם יספר הכתוב כי העבירו עיניהם מראות רע: (כד) וייקץ נח מיינו וידע את אשר עשה לו בנו הקמץ. וכאשר התנער מיינו ראה את השמלה עליו וישאל מה זאת ועל מה זאת.

ויגידו לו את אשר עשה לו בנו הקטן של זה אשר ראה את ערותו. כי הוא הוליד את כוש ומצרים פוש ומנען, ומנען הוא הקטן: (כה) ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו. עבד יהיה לעבדי אחיו אשר לא יתנו לו חנינה. וכן עבדים משלו בנו פורק אין מידם (איכה ה' ח'): (כו) ויאמר ברוך ה' אלהי שם. החסד אשר עשה שם עמדי הוא יען הרביק במדותיו של אלהיו להיות קדוש כמותו. ועל כן יהי שמו מבורך: ויהי כנען עבד למו. עבד לו ולצאצאיו:

(כז) יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם. יפתה ה' את לבו של יפת למען יאבה לשכון באהלי שם להקשיב לקח מסיו. ומצאנו "פתויה" לטובה לשמוע בקול ה' כאמור "פתיתני ה' ואפת" (ירמיה כ"ז) לכן הנה אנכי "מפתיה" והלכתיה המדבר ודברתי על לבה ונתתי לה את כרמיה משם וגו' (הושע ב' ט"ז וי"ז). ושלכ יפת ליפת יען כי הוא לשון נופל על לשון. וזה לנו האות כי איש חכם היה רוח המליצה התנוסס בקרבנו:

י (א) ואלה תולדות בני נח שם חם ויפת. יתר שאת ויתר עז לשם ובשלושה הכי נכבד ועל כן נתן לו מקום בראש הקדושים האף אמנם כי יפת הנכבד כאמור (למטה פסוק כ"א) אחי יפת הגדול, ובחשבו את יוצאי הלציהם אחרונה יסע למען לא יפריד בינו ובין אברהם: (יב) ויהי גבול הכנעני מצידן באבה גררה עד עזה באבה סדמה ועמרה ואדמה וצבים עד לשע. תאר את נבוליו ולא את נבולי אחיו כוש ומצרים ופוש הגדולים ממנו. ואף לא את נבולי גומר ומנוג ויון ותכל ומשך ותירס בני יפת אחי אביו, כי לא בא כי אם להודיע כי נתקיימה קללת נח אשר קללהו לאמור ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו ובצדק ובמשפט ירשו בני ישראל אשר ממעי שם יצאו את נבולי ארצו:

(כא) ולשם ילד גם הוא אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול. המקרא הזה מקרא מסורס הוא. ושעורו "ולשם אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול ילד גם הוא". והנה ידוע מן הנאמר אחר כן כי הוליד שם את עילם ואת אשור את ארפכשד ואת לוד ואת ארם, ועבר היה כן שלח בן ארפכשד, ויססח על כלם, ולא יחס אליו כי אם את בני עבר יען כי היה עבר חכם גדול כנודע בקבלה מפי חז"ל ועשה את דקדוק לשון הקדש הנקראת לשון עבר על שמו, וממעיו יצא אברהם אשר למדו להועיל ולדבר צחות ובגלל שמתו אשר אתו היתה נקרא בשם אברהם העברי כמו שכתב הכוזרי בחלק הראשון סימן צ"ה. והיה סגולה, ומגזעו יצא עם סגולה אשר בו התפאר. והעד כי סופר ומונה את תולדות ארפכשד עד אברהם ולא עשה כן לתולדות עילם ואשור ולוד וארם אחיו, והוא אמת וצדק:

א ויהי כל הארץ. כל יושבי הארץ. שפה אחת. לשון אחת. ודברים אחדים. ושום כהנה דבריהם: (ב) ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו ישם. מקדם, מהרי קדם, והם הרי אררט אשר ישבו שמה בצאתם מן התבה כאמור ותנה התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הרי אררט (בראשית ח' ד'). וכאמור ויהי מושבם ממשא באכה ספרה הר הקדם (שם י' ל'). וירדו מן ההר ההוא אשר המטיר ה' עליו מכול מים וימצאו בקעה וישבו שם לשרוק עול מלכות שמים מעליהם בארסם אלהי הרים ה' ולא אלהי עמקים. כאשר מצאנו כתוב "ועבדי מלך ארס אמרו אליו אלהי הרים אלהיהם על כן חזקו ממנו ואולם נלהם אתם במשור אם לא נחזק מהם (מ"א כי כיג):" (ד) ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל. מגדל, אות הוא על נבחות הלב לאמור מי ארון לנו. וראשו בשמים. ועד לשמים נרים שיאו. להראות כי לנו העוז והמשרה. וכן ועל טרא שמיא התרוממת (דניאל ה' כיג): ונעשה לנו שם. ומזכות עולם נעשה לנו כי נמלטנו מיד ה': פן נפוץ על פני כל הארץ. אולי נפוץ על פני כל הארץ זה בכה וזה בכה ולא תהיה לאל ידנו לעשות גדולות ועל כן נמחר נחיישה מעשינו כל עוד נהיה לאגודה אחת:

(ה) וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם. אשר בנו. למרות עיני כבודו: ועל דבר הירידה שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך כי לא הוצרך לך אלא ללמד לדיינים שלא ירשיעו את הגדון עד שיראו ויבינו (במדרש רבי תנחומא): והחכם עיניו בראשו כי לא נאמר וירד ה' וירא את העיר וגו' כמקרה אשר הקרה לפנינו כי אם וירד ה' לראות את אשר היה גלוי וידוע לו:

(ו) ויאמר ה' הן עם אחד ושפה אחת לבלם. הנה יען כי שפה אחת למו לכן יהיו כלם לעם אחד. וזה החלם לעשות. וזה תחלת מעשיהם להכיעסני. ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות וכמעט קט יבצעו את מעשיהם ויאמרו בלכם כי נצחוני: (ז) הבה נרדה ונבלה שם שפתם. הבה נרדה אל הבקעה להראותם כי גם אלהי עמקים אנכי. וכן יען אמרו ארס אלהי הרים ה' ולא אלהי עמקים הוא ונתתי את כל ההמון הגדול הזה בידך וירעתם כי אני ה' (מ"א כי כ"ח): וכחוב נרדה ולא ארדה. כי ה' צבאות גאות לבש ויחלק לו ברכים. והוא ואין בלתו כאמור ויפיץ ה' אותם משם וגו':

(כח) וימת הרן על פני תרה אביו בארץ מולדתו באור כשדים. בארץ מולדתו. של הרן. כי הוא לבדו נולד באור כשדים אבל אברהם ונחור נולדו בעבר הנהר כאמור בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם

תרח אבי אברהם ואבי נחור (יהושע כ"ד ב') ולא ואבי הרן. ובצאת תרח
 מעבר הגהר לגור באור כשדים לקח אתו את אברהם בנו, ונחור נשאר
 בעיר מולדתו אשר נקראה על שמו עיר נחור שהיא עיר חרן בחולף הגזון
 מלפנים לאחור, ועל כן לא יזכר ולא יפקד בין היוצאים מאור כשדים.
 והעד כי בצוות אברהם את אליעזר ללכת אל ארצו ואל מולדתו לקחת אשה
 לבנו ליצחק הבין דרכו וילך חרנה ולא לאור כשדים, כאמור (למטה כ"ד י')
 וילך אל ארם נהרים אל עיר נחור: (לא) ויקח תרח את אברהם בנו
 וגו' ויצאו אתם מאור כשדים ללכת ארצה כנען. "אור". ענינו
 אש כמו אשר "אור" לו בציון ותגור עשן בירושלים (ישעיה ל"א ט').
 "באור" תבעיר (יחזקאל ה' ב') וכדומיהן: ונקראה העיר הזאת "אור כשדים"
 יען כי עבדו הכשדים לאש ובערו בה אש תמיד לא חכמה. ואברהם אבינו
 הכיר את בוראו וימאן לעבוד את אלילים וירע הדבר בעיני נמרד מלך
 הארץ היא וישליכוהו אל כבשן האש בוער וה' הצילו כאמור והוצאתו
 מאור כשדים (מאש כשדים) ושמת שמו אברהם ומצאת את לבנו נאמן
 לפניך (נחמיה ט' ז' ח'). ומלת נאמן תורה כי עמד בנסיון. והעד כי העיר
 ה' למוסר את און בני ישראל אשר התערבו בגוים וילמדו מעשיהם להתבונן
 על אברהם ושרה אשר היו בין תועי לבב אלה וכדרכיהם מאנו לכת כאמור
 הן כלכם "קדחי אש מאזרי זיקות לבו באור אשכם" הביטו אל
 אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם (ישעיה סוף פרשה נ' וראשית נ"א):
 ויבאו עד חרן. כי הסכו בלכתם ויעברו דרך ארם נהרים למען ראות
 את פני נחור עם יוצאי חלציו, טרם יכתתו רגליהם ללכת למרחוק לגור:
 וישבו שם. כי בכואם שמה ידעו כי נמלטו מיד הציד וינחמו על מחשבותם
 ללכת הלאה: (לב) ויהיו ימי תרח חמש שנים ומאתים שנה וימת
 תרח בחרן. וימת תרח, לא מת כי אם ששים שנה אחרי כן כי בעת
 שהיה אברהם בן חמש וישבעים שנה לא היה תרח כי אם בן חמש וארבעים
 ומאת שנה. אבל דרך הכתוב הוא לדבר ממתת האב טרם ישוב לחיי הבן
 אשר חוליד. והעד כי כבר נזכר מיתת נח ושם בנו, והם היו עוד בימי
 אברהם. וכהנה רבות, (מדברי הרמב"ן):

פרשת לך לך

יב (א) לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך וגו'. אתה הראית לדעת בסוף פרשת נח כי בעיר חרן אשר בארץ ארם נהרים היא עבר הנהר נולד אברהם אבינו ויצא משם עם אביו לגור באור כשדים, ואחר כן שב עמו אל ארצו ואל מולדתו ככל האותות והמופתים אשר שמתי לפניך. ועתה תשכיל כי הדברים ככתבם „מארצך“ זו ארם נהרים „וממולדתך“ זו חרן „ומבית אביך“ הוא בית תרת אביו, כדעת הרמב"ן אשר הלך בעקבות המדש רבה ולא כדעת האומרים כי באור כשדים נצטוו ושם ביתו כי לא זו העיר ולא זה המקום. והעד ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען וגו' (יהושע כ"ד ג'): (ב) ואעשך לגוי גדול. כאמור (שם) וארכה את זרעו: ואברכך. כאמור וה' ברך את אברהם בכל (למטה כ"ד א'): ואגדלה שמך. כמו ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ (ש"ב ז' ט'):

יך (ג) ויבא הפליט. הנמלט מן המלחמה. ויגד לאברהם העברי. כבר בארנו בסדר נח אצל ולשם ילד גם הוא אבי כל בני עבר כי למד אברהם אבינו חכמה ודעת מעבר זקנו עוד טרם נפלגה הארץ ושפתו אתו היתה גם אחרי כן, ועל כן נקרא בשם אברהם העברי:

(יח) ומלכי צדק מלך שלם הוציא להם ויין והוא כהן לאל עליון. מלך שלם, מלך ירושלים, כאמור ויהי בשלם סנו ומעונתו בציון (תהלים ע"ז ג'). וקבלה היא בידנו כי מלכי צדק הוא שם בן נח והוא כהן לאל עליון כאמור ברוך ה' אלהי שם (בראשית ט' כ"ו). ועל דבר היותו מושל צדיק אשר מלך על עיר הצדק לכן תארוהו בשם מלכי צדק, ויהי השם הזה לתואר גם להנאים אחריו כמו אבימלך לפלשתים פרעה למצרים. ככתוב ויהי כשמוע אדני צדק מלך ירושלים (יהושע י" א) וכאמור אצל דוד אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק (תהלים ק"ו ד) שענינו אתה מלכי צדק כהן לעולם על דברתי (דביר שלי) היא ירושלים דביר מקדשי ובית תפארת: ועתה נשוב לקדמותנו כי בא הכתוב להשמיענו כי לא אכל אברהם לחם מגואל מכהן אליל ולא שתה את יין נסכו כי אם לחם טהור ויין משומר מכהן לאל עליון בא אל סיו. ובידעו את צדקתו

ואת אמונתו נתן לו את המעשר: (כב) הרמתי ידי אל ה' אל עליון קנה שמים וארץ, אם מחוט ועד שרוך נעל. רשי"ל כתב לאמור הרימתי ידי לשון שבועה, מרים אני את די לאל עליון. וכן בי נשבעתי נשבע אני, וכן נתתי כסף השדה קח ממני נותן אני לך כסף השדה וקחה ממני עכ"ל: אבל לפי עדות הכתוב כי בא אברהם בסוד ה' כאמור השב אשת האיש כי נביא הוא (בראשית כ"ז) יקשה מאד לחשוב שקפץ ונשבע על לא דבר אחרי ידעו כי לא ייטב בעיני ה' לישא את שמו לשוא. ומה גם כי כבר נתן למלכי צדק מעשר מכל ואין אדם מעשר דבר שאינו שלו: לכן אחשוב למשפט כי "הרמתי" לשון תרומה היא, כמו כל תרומת הקדשים אשר "ירימו" וגו' (במדבר י"ח י"ט). "ידי" חלקי, כמו ותרב משאת בנימן ממשאת כלם חמש "ידות" (למטה מ"ג ליד). וכן עשר "ידות" לי במלך (ש"ב י"ט מ"ד). וענינו כבר הרימותי את חלקי תרומה לה' אל עליון כי נתתי מעשר מכל למלכי צדק שהוא כהן לאל עליון, (כאמור למעלה י"ד כ'). וכאמור קדש יהיו לה' לכהן, ויקרא כ"ג כ'). ואחרי אשר הקדשתי את חלקי לה' ולא השארתי לי אף חוט או שרוך נעל, בין תבין כי חנני אלהים וגם יש לי רב: ואם אקח מכל אשר לך. ואם אקח עתה מתשע הידות אשר לך הנה ולא תאמר אני העשרתי את אברם הכי לא תאמר כן? ובמה יודע איפוא כי יד ה' עשתה זאת: (כד) בלעדך, מה שאינו נוגע אל נפשי, הוא רק אשר אכלו הנערים את אשר אכלו עבדי ביום קרב, שהוא שכר עבודתם: וחלק הנערים אשר הלכו אתי הלא המה ענר אשכל וממרא הם יקחו חלקם. כי בעלי בריתי ולא עבדי הם וכטוב בעיניהם יעשו:

מז (א) אחר הדברים האלה. אחר אשר מאן לקחת משלל אויביו היה דבר וגו' אל תירא אברם. אל תירא מקחת מידו כי לא יאמר כי העשירך, בידעו כי אנכי מגן לך, ורק למענך ולא למענהו יצאתי לישע כאמור וברוך אל עליון אשר "מגן צריך בידך" (בראשית י"ד כ'). ואם כן איפוא שכרך הרבה מאד, והלא תבוא בשכרך: (ב) מה תתן לי. למה תתן לי את כל אלה ואנכי הולך עררי. ואנכי הולך בודד בלא בנים כעורער בערבה אשר לא ישא פרי. ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר. דמשק, היא בירת ארם, כאמור וראש ארם דמשק, (ישעיה ז' ח'). ושם נועדו המלכים יהריו בהיותם קרובים אליה כאמור למעלה (י"ד ט"ו) וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק, ושם היה דבר ה' אליו בטחזה לאמור אל תירא מקחת מידו, והוא השיבו לאמור לאיזה תכלית אשא את הרכוש מעיר הזאת אם שוב ישוב הנה אחרי

מותי על ידי משק ביתי היוורש אותי שהוא אליעזר מדמשק כי בכוא עתי
ישוב אל ארצו ואל מולדתו: (ד) לא יירשך זה וגוי וגוי והאמין בה'
וידושבה לו צדקה. והקב"ה השב לאברהם את אמנתו לצדקה, כי לא
הביט אחריו על אשר לא הקים עדנה את הכשתו אשר הכטיהו באלון
מורה לאמור לזרעך אתן את הארץ הזאת: (ח) במה אדע כי אירשנה.
האף אמנם האמין בה' כמדובר. בכל זאת שאל ממנו אות למען חזק את
יחדי אמנתו כאמור (ישעיה ז' י"א) שאל לך אות מעם ה' וגוי: (ט) ויאמר
אליו קחה לי עגלה משלשת, לאות על מצרים. כאמור (ירמיה
מ"ז כ') עגלה יפה-פיה מצרים. ועז משלשת, לאות על יון. כאמור והצפיר
השעיר מלך יון (דניאל ח' כ"א). ואיל משלש, נגד מדי ופרס. כאמור
האיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס (שם כ') ותר וגזול נגד
ישראל כאמור (ש"הש ב' י"ד) יונתי בחגוי הסלע: (י) ויתן איש בתרו
לקראת רעהו. נתן את בתרו של האחד נגד בתרו של זולתו להראותו כי
יתדבקו המלכים זה בזה כאמור ולקץ שנים יתחברו ובת מלך דינגב תבא
אל מלך הצפון לעשות מישרים וגוי (דניאל י"א ו'): ואת הצפור לא
בתר. ואת התור והגזול אשר צפור כנף יקראו לא בתר לאות כי יחדיו
היו תמים ולא יתפרדו כאמור (במדבר כ"ג ט) הן עם לבדר ישכון ובגוים
לא יתחשב: (יא) וירד העיט על הפגרים. עיט, הוא מין עוף הדרום
ואוכל בשר. והפגרים, המה התור והגזול, כי לא יקראו פגרים זולתי גופות
שלמות ולא בתרים, כמו כפגרי מובס (ישעיה י"ד י"ט), וכן פגרים מתים
(שם ל"ז ל"ו): וישב אתם אברם, וישב אתם, הכריחם, וכן ישב רחזו
(תלים קמ"ז י"ח): (יב) ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם.
תרדמה, היא מין התעלפות המעוררת שנה עמוקה. והעד ויפל ה' אלהים
תרדמה על האדם ויישן (בראשית כ' כ"א), רצונו, כי נפל ברדם תחלה
ואחר כן ישן. וכן הוא גרם ויעף (שופטים ד' כ"א), כי סר כחו. וכן
וישכב וירדם (יונה א' ה'), נתעלף מרוב סחד. וכן ואני הייתי נרדם על
פני (דניאל י' ט'): והנה אימה חושבה גדלה נפלת עלי, על דבר
העיט אשר ירד על פגרי התור והגזול אשר הבין כי אות רע הוא לו כמו
והעוף אכל אתם מן הסל מעל ראשי (למטה מ' י"ז): (יג) ויאמר לאברם
ידע תדע כי גר יהיה זרעך וגוי. לא לך הוא האות הזה כי אם לבניך
אשר גרים יהיו בארץ לא להם ובספק יעבדו ארבע מאות שנה טרם יבואו
אל המנוחה ואל הגחלה: (יד) וגם את הגוי אשר יעבדו הן אנכי
וגם את הגוי אשר יעבדו אשפוט האף כי לא ירד העיט על בתריו.
כי יסריו על המדה וענוש יענש. כאמור וקצף גדול אני קצף על הגוים
השאננים אשר אני קצפתי מעט והם עזרו לרעה (זכריה א' מ"ז): ואחרי

כן יצאו ברכוש גדול. ויראו שכר טוב בעמלם: (טו) ואתה תבוא אל אבתך בשלום. ולא תראה ברעם. ואל יקח לך לאמור כי אמר את קצף למען הסיר עצב מלכך, כי תקבר בשיבה טובה. ועוד הזון למועד: (טז) ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמרי עד הנה. יארכו ימי ענים ומרודם יען כי לא אוכל להשיב את גמול הרעות לאמורי טרם תתמלא סאתו. (כאמור בסאסאה בשלחה תריבנה ישעיה ב"ז ח'):

(יז) ויהי השמש באה. טעמו למעלה לך הוא מבואר שבאה כבר ואם היה טעמו למטה באליף היה מבואר כשהיא שוקעת ואי אפשר לומר כן שהרי כבר כתיב ויהי השמש לבוא, והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה, נמצא שכבר שקעה. וזה חילוק בכל תיבה לשון נקבה שיסודה שתי אותיות כמו בא, קס, שב, כשהטעם למעלה לשון עבר הוא כגון זה, וכגון ורחל באה, קמה אלומתי, הנה שבה יבמתך, וכשהטעם למטה הוא לשון הווה דבר שנעשה עכשיו והולך כמו באה עם הצאן, בערב היא באה ובכרך היא שבה. (לשון רשי'): ועלמה הויה. עלטה ענינו עטפה, כמו הנה היא לומה בשמלה (שיא כ"א י'). וילט פניו באדרתו (מלכים א' י"ט י"ג). כי כסתה עננה את פני רקיע השמים ויהי חשך אפלה. וכל דבר מכוסה סביב סביב נקרא מעולט. והעד לעיניהם על כתף תשא בעלטה תוציא (יחזקאל י"ב ו'). ששעורו את הכלים אשר תשא על כתף לעיניהם, תעלוט בבגד כדרך הגולים אשר כליהם צרויים בשמלותם. והמדקדקים עשו מן לוט ועלט שני שרשים מיוחדים ואין אתנו יודע מה ראו על כנה: והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה. לאות כי יהיה החסון לנעורת ופעלו לנצוץ ובערו שניהם יחדיו ואין מכנה: (יח) ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת וגו'. נתתי, לשון עבר. והמשכילים יבינו איך נתן למו את הארץ טרם נוצרו, כי אין לפניו יתברך לא קדם ולא אחר על היותו למעלה מהזמן ורצונו הוא מעשהו, כאמור בטרם אצרך ככמן ידעתך ובטרם תצא מרחם הקדשתך נביא לגוים נתתיך (ירמיה א' ה'):

רץ (א) ויאמר אליו אני אל שדי. אני כח עליון לכל הכחות ומשפיע הראשון לכל ההשפעות. כי "שדי" ענינו "משפיע", מגזרת "שד" המשפיע החלב ליונק. וזה ענין יזכחו לשדים לא אלה (דברים ל"ב י"ז), יזכחו למשפיעים רבים, כי זה היה דרכם בימים קדמונים לכנות לכל כח טבעי בשם אלהות וכאמת לא אלוה שדי הטה כי ה' הוא המשרד את המערכת ומטובו ולא מטובם ינקו וישבעו כל יושבי תבל (מדברי איהש): התהלך לפני והיה תמים. היה שלם עמי ואל תתן את כבודי לאחר

ותהלתי לכה אחד מכחות הטבע, כי אני המושל עליהם ובלעדי לא ייטבו ולא ירעו. כאמור ראו עתה כי אני הוא ואין אלהים עמדי אני אמת ואחיה מחצתי ואני ארפא (דברים ל"ב ל"ט). וכאמור אני ה' ואין עוד יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא רע (ישעיה מ"ה ו' ז):

(ה) והיה שמך אברהם כי אב המון גוים נתתיך. ריהאם בלשון ערבי כמו המון בעברי:

(טו) ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה: (טז) וברכתי אתה וגם נתתי ממנה לך בן וברכתיה והיתה לגוים מלכי עמים ממנה יהיו: (יז) ויפל אברהם על פניו ויצחק ויאמר בלבו הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד: (יח) ויאמר אברהם אל האלהים לו ישמעאל יהיה לפניך. אמר יא"ר המכאור רבים וכן שלמים מצאו במאמר הזה ענין לענות בו, ומה ראה אברהם אבינו על ככה לשחוק על עצם ההבטחה אשר כבר נשרשה בלבו כאמור לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך — והאמין בה' ויחשבה לו צדקה (למעלה ט"ז ד' ו'). ואם היה שחוק של שמחה מדוע מאן באלה ויאמר לו ישמעאל יהיה לפניך, הכי דבר ריק היה לו לשמוע קול מכשר ואומר כי ישוב לימי עלומי ושרה אהובתו תחדש כנשר נעוריה.

ואנכי אשיב אמרי להם כי בתחלה שמח אברהם על השמועה ויפול על פניו וישחק, אולם כמעט רגע נהפכה שמחתו לתונה כאמרו בלבו היחכן כי יסיר ה' את אופני מרכבות הטבע לתת כח ואון לבן מאה שנה להוליד ולבת תשעים שנה ללדת אם לא למען הקים את הבטחתו לתת לי זרע ואנכי כבר הולדתי את ישמעאל ועירי לא אלך ואם כן אפוא יבקש ה' המיתו ולתת לי בן אחר תטורתו. ועל כן התפלל בעדו ויאמר לו ישמעאל יהיה לפניך לקבל את ברכתך כי אכחר בו מזולתו:

(יט) ויאמר אלהים אבל שרה אשתך ילדת לך בן וקראת את שמו יצחק. כי ביצחק יקרא לך זרע: (כ) ולישמעאל שמעתיד להחיותו ולהטיב עמו: הנה ברכתי אתו וגו'. הנה אצלתי גם לו ברכה. וטובים השנים מן האחד:

פרשת וירא

יח (א) וירא אליו ה' באלוני ממרא. ממרא, היא חברון כאמור על פני ממרא היא חברון וגו' (בראשית כ"ג י"ט). והעיר הזאת על ההר עמדה כאמור ועתה תגה לי את ההר הזה וגו' ויתן את חברון לכלב (יהושע י"ד, י"ב וי"ג). ואלוני ממרא המה עצי השדה אשר קנה אברהם אחר בן לאחוזת קבר, ובשפלה היה שנאמר ויקם שדה עפרון אשר במכפלה (בעמק) אשר לפני ממרא השדה והמערה אשר בו וכל העץ וגו' (בראשית כ"ג ט"ז) כאשר נבאר בפרשת חיי שרה. ואת העמק הזה חמד יעקב אבינו לשבתו כאמור וישלחו מעמק חברון (שם ל"ז י"ד): ועל ענין המראה תמך הרשבים ז"ל יתדותיו על מדה אחת מליב מדות דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי שכל כלל שאחריו מעשה הוא פרטו של הראשון, ואמר כי הכתובים ההולכים לקראתנו יוכיחו כי המראה הזאת מראות אלהים היא על ידי מלאכיו משרתיו עושה רצונו אשר נקרא שמו עליהם כאמור כי שמי בקרבו (שמות כ"ג כ"א): והעד וירא מלאך ה' אליו בלכת אש (שם ג' ב') וכתוב וירא ה' כי סר לראות (שם שם ד'). ודבריו דברי חן ורצון: והוא ישב פתח האהל כחם היום, ישב בצל האלונים אשר פתח אהלו להנצל מחום היום: (ב) וישא עיניו, נשאם למעלה: וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו, עליו, במקום הגבוה ממקום מושבו: וירא, התכוון עליהם: וירץ לקראתם מפתח האהל וישתחו ארצה ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך וגו'. אם אמנם לא ידע אברהם כי מלאכי טרום הם ככל זאת לאנשי מופת ונביאי ה' חשכם כגלגל חכמתם אשר את פניהם האירה ועל כן חרד עליהם את החרדה הזאת וירץ לקראתם והשתחוה לפניהם ארצה בפשוט ידיים ורגלים ואל הזקן שבתם אמר אדוני אתה ואני עבדך, אשר לא עשה כן לבני חת על כל תגמוליהם עליו לאמור אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו כמבחר קברנו קבר את מתך, כי השתחוה לפניהם רק בהשחת ראש כגדול המשתחוה אל הקטנים ממנו, ובתור אנשי המעלה לא תארם האף כי נשיאי הארץ היו כלם כאשר נבאר במקוטו: אל נא תעבר מעל עבדך, אל נא תעבור כמסילה אשר בהר שהוא למעלה ממשכן עבדך כי אם רדה אלי, ושם יקח נא מעמי מים ורחצו רגליכם, כי רחיצת הרגלים תעורר את תאות האכילה:

והשענו תחת העץ. תנפשו תחת האלונים אשר פתח אהלי: (ה) ואקחה פת לחם וסעדו לבכם וגו'. פת לחם, התיכת לחם מן פתות אותה פתים (ויקרא כ' ו') שהוא דבר קטן: ויאמרו בן תעשה כאשר דברת. כן תעשה, לתת לנו רק פת לחם ולא יותר כי לא נחפוץ להיות עליך למשא. אבל אברהם היה מן הצדיקים האומרים מעט ועושים הרבה וימחר וגו' ויאמר מהרי שלש סאים קמח סלת לושי ועשי עגות. ענות, רקיין (ביסקוויטס), כמו עגות מצות, שהוא מוץ המרחיקים נדוד בים ובינשה. ויצו לעשות הרבה להספיק להם לאכול ולהותיר לשים בכליהם: (ז) ואל הבקר רץ אברהם. רץ בכבודו ובעצמו כי יקרו האנשים בעיניו על כן ככרם עם בן בקר רך וטוב אשר בחר בו: (ח) ויקח המאה וחלב ובן הבקר אשר עשה וגו'. ולא הזכיר את הלחם, כי הציע את העגות תחת החמאה והבשר כמנהג בעת ההיא להשתמש עמהן במקום קערות: (ט) ויאמרו אליו איה שרה אשתך. שאלו אודותה לבשרה את אשר נתבשר גם הוא מלפנים כאמור (בראשית י"ז כ"א) ואת כריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה האחרת: (י) ויאמר. ראש המדברים אמר שוב אשוב אליך בעת חיה והנה בן לשרה אשתך. עת חיה, היא עת ההוה, אשר תקרא חיה טרם תשוב אל חיק העבר ותחי כמת. וכאשר יאמר על עתות ההוה כי חיות הנה, שעורו כן הוא, שוב אשוב אליך במועד הזה בשנה האחרת אשר העת היא תחי כחית העת הנוכחית, רצונו כאשר ישוב כדור הארץ אל הנקודה אשר הנהו בעת הזאת, אז יהי בן לשרה אשתך: ושרה שמעת פתח האהל והוא אחריו. הודיע בזה כי לא עשתה שרה כאלה אשר יעמדו אחורי הפתח להטות אזן לשמוע בקול מלחשים כי אם המלאך אחורי הפתח עמד מדי דברו בה ועל כן הגיעו דבריו לאזניה: (יא) ואברהם ושרה זקנים באים בימים. כבר עברו עליהם ימים רבים מעת החלו להיות זקנים כי בן ששים לזקנה, ואברהם היה בעת ההיא בן מאה ושרה בת תשעים שנה: חדל להיות לשרה ארח כנשים. ארח נדות כנשים עלמות חדל מנה: (יב) ותצחק שרה בקרבה לאמר אחרי בלתי היתה לי עדנה. בלתי, זקנתי. וכן לבלה נאופים (יחזקאל כ"ג ט"ז): ואדני זקן. ולא יוסף עוד לדעתי: (יג) ויאמר ה' אל אברהם, המלאך המחפש ברמות אדם אמר לו. למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנת. כאמרה אחרי בלתי היתה לי עדנה: (טו) ותבכוש שרה לאמר לא צחקתי בי וראד, כי יראה פני יוסף להגיד כי אמרה גם "ואדני זקן" ולא לכבוד יהיה לה לשמוע מפי איש זר דברים אשר בינה ובין בעלה:

(טז) ויקמו משם האנשים. לא שינו את צורתם אחרי רואם כי אברהם ושרה לא ידעו עדנה כי מלאכי אלהים המה: וישקפו על פני סדם. לראות היש משכיל דורש את אלהים: ואברהם הלך אתם לשלחם. כי לא ידע אנה פניהם מועדת:

(יז) המכסה אני מאברהם אשר אני עשה. המכסה. הכי אכסה את אשר אני עושה ממנו אשר נביא לגוים נתתיו. כאמור השב אשת האיש כי נביא הוא (למטה כי ז'). ונאמר (עמוס ג' ז') כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים: (יח) ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ. ויספר בגוים כבודי ותהלתי בלאומים: (יט) כי ידעתיו. כי בחרתיו להיות נביא. וכן בטרום אצרך בכטן "ידעתוך" וכטרם תצא מרחם הקדשתוך נביא לגוים נתתוך (ירמיה א' ה'): למען אשר יצוה את בניו וגו'. כי זה כל האדם:

(כ) זעקת סדם ועמרה כי רבה. צעקת הנאנקים אשר על אדמת הארצות האלו רבה היא כמספר: וחמאתם כי כבדה מאד להכריע את מאוני משפטם לחובה. כאמור (דניאל ה' כ"ז) תקל תקלת במאונאי והשכחת חסיר: (כא) הכצעקתה הבאה אלי. אם כצעקת החמס אשר באה אלי בדור המבול עשו גם הם. כלה. כליון חרוץ יצא מלפני. וכן כלה אתה עשה (יחזקאל י"א י"ג): ואם לא. ואם לא תשוה אל הצעקה הזאת. אדעדה. אדעה מה אעשה למו. וכן ואדעה מה אעשה לך (שמות ל"ג ה'). וכבר הרחבנו לשון בפרשת נח אצל ותמלא הארץ חמס וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. כי השחיתו את דרכם דרך גבר בעלמה וזרעו על פני הארץ, ולמטה (י"ט ה') אצל איה האנשים וגוי הוציאם אלינו ונדעה אותם עין בעין תראה כי זה היה עון סדם ועל כן הפכה ה' באפו: (כב) ויפנו משם האנשים. משם. מן המקום אשר הלך אתם לשלחם: וילכו סדמה. זולתי שנים מהם הלכו שמה כאמור למטה (י"ט א') ויבאו שני המלאכים סדמה וגו': ואברהם עודגו עמד לפני ה'. עודגו עמד לפני המלאך השלישי הכי נכבד אשר כסודו באה נפשו:

(כג) חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע כי אם תעשה כה והיה כצדיק ברשע. כי יאמרו בני האדם שוא עבוד אלהים כי תם ורשע הוא מכלה: חלילה לך. חולין הוא לך: השפמ כל הארץ לא יעשה משפט. הכי זה אשר את כל הארץ במשפט יעמיד הוא לברו לא יעשה משפט:

יח (ד) ואנשי העיר אנשי סדם נסכו על הבית מנער ועד זקן כל העם מקצה, ויקראו אל לוט ויאמרו לו איה

האנשים וגו' הוציאם אלינו ונדעה אתם. פה יספר הכתוב כי בלעדי אשר לא חסה עינים על עוברי אורח לאספס הביתה ולתת להם די מחסורם אשר יחסר להם מגואלים היו בחטא השחתת הזרע אין נקי. וכלם כאחד התאוו תאוה לדעת אותם כמשכב זכר ומאנו כנגות לזט אשר הפיץ לתת להם תמורתם. וכן כתוב (יחזקאל ט"ז מ"ט נ') הגה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט לה ולכנותיה ויד עני ואכיון לא החזיקה ותגבהנה ותעשינה "תועבה" (משכב זכר) כאמור (ויקרא י"ח כ"ב). והאחרון הכביד היה עון דור המבול כאשר הוכחנו בפרשת נח:

ב (ד) הגוי גם צדיק תהרג. מהנאמר למטה פסוק ז' ואם אינך משיב דע כי מות תמות אתה "וכל אשר לך" נראה כי כבר הודיעו ה' בראשית דבריו כי גם על עמו תעבור כוס אבל דרך הכתוב הוא לקצר במקום אחד ולהרחיב לשון במקום אחר. וקרא את הגוי צדיק על היותו נקי מחטא הזה. וכן צדיק הראשון בריבו וגו' (משלי י"ח י"ז):

(ג) ויהי כאשר התעו אתי אלהים מבית אבי וגו'. רש"י ז"ל כתב וזה לשונו כאשר התעו לשון רבים, ואל תתמה כי הרבה מקומות לשון אלהות ולשון מרות קרוי בלשון רבים, אשר הלכו אלהים (ש"ב ז' כ"ג), אלהים חיים (דברים ה' כ"ג), אלהים קדושים (יהושע כ"ד י"ט) עכ"ל: ואני בעניי איני מכיר ראיות אלו כי בכל הכתובים אשר הביא הרב למשען לו נמצא היחיד אחר הרבים, אצל אשר הלכו אלהים נאמר "לפדות לו", אצל אלהים חיים נאמר "מדבר", ואצל אלהים קדושים נאמר "הוא", להודיע כי הוא לבדו ואין בלתו ואברהם אבינו אמר כאשר התעו אותי אלהים בלשון רבים ועמד בלי משים על לב פן יאמר השומע כי יש הרבה רשיות ונמצא שם שמים מתחלל חלילה. ועל כן יתכן בעיני שהשם אלהים הנאמר אצל כאשר התעו אותי הוא חול כדעת יונתן בן עוזיאל אשר תרגם והוה כד בעו לאטעאה יתי פלחי טעוואת ונפקית מבית אבא. ובאמת יקשה מאוד לחשוב כי אמר אברהם שהתעוהו האל יתעלה באמרו לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך וגו'. ומה שאמר הרב ז"ל אחר כן ואם תאמר מהו לשון התעו כל הגולה ממקומו ואינו מיושב קרוי תועה כמו ותלך ותתע (בראשית כ"א י"ד) תעיתי כשה אבד (תהלים ק"ט קע"ו) יתעו לכלי אכל (איוב ל"ח מ"א). גם שם לא מצאתי מרגוע לנפשי אחרי רואי כי שלשת הכתובים הנזכרים כלם מדברים מתועים אמתיים אשר הלכו נתיבות עקלקלות ואכדו דרך להגיע למחוז הפסס, כמו וימצאוהו איש והנה תעה בשדה (בראשית ל"ז ט"ו). ומושאל גם ללב ולמחשבה כמו עם תעי ללב הם (תהלים צ"ה י') וידעו תועי רוח בונה (ישעיה כ"ט כ"ד). וענתה כי צדקתי כי הרב ככבודו ובעצמו פירש במקומו

(בראשית כ"א י"ד) ותלך ותתע "הזרה לגלולי בית אביה". רצונו כי אבדה את דרך ה' אשר למדה בכית אברהם והלכה נכונה במחשבות הוריה עובדי אלילים, שהוא הפך הפירוש אשר כתב זכרון בספר בענין אשר לפננו. ואולי נחם על מחשבתו, וכבודו במקומו מונח:

כא (ח) ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק בנו. ביום הגמל, ביום אשר נתק משדו אמו, והעד גמולי

מחלב עתיקי משדים (ישעיה כ"ח ט'): (ט) ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק. צחק על המשתה אשר עשה אביו. באמרו הלא מאבימלך נתעברה שרה ולשמחה מה זו עושה:

(י) גרש האמה הזאת ואת בנה. בנה, ולא בנך הוא כי כל הפוסל במטמו פוסל: כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק. ולא לכד כי לא ירש את הכול כאשר זמם כי אם אף חלק ונחלה לא יהיה לו עם בני אשר יצחק לו: (יד) וישכם אברהם בבקר.

השכים למלאות את הפין שרה כאשר צוהו ה' בחלום הלילה לאמור כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה: ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר שם על שכמה. את אלה העמים עליה: ואת הילד נתן כירה

כי ככד היה ממנה ולא יכלה שאתו בהיותו אז בן שש עשרה שנה, כי בן שלש עשרה נמול ומיום ההוא עד אשר נולד יצחק ויגמל עברו עליו עוד שלש שנים אחרות: וישלחה, שלחה חפשי לנפשה: (יז) כי שמע

אלהים את קול הנער באשר הוא שם. באשר הוא שם, ענינו כמו באשר את אשתו (בראשית ל"ט ט') ונתנית טעם הוא כי על כן שמע ה' את קול הנער יען כי הוא ככבודו ובעצמו שמה לחלצהו מן המצר כאמור

(תהלים כ"ז י') כי אבי ואמי עובדי וה' יאספני: (יח) והחזיקו את ידך בו. ולא החזיקו אותו בידך, להורות כי הוא יהיה למשען לה ולא היא לו. והעד והחזיקו שבע נשים באיש אחד וגוי (ישעיה ד' א'). והחזיקו

בכנף איש יהודי (זכריה ה' כ"ג): כי לגוי גדול אשימנו. וחתה נפשך בגללו:

(כו) לא ידעתי מי עשה את הדבר הזה. לא ידעתי, לא אוכל לשער בנפשי מי הוא זה ואיזה הוא אשר הרחיב בנפשו עוז לעשות כה: וגם אתה לא הגדת לי וגם אנכי לא שמעתי בלתי

היום. ואילו הגדת לי או שמעתי זאת מלפנים מפי איש זר לא נמנעתי מלחפש אחריו בחפש מחופש להענישו על חטאו. כי מלך במשפט יעמיד ארץ:

כב (יג) וירא והנה איל. ראה איל רץ ואין רודף אחריו: אחר נאחו בסבך בקרניו. אחר כן ראהו כי הוא נאחו מעצמו

בסבך בקרניו כאיל המרוקף בלתי חשך עד אשר יבוא במקום צר אשר אין דרך לנמות, ויבן כי יד הי עשתה זאת. זה פשוטו של מקרא. ועוד אומר רזי לי רזי לי, כי בקש אברהם להקריב את יצחק בנו במקום איל כי "איל" ראשי תיבות "את יצחק לעולה". וכן "אלהים יראה לו" ראשי תיבות "את יצחק לעולה", הראשון לעקדה, והשני להקרבה. ואם תנזור את כל אות ואת מלת "סבך" לשתיים תמצא שתי פעמים "איל" זה ענין "וירא והנה איל אחר נאחו בסבך בקרניו" כי אחרי רואו איל אמתי נאחו בסבך בקרניו הבין כי בלעדי יצחק אשר עקדו במקום איל מוכן לו עוד איל אחר לשחטו למען השלים עמו את מספר "סבך" ועל כן וילך אברהם ויקח את האיל אשר הוכן לו ויעלהו לעולה תחת בנו. תחת, במקום. וכן והיתה נפשך תחת נפשו (מ"א כי מ"ב). באמרו יהי רצון כאילו אקריב את בני לעולה. זה סוד שופר של איל שאנו תוקעים בו בראשי השנים להזכיר עקידתו. וכאילו אפרו צבור על גב המזבח: (יד) ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראדה. כאמרו אלהים יראה לו השה וגו' (למעלה פסוק ה'): אשר יאמר היום. היום, אחר נתינת התורה יאמר בהר ה' יראדה. ככתוב שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך וגו' (דברים ט"ז ט"ז) ונאמר ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלם בהר המוריה (ד"הב ג' א'):

פרשת חיי שרה

בג (ב) ויבא אברהם לספד לשרה ולבכתה. בכל צרה שלא תבוא יקדים הבכי את ההספד כמו לבני ולמספד (ישעיה כ"ב י"ב) ובצום ובבכי ובמספד (יואל ב' י"ב), ופה הקדים את ההספד לבכי יען כי היתה שרה זקנה אשר מלאה ימיה ולא יכל להתמרמר ולבכות עליה טרם ספר את צדקות פורנותיה וכשרון מעלליה שהוא ההספד: (ג) ויקם אברהם מעל פני מתו וידבר אל בני חת לאמר. בני חת שופטים היו ובשער המשפט ישנו כאשר נבאר, ואברהם הלך אליהם לבקש מהם רשיון לקנות לו אחות קבר כאורת הארץ: (ד) גר ותושב אנכי עמכם.

שתי ידות לי בכם, בשכבר הימים גרתי עמכם (כאמור וישב באלני ממרא אשר בחברון וגו' בראשית י"ג י"ח). ועתה הנני תושב עמכם ופה אשב כי אויתיה. לכן תנו לי אחזת קבר עמכם. תנו לי רשיון לקנות לי אחזת קבר בתוכם: (ה) ויענו בני חת את אברהם. שמו את דבריהם כפי אחד מהם לאמר לו אשר הוא יאמר לו: (ו) שמענו אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו וכל הארץ לפניך היא: במבחר קברינו קבר את מתך. במטיב הקברים אשר הצבנו למענינו קבור את מתך חנם אין כסף: איש ממנו את קברו לא יבלה ממך מקבר מתך. אין גם אחד מאתנו ימנע מתת לך למנה את קברו אשר הצב למענהו: (ז) ויקם אברהם וישתחו לעם הארץ לבני חת. לעם הארץ, אל השופטים. וכן מצאנו בתורת כהנים מנין שאם העלימו סנהדראות של שבטים לסוף שסנהדרי גדולה מעלימות ודיני נפשות בטליו על כך תלמוד לומר ואם העלם יעלימו עם הארץ וגו' (ויקרא כ' ד'): לבני חת, תוספת ביאור הוא, כי השופטים אשר קרא בשם עם הארץ בני חת היו: (ח) אם יש את נפשכם לקבר את מתי מלפני. את נפשכם, את רצונכם. ולהפך אין נפשי אל העם הזה (ירמיה ט"ו א'): שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צהר. שמעוני, שמעו בקולי. ופגעו לי, והפצירו בו למעני. וכן ואל תפגעו בי כי איני שומע אותך (שם ז' ט"ז) אל תפציר בי. אל תפגעו בי לעונך (רות א' ט"ז) אל תציקני בדברך כי קשה עלי פרידתך: ויען כי היה עפרון נשיא ושוע אשר לכלימה נחשב לו למכור את שדהו ואברהם מאן לקחת מתנות כאמור ואם אקח מכל אשר לך וגו' (בראשית י"ד כ"ג) על כן חלה פניהם להפציר בו למחול על כבודו: (ט) ויתן לי את מערת המכפלה וגו'. ויתן, וימכור. כמו ומים בכסף חתן לי (דברים כ' כ"ח). את מערת המכפלה, את המערה אשר בבקעה שנקראה מכפלה על היותה גבוהה מצדיה ועמוקה בתוך. והעד ויקם שדה עפרון אשר במכפלה (למטה פסוק י"ז): ואת העמק הזה חמר יעקב אבינו לשכתו כאמור וישלחהו מעמק חברון (בראשית ל"ז י"ד). כאשר מלפנים אותה גליתי בפרשת וירא: בכסף מלא יתננה לי. ירכה עלי מחירה ואני אשלם. וכן הרבו עלי מאד מוהר ומתן ואחנה: (י) ועפרון ישב בתוך בני חת. בין השופטים ישב גם הוא. כי חתי היה כאמור (שם כ"ה ט') אל שדה עפרון בן צהר החתי. ואברהם ירא אולי לא ישא פניו בזה ועל כן חלה את פני רעיו להפגיע בו שיעשה זאת למענם אם לא למענהו: ויען עפרון החתי את אברהם באזני בני חת לכל באי שער עירך לאמר. לא בסתר ענתו כי אם לעיני רעיו השופטים ולעיני כל הנאספים כשער המשפט. וכן ויאמרו כל העם אשר

בשער והוקנים (רות ד' י"א): לא אדני. אינך צריך למליצים: שמעני. פה אל פה אדבר בך: השדה נתתי לך כבר נתתיו לך ואיננו שלי והמערה אשר בו לך נתתיה לעיני בני עמי נתתיה לך. קבל עם נתתיה לך, כאמור איש ממנו את קברו לא יכלה ממך וגוי: קבר מתך. חנם אין כסף: (יג) אך אם אתה לו שמעני. בעל הטעמים שם טעם מפסיק במלת לו להפרידה מן שמעני, כי לדעתו קול קריאה הוא ועיניו "אך אם אתה לו" (כלית את דברך) הלא עתה "שמעני" שמע מלולי: נתתי כסף השדה קח ממני. את כסף השדה אשר הצעתי לתת לך ומאנת בו אותו קח עתה ממני. וכן החיים והמות נתתי לפניך וגוי ובחרת בחיים (דברים ל' י"ט): (יד) ויען עפרון וגוי ארץ ארבע מאת שקל כסף ביני ובינך מזה הוא. ארץ אשר לא תשוה כי אם מחיר קטן כזה כמה נחשבה בין שני עשירים כמוני וכמוך: ואת מתך קבר. כי עוד חזון למועד השלומים: (טז) וישמע אברהם אל עפרון. שמע בקולו לבלתי הפצר בו לקחת ממנו יותר מכרי שויה אבל לא נתרצה לו לאחר את מועד השלומים: וישקל אברהם וגוי. נתן לו את כספו במשקל כי לא היה להם מטבעות בעת ההיא: עבר לסחר. כסף צרוף אשר יעבור מיד ליד. וכן כסף עובר (מלכים ב' י"ב ה'):

כד (א) ואברהם זקן בא בימים. הוקין שנית אחרי חדשו כנשר נעוריו: וה' ברך את אברהם בכל. ברכוהו בכל מעשיו ויהי לבו נכון בטוח כי יצליח חפצו בידו לתת אשה לבנו ממשפחתו: (ב) שים נא ירך תחת ירכי. לאות כי תשים עניך על יוצא חלצי. ויעקב בקש מיוסף בנו לעשות לו כן למען יזכור כי ממעיו יצא ואל ימנע מעשות עמו חסד ואמת:

(י) ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדניו. מהגמלים אשר רכב אדניו עליהם. וכן והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי (מ"א א' ל"ג): וילך וכל טוב אדניו בידו. וכל טוב, חפצים רבים וכן וכל הארץ באו מצרימה (בראשית מ"א נ"ז). בידו, ברשותו: ויקם וילך אל ארם נהרים וגוי. ארם הוא שם כולל לארץ אשור, וארם נהרים הוא שם מחוז גדול בארץ ההיא הנקרא נהרים על אשר יעמוד בין נהרי פרת וחדקל. והעד בעבר הגהר ישבו אבותיכם מעולם (יהושע כ"ד ב'). ובצדק קראוהו היוגים (מיסופוטאמיה) שענינו בין שני נהרות:

(יד) והיה הנערה אשר אמר אליה וגוי. הנערה הזאת אשר תמצא חן בעיני לאמור לה: (טז) והנערה טבת מראה מאד. ועל כן בחר בה: בתולה. לא נבעלה: ואיש לא ידעה. אף בלא בעילה.

והעד וכל אשה יודעת איש למשכב זכר וגו' (במדבר ל"א י"ז) אשר מכלל
 הן אתה שומע לאו כי יש ידיעה אשר איננה למשכב זכר: ותרד העינה
 ותמלא כדה ותעל. ולמטה נאמר ותריץ עוד אל הכאר לשאב ואל
 תתמה כי באר ועין שמות נרדפים הם, ורק לתפארת המליצה אחז בזה
 וגם מזה לא הגיה ידו. והעד ויברך את הגמלים מחוץ לעיר אל באר
 המים ופיו ענה בו לאמור ואבא היום אל העין: (כא) והאיש משתאה.
 משתאה, משתומם על מראה עיניו: מחריש, חרש מחשבות כמו וחכם
 חרשים (ישעיה ג' ג'): לדעת ההצליח ה' דרכו אם לא. כי אולי
 מקרה הוא ויר ה' לא עשתה זאת: (כב) ויקח האיש גזם זהב וגו'
 ושני צמדדים על ידיה, וישם על ידיה לא נאמר, כי לקחם בידו
 להיות מוכנים לו לשימם עליה בעת יודע לו כי הצליח ה' דרכו. כאמור
 בפסוק (מ"ז) ואשאל אותה ואמר בת מי את וגו' ואשם הגזם על אפה
 והצמידים על ידיה:

פרשת תולדת

כה (יש) ואלה תולדת יצחק בן אברהם אברהם הוליד את
 יצחק. תולדת, קורות. כמו כי לא תדע מה ילד יום (משלי
 כ"ז א') ואלה תולדת, ענינו גם אלה קורות ימי חיו נוספות על האמורות
 על סדר קורות אברהם ויצחק. וכן הובא במכילתא בשם ר' ישמעאל על
 ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם: (כ) ויהי יצחק בן ארבעים שנה
 בקחתו את רבקה וגו'. בצדקתו יספר הכתוב כי אם אמנם הגיע לימי
 בינה לבחר לו אשה אשר תישר בעיניו בכל זאת לא סר ממצות אביו
 וארש לו באמונה נערה אשר לא ראה את תמונתה מעורו: מפרן ארם.
 משרה ארם, כאמור ויברח יעקב שדה ארם (הושע י"ב י"ג). כי פרן ענינו
 שדה בלשון ישמעאל כמו שמביא רש"י בשם י"א. ולדעתי הוא תרגומו
 גם בלשון המדינה כמו יגר שהדותא שהוא תרגומו של גל עד. ומה
 אהלי אפרו (דניאל י"א מ"ה) שענינו אהלי שדרו. המה האוהלים אשר
 יתקעו אנשי המלחמה בנוחם על פני השרה והוא לשון ארמי. ולא יצדקו

האומרים כי פדן ענינו בזה צמד, כי צמד המתורגם פדן אינו כי אם תואר לשני בעלי חיים ממין אחד הנצמדים יחד בידי אדם לעבוד את עבודתם כמו וצמד המורים (שופטים י"ט י'), צמד בקר (ש"א י"א ז'), צמד פרדים (מ"ב ה' י"ז), צמד פרשים (ישעיה כ"א ז' ומ'). ולא לשני מקומות קרובים זה לזה. כי אם את שניהם. יחד בשם צמד נקרא שלא כמשפט במה יודע איפוא מאיזה מהם נדבר. ובלעדי זאת עלינו לדעת כי ארם נהרים וארם צובה נפרדות הנה אשה מאחותה: והחושבים כי פדן ארם הוא תרגומו של ארם נהרים ובאורו בין שני נהרות, גם אלה שגו בריאה. כי פדן ארם ולא פדן נהרא כתיב. וצמד הנהרות מאין ימצאו: (כא) ויעתר יצחק לה'. ויעתר ויתפלל כמו העתירו אל ה' (שמות ח' ד') למתי אעתיר (שם ה'): לנבכה אשתו. שוה את אשתו נגר ענינו בתפלתו: כי עקרה היא. היא, ולא הוא. כי הבטיח ה' את אברהם להרבות את זרעו ויאמר לו כי ביצחק יקרא לך זרע וידע כי מצדו לא יבצר ואם לא יוליד ממנה יוליד מאשה אחרת ועל כן התפלל עליה כי זרע ברך ה' ממנה יצאו ולא מזולתה: ויעתר לו ה'. שמע בקול תחנוניו: (כב) ויתרצצו הבנים בקרבך, ויתרצצו, רחפו והכו זה את זה כמו וירוצצו את בני ישראל (שופטים י' ח'): ותאמר אם כן למה זה אנכי, ותאמר, אל יצחק אמרה. אם כן, כי ילד שובב בקרבי למה זה אנכי הרה ומה הועילה תפלתך. וכן מצאנו אצל השונמית הלא אמרתי לא תשלה אותי (מ"ב ד' כ"ח): ותלך לדרוש את ה'. הלכה לשאל בנביאים: (כג) ויאמר לה ה'. אמר לה על ידי נביא: שני גי'ים בבטןך. ועוד מרס חזו שמש ילחמו זה בזה: ושני לאמים ממעיך יפרדו. ובנוהם מרסם יתפרדו לשני לאומים שונים בדתיים ובמנהגיהם ואין שלום במגורם: ולאם מלאם יאמין. כשוה יקום זה יפול. כאשר אמרו חכמינו ז"ל (מגלה ו' ע"א) על קיסרי וירושלים, שאין האחת מלאה כי אם מחורבנה של זולתה שנאמר אמלאה החרבה (יחזקאל כ"ז כ'): ורב יעבד צעיר. והגולד ראשונה יעבוד את הגולד באחרונה כי יקח את בכורתו ממנו: (כד) וימלאו ימיה ללדת והנה תומים בבטנה. או נתאמתו דברי הנביא כי תאמס בבטנה: (כה) כלו באדרת שער. מלת אדרת סמוכה לשער לפי הטעמים כמו ולא ילכשו אדרת שער (זכריה י"ג ד') ולא כראב"ע, כי אין כל אדרת שעירה (מרבתי שד"ל): ויקראו שמו עשו. ויקראו לשון רבים כי כל אשר ראהו מכוסה בשער קראו ככה כי "עשו" ענינו בעל שעיר בלשון ערבי: (כו) וידו אחזת וגו' ויקראו שמו יעקב. ויקרא לשון יחיד כי זה אשר ראהו אוהו בעקב קראו ככה: (כח) ויאבה יצחק את עשו. ואהבתו היתה תלויה בדבר כי ציד בפיו. כי בפקודתו הלך לצוד ציד

להביא. וכן על פיו יצאו ועל פיו יבואו (במדבר כ"ז כ"א). והעד ועתה שא נא כלך וגו' וצודה לי צידה וגו' (בראשית כ"ז ג' וד'): ורבקה אהבת את יעקב. כי היה איש תם יושב אהלים והשתעשעה בחברתו: (כט) ויזד יעקב נזיד. כתרגומו ובשיל יעקב תכשילא: ויבא עשו מן השדה והוא עיף. נתעלף מרוב הדרך: (ל) הלעיטני נא. הלעיטני אין לו אח במקרא כי אם במשנה אין אובסין את הגמל וכר אבל מלעיטין אותו (שבת קנ"ה ע"ב) הלעיטוהו לרשע וימות (ביק ס"ט ע"א). וענינו נתינת המאכל לבית הבליעה (רד"ק שרש לוע): מן האדם האדם הזה. אינני רואה כי אם דבר אדום ולא אדע מה הוא יען כי עיף אנכי. ועיני החלו כהות: על כן קרא שמו אדום. על כן יען כי כהו עיניו מראות לכן קרא את הנזיד אדום. והוא בעצמו נקרא אדום יען כי היה אדמוני ולא בגלל הרבוב אשר יצא מפיו: (לא) ויאמר יעקב מכרה כיום וגו'. על דרך הפשט לא בקש יעקב לקנות ממנו כי אם את משפט הבכורה להיות לו לראש כאמור ראובן בכורי אתה וגו' יתר שאת ויתר עו. כי הבכורים לא נתקדשו לה' זולתי אחר יציאת מצרים כאמור בפרשת קדש לי כל בכור: (לב) ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות. הנני הולך וקרב אל המות בגלל הרעב אשר יכבד עלי ולמה זה לי בכרה. הני אשתרר ואירש פי שנים גם אחרי מותי: (לג) ויאמר יעקב השבעה לי כיום. השבעה לי כי תהיה באמנה אתי תמיד כיום הזה ולא תשנה את דבריך: וישבע לו. כי לא יאמר כי אלצהו לתת מחמדו באוכל להשיב נפש: וימכר את בכרתו ליעקב. מכרה לו במחיר אשר שת עליו: (לד) ויעקב נתן לעשו ולרעהב את כל אלה בלעדי כסף מחירה אשר שלם לו: ויאכל וישת ויקם וילך. אכל ושתה והלך לדרכו כאילו אין דבר: ויבז עשו את הבכרה. כי לא שם לבו עליה:

כו (א) ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם. רעב גדול אשר לא היה כמוהו מימי אברהם: וילך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים גררה. הלך בעקבות אביו גררה ונדעתו היה לרדת מצרימה למען יתחילו ממנו ימי הגרות: (ב) אל תרד מצרימה שכן בארץ אשר אמר אליך גור בארץ הזאת. כי הימים אשר תשכון פה גם כן לימי גרות יחשבו לך. כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל וגו'. האף אמנם כי לך ולזרעך אתן את כל אלה הארצות ככל זאת כבר בארץ מצרים חשב בהנה. (כי הסלשתיים ממעי מצרים ולא ממעי כנען יצאו כאמור בראשית י"ג י"ג י"ד) ומצרים ילך את לודים וגו' ואת פתרים ואת כסלחים אשר יצאו

משם פלשתיים". וברבות הימים נכנעו תחת יד הכנענים ובתוכם נחשבו כאמור יהושע י"ג ג' "לכנעני תחשב המשת סרני פלשתיים". שענינו אל הכנענים יספחו ובתוכם ימנו האף כי לא מהם ולא מהמונס הם). וכצדק יאמר הכתוב (שמות י"ב מ') ומושב "בני ישראל" אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. כי בשם בני ישראל יתארו גם האבות בגלל מעלתם והוא כמו בני אלהים, בני אלים, וישיבתם בארץ פלשתיים כישיבת מצרים נחשב למו כאשר בארנו. והוא אמת וצדק. וברוך ה' אשר האיר את עיני בתורתו:

(לג) ויקרא אתה שבעה על בן שם העיר באר שבע עד היום הזה. על בן, בגלל עצם הדבר אשר קרא יצחק את הבאר שבעה כבר היה שם העיר באר שבע מימי אברהם עד היום הזה הוא יום המעשה אשר חידשו בו את אלה דברי הברית כאמור על בן קרא שם העיר באר שבע כי שם נשבעו שניהם (בראשית כ"א ל'):

כו (ג) ועתה שא נא בליך. הלא המה תליך וקשתך. תליך היא אשפת החצים התלויה על הצואר כדעת הירושלמי:

(טו) ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדל החמדת וגו'. החמדת היפים והמבושמים לעזור את האהבה: ותלבש את יעקב בנה וגו'. למען הפיג בריחם הטוב את צחנת העורות אשר הלבישה על ידיו ועל חלקת צואריו: (יט) ויאמר יעקב אל אביו אנכי עשו בכרך. אנכי המטלא את מקום עשו בכורך כי קניתי ממנו את בכורתו: עשיתי כאשר דברת אלי. עשיתי כאשר דברת למעני: (כו) גשה נא ושקה לי בני. כי הנשיקה תרביק את הנפשות: (כז) וירח את ריח בגדיו ויברכהו. וכאשר התפעלה נפשו מפני הריח החל את ברכתו ממנו: ויאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה'. ויען כי ידמה ריח לריח שדה אשר ברכו ה' לכן את מכורכיו אברך: ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ וגו'. ואף גם זאת. כי יעבדוך עמים וישתחו לך לאמים. ולא לאומים אחרים לבר יעבדוך וישתחו לך כי אם הוה גביר לאחיד וישתחו לך בני אמן. ואתה תעצור בהם ויען כי ארריך ארור ומברכך ברוך. ויבחרו להיות מבורכים מהיות מקוללים: (לב) ויאמר אני בנך בכרך עשו. והברכה לי יאתה מפאת בכרתי ומפאת היותי סר למשמעתך: (לג) ויחרד יצחק חרדה גדלה עד מאד. חרד ופחד פן נתן את ברכתו לאיש זר אשר טמעיו לא יצא: ויאמר מי אפוא הוא הצד ציד ויבא לי ואכל מכל במרם תבוא ואברכהו. מי ויכל היות האיש אשר ידע לרקח כמך ולעשות המטעמים אשר אהבתי במשך העת אשר עונתני אין זה כי אם יעקב

בראשית כו תולדות

מז

אשר בסודך באה נפשו ולא שגיתי באמרי הקול קול יעקב כי הוא הוא ולא אחר. ועל כן גם ברוך יהיה. טעם מלת גם האף כי לא בדעת ברכתיו בכל זאת ברוך יהיה כי אחת דברתי ולא אשנה: (לד) כשמע עשו את דברי אביו. כשמעו כי אכל מטמעי יעקב ויברכוהו. ואף גם זאת כי לא יתנחם על אשר עשה: ויצעק צעקה גדלה ומרה. צעק מנהמת לבו בחשבו כי בפקידתו עשה יעקב את המטעמים: ויאמר לאביו ברכני גם אני אביו. אם כן איפוא כי שנינו לעשות רצונך הפצנו מדוע זה יגרע חלקי: (לה) ויאמר בא אחיך במרמה ויקח ברכתך. אנכי לא צייתיו לעשות לי מטעמים כי אם הוא בא במרמה ויקח את ברכתך ואנכי מה: (לו) ויאמר הלא אצלת לי ברכה. הלא הפרשת לי ברכה קמנה מן הגדולה אשר ברכתיו: (לז) ויען יצחק וגוי הן גביר שמתיו לך וגוי ולכה אפוא מה אעשה בני. הנה נתתי לו את הכול ובמה אוכל להושיעך עתה בני: (לח) הברכה אחת היא לך אביו. אם לא אצלת לי מאומה מהברכה הזאת תנה לי ברכה אחרת: וישא עשו קלו ויבך. ולקול בכיתו נכמרו רחמי יצחק: (לט) ויאמר אליו הנה. הנה כי כן כי תפגע בי לברכך לכן כמותו כמותו משמני הארץ יהיה מושבך וממל השמים מעל ועל חרבך תחיה. ולא יהיו חיך תלואים לך מנגד: ואת אחיך תעבוד. תשלם לו מס כאמור והיו כל אדום עבדים לדוד. (ש"ב ח' י"ד ודהיא י"ח י"ג): והיה כאשר תריד. תריד, מבנין נפעל. וענינו וכאשר ירדה יעקב כך בחזקה ויכביד את עלו עליך כאמור אצל שלמה כי הוא רודה בכל עבר הנהר וגוי (מ"א ד'): ופרקת עלו מעל צוארך. הלא אז תמרוד בו כאמור ויפשע אדום מתחת יד יהודה (מ"ב ח' כ"ב): והדברים האלה מבוארים היטב (במדבר כ"ד י"ח י"ט) והיה אדום ירשה והיה ירשה שעיר אויביו וישראל עשה חיל (להכניע את עשו) ויך מיעקב (וכאשר יהיה עשו נגש ונענה מיעקב אשר ירדה בו הלא אז) והאביד שריד מעיר (יפרוק את עלו והאביד שריד מעיר ה') כאמור (עובדיה פסוק י"א) מחמת אחיך יעקב וגוי, ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו וגברים באו שערו ועל ירושלים ידו גורל גם אתה כאחד מהם: (מא) ויאמר עשו בלבו ויקרבו ימי אבל אביו. כי איש זקן הוא מאד וקרובה עתו לבוא ואהרנה את יעקב אחיו. ואז אהרגנו ואשוב אלי את בכורתי ואת ברכתי כשוב הכל: (מב) למה אשכל גם שניכם יום אחד. טעם מלת גם. כי במות אביכם יהרגך וגואלי הדם ינקמו את נקמתך ממנו ויכבו את גחלתו. ואהיה שכולה גם גלמורה ביום אחד:

פרשת ויצא

כה (יא) ויפגע במקום. לא פורש באיזה מקום, כי שמם והרב היה בעת ההיא. כאמור ויקרא את שם המקום ההוא בית אל ואולם לזו שם העיר "לראשונה". ששעורו כי קרא את שם המקום החרב בית אל אבל העיר אשר עמדה שמה מלפנים לזו נקראה. והעד ויבואו על ליש על עם שוקט ובטח ויכו אותם לפי הרב ואת העיר שרפו באש וגו' ויבנו את העיר וישבו בה ויקראו שם העיר דן וגו' ואולם ליש שם העיר "לראשונה" (שופטים י"ח כ"ז כ"ט). ובמשך הימים אשר ישב יעקב בפרך ארם נבנתה העיר הזאת שנית ונקראה בשמה הראשון. כאמור ויבא יעקב לזוה אשר בארץ כנען היא בית אל (בראשית ל"ה ו'): וילך שם. לן במקום החרב: כי בא השמש. יען כי בא השמש ולא יכל להגיע עוד אל עיר מושב: ויקח מאבני המקום. אכן אחת מאבניו וישם מראשתיו. מתחת לראשו: (יב) ויחלם והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עלים וירדים בו.* הטעם למה נאמר עולים תחלה ואחר כך יורדים יחבאר למטה פסוק י"ז:

(* אמר יא"ר המבאר: צבואי אל הנקום הזה אונתי עת לדבר מה בין המלונות אשר יחזו קדושי אל צעת אשר סוד ה' ליראייו וזכיתו להודיעם ואשר הראה למענם לאציונלך ללזן לשר הנשקים ושר האופים לפרעה ולנצדכדלך וזין אלה אשר מלונותיהם יצואו להם צרוב ענין אשר נחלקו עליהם לכות צעלי התלמוד צפרק הרוח, ואשר נהס אנרו כי אחד נשטים צבואה הם להגיד האותיות מלפנים ויחשו עמידות לנו. זהשענם על "ומלונות שוא ידברו (זכריה י"ג)" אשר צלרו "השוא" זה"א התינו. ואם נפקדו רע פחדו ורבו כל אכל מעצה נפשו וילכו כר חעף עד אשר ונלאו איש יטוע חלוס לפתור אותו לערובה צאנרם כל המלונות הולכים אחר הטה שנאנר (צראשית מ"א י"ג) ויהי כאשר פתר לנו כן היה: ונהס אנרו כי הדברים ככתבם כי התרפים דברו און וסקוקומים חזו שקר ומלונות "השוא" (ולא האמת) ידברו. הבל ינחמוו וגו'. ויכוננו את קלי המלונות על יתר זכרון החולס אשר השאיר פלטים ונאשר ראה או שטע עשה או חשב לעשות צככר התינוס. כנאנר הסכם (קבלת ה' צ') כי צא החלוס צרוב ענין וגו': ואם את דצריהם צנאנרים ישאו יחד יכריעו האחרונים את הכף. כי צלעדי הקדושים אשר צארץ הנה כל האדם כחז וחזו ומהלכות יתזה. כי לו יהיה כדצרי האצטונים אשר השליכו יתבס על המלונות צאנרם כי נשפט אחד לכל הוא מדוע עשה ה' ככה לשפך את רחמו על כל צאר,

(יג) והנה ה' נצב עליו. עליו על הסולם: (טז) ויקץ יעקב משנתו ויאמר אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי. כי אילו ידעתי לא ישנתי פה: (יז) ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה. כי מראה איומה חזיתי בו: אין זה כי אם בית אלהים. אשר ממנו יצאו בעלי משמר אחד לעלות עלה. וזה שער השמים. אשר משם ירדו בעלי משמר שני לבוא אל הבית: (יח) ויקח את האבן אשר שם מראשותיו וישם אתה מצבה וגו'. יתכן כי על האבן הזאת ראה את רגלי הסולם והי' לו לקדש קדשים: (יט) ויקרא את שם המקום ההוא בית אל ואולם לוח שם העיר לראשנה. הטעם

הכל העדה כלם קדושים אשר ינח עליהם הכות ויתנבאו ולא יספו? ואם לא הסדיל זין לדיק לרשע זין עובד ה' לאשר לא עבדו, נודע לא הסדיל זין האדם וזין הסגנות אשר ונקרה אחד יקרה את כלם. כי אם עינינו לנכוח יצטו על תנועות סגנות הצייתות צעת כוונס, נישרים נחזה כי גם עליהן תעבור כוח הסלומות ונעשיהן יעידון ויגידון עליהן כי יתלמון את אשר הסכן הסכינו לראות בהקץ. הכלב ירחץ את לשונו, גדונונו כי יעצור עני וכוזב נשען על נשענתו פתח בית לדונוי ויגער זו הסען לאנור גם הלאה ואל תקרצ הלום כי ונות לדונוי היא, עור וספח לא יצוא אל הבית. הסוס ילעוס צפוי נחשבו כי יעמוד על האצות ויקוס על רגליו פתאום כאילו קרוח הוא לשים לדך פעמוי וכאלה רצים. הגם חלומייתיהם ונוקוס קדוש יהלכון, חלילה. ואם כן איפוא נישרים נשפוט כי הפליא ה' זין השרידים צעם אשר בחלום ידבר צם וזין יתר האדם והסגנות אשר כל אחד כפי נודרגתו הגיוני רוח יחזה אשר יעלו צתחו ויאצרו כי זתה אונס הוציטה הורחם ונניס כחשים הונס אשר אין צפיהם נכונה, וסיעעם טעם צריר חלומות:

ועלינו לדעת כי צנפול תרדמה על אנשים וינחו צלום על נשכחותם לא ינחו ונחמה שלמה, כי דומים צדונים נגעו עולים ויורדים צם והחיות לרוא ושוב. הגדול, העותן, והדוחה, יעשו את נעשיהם לאט לאט והאספקוף אשר צקצבו ימאוו תאווה. ועל כלם כח הנדומה אשר השקט לא יוכל יעלה שניים יחד תחונות ימוד כל אספי ארץ צרגע אחד וצזרוע עזו יקצץ את נדמי נחשנות האדם ומחזכותיו הננופותות על פני הסדה זעיר טם זעיר טם ויאספן יחד צמצלי טוף ויכעיסוהו צהצליהן, כי נצער הוא נודעת להצדיל זין האמות והשקר היאות והצלתי היאות. והסכל הכתן צנורונים להורות דעה ולהביטו שמועה כאיש נדהם וכבצר עברו יין יהי אחרי שחתו את קובעת כוס הסנה. ובהיות הנדומה נשולח ונעצז ואין וננהל ונחזיק צידו, ילך שולל צנתיבות עקלקלות אשר לא ידעם עט, ויעצור ארמות ינניס לא תעצור צנוו אחי טעי, רלוא ופוצ כנראה הצק, והחלום הולך ומזק. וכל דצרוי ישא רוח, כי ילדי זגונים סם ילדי הדוניון אשר הרה עונל וילד שקר ולא קרצ זה אל זה כל הלילה. וע"כ אל חשים לנך אל חלומותיו ואל דצרוי עד אשר יערה ה' עלינו רוח ונמרוס כאנור (יול ג' א') והיה אחרי כן אספון את רוחי על כל צער ונצאו צניכס וצנותיכס זקניכס חלומות יתלמון צמוריכס חזיונות יראו:

מדוע נאמר „לראשונה“ ולא „בראשונה“ מבואר בראש הסדר: (כ) וידר יעקב נדר לאמר אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש ושבתני בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים והאבן הזאת אשר שמתני מצבה יהיה בית אלהים וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך:

אמר יא"ר המכאר: המאמר הזה רוח אחד לו עם הנאמר (תהלים קל"ב א'—ה') זכור ה' לרוד את כל ענותו. אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב. אם אבא באהל ביתי אם אעלה על ערש יצועי. אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה. עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב: ושעורו כן הוא „אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש“. באם לא יהיו חטאי בעוכרי להשיב אחור את מחשבתו הטובה. „והשיבני בשלום אל בית אבי“ כי לא יוכל עשו אחי להרע לי. „והיה ה' לי לאלהים“. אראה ראשית לי לעבוד את ה' במקום הזה עוד טרם אבוא אל בית אבי אשר אליו תכסוף נפשי. „והאבן הזאת אשר שמתני מצבה יהיה בית אלהים“ להקריב שמה את זבחי תודתי. „וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך“ ובחצרות בית ה' אתן לך את המעשר: וכן אמר המנעים זמירות ישראל (תהלים קמ"ז י"ח י"ט) נדרי לה' אשלם נגדה נא לכל עמו בחצרות בית ה' וגו':

כז (ט) ורחל באה עם הצאן אשר לאביה כי רעה הוא. הודיע בזה כי לא הלכה בעקבי הצאן כבת שובבה כי אם לרעות אתהן האף כי צעירה לימים היתה, כאשר יוכיחו הכתובים הבאים: (יב) ותריץ ותגד לאביה. כן דרך הילדות הקטנות לרוץ אחר אביהן, וכאשר יגדלון אל חיק אמותן תשתפכנה רוחן. כאמור אצל רבקה ותריץ הנערה ותגד לבית אמה: (יג) ויספר ללבן את כל הדברים האלה. ספר לו כי בורח הוא מפני עשו אחיו: (יד) ויאמר לו לבן אך עצמי ובשרי אתה. להצילך מכף אויב ומתנקם: וישב עמו חדש ימים. ישב עמו במרעה הצאן: (טו) הכי אחי אתה ועבדתני חנם. הכי אעשה בנפשי שקר כי בגלל אשר אחי אתה תעבדני חנם אין כסף ואולי תבקש ממני שכר רב כאשר יאות לאיש נכבד כמך. ועל כן הגידה לי מה משכרתך. למען אדע אם תרעה או תחלל: (טז) וללבן שתי בנות שם הגדלה לאה ושם הקטנה רחל. הגדולה הבכירה אשר הגיעה לפרקה. הקטנה, הצעירה והרכה בשנים. וכן ורוד הוא הקטן (שמואל א' י"ז י"ד) הצעיר והרך בשנים. ועל אוסן זה קראו

חז"ל קטנה נערה בוגרת: (יח) ויאמר אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה. כי במשך העת ההיא תגדל להיות לאיש: (ט) שבה עמדי. חכה לה. וכן שכי אלמנה בית אביך עד יגדל שלה בני: (כא) הבה את אשתי כי מלאו ימי. כי נשלמו הימים אשר קצנתי להחיל לה: ואבואה אליה. כי הגיע עתה עת דודים: (כב) ויאסף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה. עשה משתה לכל אנשי מקומו למען יוכל להעמים את הטאו עליהם לאמר כי עצרו בעדו מהפיק את זממו ולא בו האשם. והעד כי בעת אשר נתנה לו כאמת לא עשה משתה וברר ישב: (כו) ויאמר לבן לא יעשה בן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה. רחץ בנקיון כפיו ויאמר לא במרמה עשיתי זאת כי ברעתי היה להשלים את עצתי לתת לך את רחל אבל אנשי מקומי עמדו לשמן לי ולא נתנוני לתת את הצעירה לפני הבכירה ואנכי מה: (כז) מלא שבע זאת. פי' רש"י שבוע של זאת (כי שבוע לשון זכר הוא): ונתנה לך גם את רחל מלאה. טעם מלת גם, כי הוסיף אהבה על אהבתו אליה בגלל שנאתו ללאה כאמור וירא ה' כי שנואה לאה, כי יתרון הרבר מפאת הפוכו (התורה): (לכ) ותקרא שמו ראובן כי אמרה כי ראה ה' בעיניי. ראובן, מורכב מן רא-בן, התבוננו וראו כי ילדתי בן והוא לאות כי עתה יאהבני אישי. כי בגלל אהבתו לבנו תרבק נפשו גם בי: (לג) ותהר וגוי ותאמר כי שמע ה' כי שנואה אנכי וגוי ותקרא שמו שמעון. שמעון, מורכב מן שמע-מעון. כי אות המ"ם והע"יין נמשכים למעלה ולמטה:

ל (ח) ותאמר רחל נפתולי אלהים נפתלתי עם אחתי. נפתולי, מלשון עקש ופתלתול. והוראתו, מלחמת ה' לחמתי עם אחתי בקנאתי בה על אשר ילדה בנים לאיש צדיק. וגם יבלתי. וגם נצחתיה כי נולד זה על ברכי ויהי לי לבן כאמור בפסוק (ה' ו') ותהר בלהה ותלד ליעקב בן ותאמר רחל דנני אלהים וגם שמע בקולי ויתן "לי בן": (יד) וימצא דודאים בשדה. דודאים, מיני פרחים הם אשר תבניתם כתבנית אדם עם ראש וידיים ונרדם נותן ריח לעורר את האהבה כאמור הדודאים נתנו ריח (שה"ש ז' י"ד). ורבים יאמרו עליהם כי מסוגלים המה להריון יען כי אהבת דודים כשמש כמוס: (כא) ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה. המבארים כלם הוציאו מזה, כי נולדה דינה בסדן ארם והיו מספר הנולדים שמה שנים עשר. האף כי כתוב הדר הוא (בראשית ל"ב כ"ג) ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו ואת אחד עשר ילדיו ויעבר את מעבר יבק. כאמרם, כי שם יעקב את דינה בתו בתבה

וסגר בעדה למען העלימה מעיני עשו (כרעת הבי"ר). אולם התשובה הזאת לא תשביע נפש שוקקה. כי מה לנו אם העבירה בסתר או בגלוי, הלא סוף סוף העבירה ומדוע גרע את מספר העוברים? ואנכי לא אפונה כי ביאורו של "ואחר ילדה בת" הוא. ואחר ימים רבים ילדה בת. כמו ואחר נפצו משפחות הכנעני (בראשית י"ח), שענינו, ואחר ימים רבים נפצו: ואעידה בה את הנאמר (שם מ"ו מ"ז) אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפרץ ארם. ואת דינה בתו. אשר תחזה כל עין כי עשה פירד בין הדבקים והוציא את דינה מכלל הגולדים בפרץ ארם, יען כי לא נולדה שמה כי אם בדרך אחרי עברו את מעבר יבק. ובבואו עמה שכמה הגיע עתה עת דורים, כי בת אחת עשרה שנה היתה בעת ההיא כאשר אוכיח במישור. כי בן שש שנים היה יוסף בצאתו מפרץ ארם וכן שבע עשרה שנה היה בבואו חכונה כאמור (שם ל"ז א' ב') וישב יעקב בארץ מגורי אביו וגו' אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה וגו'. נמצא שנתאחר יעקב בדרכו אחת עשרה שנה. ואם כן אפוא בצדק יאמר הכתוב (שם ל"ב כ"ג) ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחתיו ואת אחד עשר ילדיו ויעבר את מעבר יבק, כי עבר יעקב את הנחל כטרם נולדה דינה. והוא ברור כשמש:

(נג) ותאמר אסף אלהים את הרפתו. כלבה אמרה כן: ותקרא את שמו יוסף, ולא אסף, לאמר. להגיד לאחרים יוסף ה' לי בן אחר: ומצאנו כזאת אצל אשת פנחס (שיא ד' כ"א כ"ב) ותקרא לנער אי כבוד לאמר גלה כבוד מישראל אל הלכה ארון האלהים ואל חמיה ואישה. "ותאמר" (ולהנצבות עליה אמרה) גלה כבוד מישראל כי נלקחה ארון האלהים. (ולא הזכירה את מות חמיה ואישה):

לא (כ) ויגנב יעקב את לב לבן הארמי. גנב את מחשבות לבו בהראותו לו פנים מאירות: על בלי הגיד לו כי ברה הוא. למען לא יגיד לב לבן ללבן כי בורה הוא: (כו) ויאמר לבן ליעקב מה עשית ותגנב את לבבי וגו'. מה ראית על ככה: (כט) יש לאל ידי לעשות עמכם רע ואלהי אביכם אמש אמר אלי לאמר השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע. יש לאל ידי, לשון שאלה היא הכי אוכל לעבור את פי ה' לעשות לך רעה מלבי: (ל) ועתה הלך הלכת כי נכסף נכספתה לבית אביך אשר אלהי אלהיך. ועתה אשאלך למה גנבת את אלהי. למה לקחת עמך אל נכר: (לא) ויען יעקב ויאמר ללבן. על שאלתך מדוע כסיתי ממך את מחשבתי, אענה כי יראתי וגו' פן תגזל את בנותיך מעמי. ואשר אמרת כי גנבתי את אלהיך עם אשר תמצא את אלהיך

לא יחיה: ויתכן כי בימים ההם שפטו את הננכ משפט מות כאמור
אצל גביע הכסף "אשר ימצא אתו מענדיך ומת": (לג) ויבא לבן באהל
יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות ולא מצא ויצא
מאהל לאה ויבא באהל רחל. מהראוי היה לכתוב על הסדר
"ויבא לבן באהל יעקב ובאהל שתי האמהות ובאהל לאה
ולא מצא ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל" ורק מפני הכבוד
חשב את לאה תחלה: (לט) מרפה לא הבאתי אליך. כאשר
מצאתי מרפה בתוך העדר לא הבאתיה אליך למען תחזה את אשר נעשה
ולא תתן אשם נפשי כי שכחתי או שכחתי. כי מה יתן ומה יוסיף לי
לרחוץ בנקיון כפי לפניך אם אנכי אחמנה מידי תבקשנה. כי
מפלת עלי חטא כי מעלתי בשמירתה ואלצתני לשלם מחורה: גנבתי
יום וגנבתי לילה. ובגלל זה ננכו ממני מנוחות היום והלילה כי
עמדתי על משמרתי תמיד ולא מצאתי מנוח לי: (מ) הייתי ביום
אבלני חרב וקרח בלילה ותדרד שנתני מעיני. הוא באור הכתוב
הראשון אך ננכו ממנו יומו ולילו כי כעמדו על המצפה תמיד אכלתהו
השמש ביום, והקרח בלילה. ובשכבו על פני השדה מאנו עורקיו השקט
ושנתו נרדה מעיניו: (מב) לולי אלהי אבי אלהי אברהם ופחד
יצחק היה לי וגו'. לולא ה' אלהי אברהם שעמד לי ולולי פחדת פן
יקללך יצחק אבי קללה נמרצת הלא עתה ריקם שלחתי מלפניך. וכן מצאנו
אצל עשו כי נפל פחד יצחק עליו כאמרו "יקרבו ימי אבל אבי ואהרנה
את יעקב אחי". כי בעודו בחיים חיותו לא אוכל לשלוח בו יד יען כי ירא
אנכי אותו: את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויובח אמש.
כבואו לדבר אתך אמש אודותי הוכיח כי ראה כבר את עניי ואת עמלי
אשר מידך היו לי: (מג) ויען לבן ויאמר אל יעקב הבנות בנתי
והבנים בני וגו' וכל אשר אתה ראה לי הוא. כי בגסך באת
אלי וברכוש רב יצאת ממני. ואשר אמרת כי יראת פן אנוול את בנותי
טמך אשאלך גם אני ולבנתי מה אעשה לאלה היום או לבנותך
אשר ילדו. הכי אוכל לתתם לאיש אחר בלעדיך: (מד) ועתה, אחרי
אשר הוכחתך כי לבי שלם עמך לכה נכרתה ברית אני ואתה
והיה לעד וגו'. והיה לעד, יסוב אל מעשה הברית כי ברית לשון
נקבה היא: (נ) אם תענה את בנתי. אם תמיר את רוחן. וכן שובי
אל גבירתך והתעני תחת ידיה: ואם תקח נשים על בנתי. להמיל
קנאה ביניהן: אין איש עמנו ראה אלהים עד ביני ובינך. ראה
כי אין איש עמנו ורק ה' הוא העד ביני ובינך:
(נג) אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו ואלהי

אביהם. כנראשית רבה כתיב אלהי אברהם קדש ואלהי נחור חול אלהי אביהם משמעו קדש וחול. ורש"י ז"ל אמר אלהי אברהם קדש ואלהי נחור חול אלהי אביהם חול. וכן הוא במסכת סופרים:

ואל תתפלא על אשר פסח לבן על שתי הסעיפים אחרי ידעו כי ה' הוא האלהים. כי זה היה דרכם בימים קדמונים, אחוז כזה וגם מזה לא הניחו יריהם. כאשר מצאנו אצל האנשים אשר הושיב המלך אשור בערי שטרון תחת ישראל "את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים וגו'" (מ"ב י"ז ל"ג): וישבע יעקב בפחד אביו יצחק. כי מאן לישא את שם האלילים על שפתיו ככתוב ושם אלהים אחרים לא תזכירו ולא ישמע על פיך (שמות כ"ג י"ג) וישבע בפחד וכמורא אביו כאמור איש אמו ואביו תראו (ויקרא י"ט י"ג):

פרשת וישלח

לב (ד) כה תאמרן לאדני לעשו. שם את דבריו בפיהם ויצו אותם כי לא ירעו ולא יוסיפו. וכן וישם ה' דבר בפי בלעם ויאמר שוב אל בלק וכה תדבר (במדבר כ"ג ה'): כה אמר עבדך יעקב. אלה הטו הדברים אשר שם בפיו: עם לבן גרתי. גר הייתי עמו ועתותי בידו היו: ואחר עד עתה. ועל כן אחרתי עד כה מהודיעך ממעבי כי לא היתה בשורה מוצאת: (ה) ויהי לי שור וחמור וגו'. וכמעט עמדתי ברשות עצמי ויהיו לי כל אלה ואשלחה להגיד לאדני. מהרתי להודיעך למצא חן בעיניך על אשר יקרה נפשך בעיני: (ו) באנו אל אחיך אל עשו. באנו עדיו ולא שעירה: וגם הלך לקראתך וארבע מאות איש עמו. כי פגענו אותו בדרך אשר הוא הולך לקראתך עם טחנהו:

(ז) וירא יעקב מאד. בידעו כי פגו למלחמה: ויצר לו. נבוכו עשתנותיו כי לא ידע לשית עצות כנפשו: (ח) ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק. אתה הוא אשר אמרת אלי בלכתי סדנה ארם לאמור אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק הארץ אשר

אתה שכב עליה לך אתננה "ולזרעך" והיה "זרעך" כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה וגנבה "ונכרכו בך" כל משפחות האדמה "ובזרעך" (בראשית כ"ה י"ג י"ד): ה' האמר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך. ואתה הוא אשר אמרת אלי שוב ואיטיבה "עמך" לבד ולא עם זרעך. (ככתוב שם ל' ג' שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך "ואהיה עמך"): (י) קמנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך. ואם כן אפוא נתמעטו זכויותי בגלל החסדים והאמת אשר עשית עמדי: כי במקלי עברתי את הירדן הזה. ואז הזכרת את זרעי לטובה: ועתה הייתי לשני מהננות. ולא דברת אדוותם מאומה. ועל כן אחלה פניך הצילני נא מיד אחי מיד עשו. שהוא יודע ציד ואיש מלחמה מנעוריו: כי ירא אנכי אתו פן יבוא והכני אם על בני. כי בגלל אשר לא פקדת את נשי ואת בני לטובה ירא אנכי אולי יבוא ויכה את האם על הבנים: (יב) ואתה אמרת היטב איטיב עמך וישמתי את זרעך כחול הים אשר לא יספר מרב. ואם מעשים אין בי עשה נא למענך ולמען דבריך אשר אמרת אז להרבות ולהיטיב את זרעי. וכן ועתה אלהי ישראל יאמן נא דבריך אשר דברת לעבדך דוד אבי (מ"א ח' כ"ו):

(ג) וילך שם בלילה ההוא. לן במקום שהתפלל לשמוע מה יענהו האל: ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו. וכאשר לא מצא חזון מהי אמר אולי ישע עשו אל המנחה. ויקח מן הבא בידו. רצונו מאשר הגיע לידו תחלה. כי היה לבו חרד ולא יכל לבקר בין שמנה לרוח: (כא) והוא לן בלילה ההוא במחנה. להיות נכון להעבירה את הנחל טרם יציץ השמש מחריו: (כב) ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחתיו ואת אחד עשר ילדיו ויעבר את מעבר יבק. כבר בארנו בפרשת ויצא אצל "ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה" שענינו ואחר ימים רבים ילדה בת אשר קראה את שמה דינה וכדומה לו ואחר נפצו משפחות הכנעני (למעלה י"ח) ששעורו ואחר ימים רבים נפצו. כי באמת לא נולדה דינה בפרץ ארם כי אם בדרך אחרי עברם את מעבר יבק כאשר הוכחנו שמה באותות ובמפתים נאמנים. ובצדק יאמר הכתוב פה ואת אחד עשר ילדיו ולא את שנים עשר ילדיו, כי בעת אשר העבירם את הנחל. דינה ערן לא היתה בעולם: (כד) ויותר יעקב לבדו. כי היה המאסף לכל המחנות: ויאבק איש עמו וגוי. איש, זה שרו של עשו אשר התראה לפניו בדמות איש כמו וירא והנה שלשה אנשים וגוי (שם י"ח ב') וכן והאיש גבריאל (דניאל ט' כ"א): (כה) וירא כי לא יכל לו ויגע בכף ירכו. נגע במקום המסונק

בגופו להכאיבו ולהפילו ורצה למען יקום עשו ויתעודד כאמור ולאום מלאום יאמץ (כשזה יפול זה יקום): ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו. ואף כי נתקעה כף ירכו בכל זאת הוסיף יעקב להתאבק עמו למען השיב אל עקב בשתו ולהראותו כי רב חילו ולכה אמיץ הנהו: (כו) ויאמר שלחני. הרף ממני והניחני ללכת לדרכי ולעת מצוא אשוב להתראות אליך שנית. כאמור (הושע י"ב ד) וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו: כי עלה השחר. הודיעו כי שרו של עשו הנה ובמחשך מעשהו כאמור "אלי קורא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מליל אמר שומר אתא בקר וגו'" (ישעיה כ"א י"ב): ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני. אחרי אשר הודעתני מי אתה לא ארפך עד אשר תודה על הברכות שבכני אבי: (כז) ויאמר לא יעקב עוד שמך. לא יאמר עוד עליך כי עקוב הלב אתה. כאמרו הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים (למעלה כ"ז ל"ו): כי אם ישראל. ישראל, הוא שם מורכב מן ישר-אל: כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל. כי בעת לחמת עמדי כשר צבא מלחמה יכולת גם את עשו עם אנשיו. כאמור יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעי' כ"ד כ"א). (כט) וישאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך. אחרי אשר הגרתי לך את שמי הגד נא לי גם את שמך: ויאמר למה זה תשאל לשמי. מה יתן ומה יוסיף לך לדעת את שמי הכי תוכל לשנותו כאשר שנית את שמך אם שר צבא ה' אנכי כמיכאל שרכם ושמותינו לא יתחלפו: ויברך אתו שם. ברכו בלעדי שנוי השם למען לא יעצרוהו מלכת:

לג (י) ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו. ולמעלה נאמר כי שם יעקב את רחל לפני יוסף ואל תפלא. כי היה יוסף ילד רך בן שש שנים ויחיד לאמו אשר נפלאה היתה אהבתה אליו והעמידה אותו לפניו לבלתי העלים ממנו עין ועל כן נגש הוא תחלה. והוא אמת ונכון: (יא) ויבא יעקב שלם עיר שכם. שלם, אל עיר ששמה שלם כמו עד בואנה בית לחם (רות א' י"ט). עיר שכם, עירו של שכם, כמו כי חשבון עיר סיוון מלך האמרי היא (במדבר כ"א כ"ו) כדכתיב וירא אתה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ. והמפרש שכם שם העיר טועה הוא. שלא מצינו בכל מקום עיר ציון, עיר ירושלים, אלא העיר נזכרה אחר השם. ואפילו אם זאת היא שכם שמא לזכרון גבורת בני יעקב שמו את שמה שכם כדכתיב בלח שנקראה בית אל, וכדכתיב ויקראו ללשם דן בשם דן אביהם (הושע י"ט מ"ז) לזכרון גבורתם שהרגו אנשי העיר, וכדכתיב ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך

(למעלה די י"ז). וגם מי שמפרש שלם, שלם בתורתו שלם בממונו אינו
 כן לפי הפשט שאין דרך המקרא לדבר כך, וגם מה צורך, וכי בשביל
 מיעוט דוון ששלח לעשו הוצרך לכתוב כן. (לשון הרשבים):
לד (א) ותצא דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב. אשר ילדה
 לו בדרך כאשר הוכחנו למעלה (ל' כ"א ול"ב כ"ג): וירא אתה
 שכם וגו'. ראה כי הגיע עתה עת דודים. (כי בת אחת עשרה שנה
 היתה אז כפי החשבון אשר שמתי לפניך במאמרי הראשון כי בן שש
 שנים היה יוסף בצאתו מפדן ארם ובן שבע עשרה שנה היה בכואו חברונה
 כאמור וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען אלה תולדות יעקב יוסף
 בן שבע עשרה שנה, נמצא שנתאחר יעקב בדרכו אחת עשרה שנה
 והיא נולדה בראשית ימי נסיעתו): וישכב אתה ויעגידה. שכב אותה
 באונס. וכן זאת פלגשי ענו ותמת (שופטים כ' ה'): (ו) ויצא חמור
 אבי שכם אל יעקב לדבר אתו. בצפיתו להטות את לבנו אליו
 טרם יבואו בניו מן השדה: (ז) ובני יעקב באו מן השדה כשמעם
 וגו'. באו בעת נדכרו יהדיו: (ח) וידבר חמור אתם לאמר שכם
 בני חשקה נפשו בבתכם. נכתנס, ולא באחותכם. כי היא לשון
 אהבה. כמו ויאמר בועז אל רות הלא שמעת בתי: תנו נא אתה לו
 לאישה. כי לא יאבה לארשה נגד רצונכם: (י) ויאמר שכם אל
 אביה ואל אחיה אמצא הן בעיניכם להתחתן כי. ואם אמנם לא
 יתכן להעמיס עול על הנושא הן, בכל זאת ואשר תאמרו אלי
 אתן. כי אהבה עזה אהבתיה וכל הפצים לא ישוו בה: (יב) הרבו עלי
 מאד מהר ומתן. טוהר, כסף בתוליה. כמו כסף ישקול כמותר הכתולות
 (שמות כ"ב ט"ז). ומתן, הפצים: ותנו לי את הנערה לאישה. קראה
 בשם נערה ובתולה בחשבונו כי נעלם מחם כי ענה אותה: (יג) ויענו בני
 יעקב את שכם ואת חמור אביו. לא יכלו עוד להתאפק ויענו
 אותם דבר לאמר: במרמה. בתרמית ודברי שקר באתם אלינו לכנותה
 נערה בתולה. וכן מרמה אחוזה (מ"ב ט' כ"ג): וידברו אשר טמא את
 דינה אחתם. דברו למו כי אכן נודע להם כי כבר טמא אותה טרם
 שאל את פיהם, ואין זה דרך חושק לענות את חשוקתו אשר יבקש לארשה
 לו באמונה, כי אם דרך נואף וחסר לב אשר גרסה נפשו לתאוה ואהבה,
 רחקה ממנו: (טו) אך בזאת נאות לכם אם תהיו כמנו להמל
 לכם כל זכר. דבר גדול שאלו מהם בחשכם כי מאן ימאן העם
 לעשות כן, ושוב ישיבו להם את דינה אחותם. ואחרי רואם כי תוחלם
 נכונה וכאיש אחד הקריבו את בשר ערלתם על מוקד אש אהבתם ידעו
 כי נלכדו באמרי פיהם להתחתן כאלה אשר נעלה במו נפש אברהם כאמור

ואשבעך בה' אלהי השמים ואלוץ הארץ אשר לא תקח אשה לבני
 מבנות הכנעני (בראשית כ"ד ג'), ונפש יצחק ורבקה כאמור ויצוהו ויאמר
 לו לא תקח אשה מבנות כנען (שם כ"ח א'). ויאמרו הבו עצה ודבר הלום:
 (כה) ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים, בהיותם נאחזים בכאב
 אנוש: ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו
 ויבאו על העיר במח. בידעם כי לא יוכל איש לקום מפניהם:
 ויהרגו כל זכר. למען לא יאלצו להקים את הבטחתם: (כו) בני יעקב.
 שמעון ולוי הנאמרים למעלה. הם באו על החללים ויבזו העיר אשר
 טמאו אחותם. אשר טמאו לשון רבים כי עזרו את שכנם לרעה:
 (ל) ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אתי להבאישני
 בישב הארץ. הכאשתם את ריחי בעיני יושב הארץ לאמר עליכם כי למען
 בצוע בצע שפכתם דמי נקיים, כי רצחתם וגם ירשתם: (לא) ויאמרו
 הכזונה יעשה את אחותנו. הכי יעשה יושב הארץ אותה כזונה
 הנבעלת ברצון וחפץ לכבה אשר אין לשלם לה צער ובושת:

לה, (ב) ויאמר יעקב אל ביתו וגו' ונקומה ונעלה בית אל
 ואעשה שם מזבח לאל הענה אתי ביום צרתי. העונה
 אותי, תרגום אונקלוס "דקבל צלותי" כי התפלל עליהם לבל תהי בס
 יד האמורי כאשר נדבה ברחבה בעזר הצור בפרשת וחי יעקב אצל אשר
 לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי שתרגם שם בחרבי ובקשתי "בצלותי
 ובבעותי": (ו) ויבא יעקב לזוה אשר בארץ כנען הוא בית אל.
 על דבר שמות העיר הזאת ומה הגיע אליה דברנו בסדר ויצא יעקב
 אצל ויפגע במקום:

(טז) ויהי עוד ככרת הארץ לבוא אפרתה ותלד רחל
 ותקש בלדתה. ככרת ארץ, היא שיעור מדידת קרקע והוא מהלך מה.
 והעד וילך מאתו ככרת ארץ (ט"ב ה' י"ט): (יז) אל תיראי כי גם
 זה לך בן. אל תיראי, כי חי הילד וגם הוא יהיה לך בן כיוסף אחיו:
 (יח) ויהי בצאת נפשה כי מתה, ויהי, והדבר הזה היה בעת הפיחה
 את נפשה. ובכל זאת קבלה תנחומיה ותקרא שמו בן אוני. בן אשר
 החיה את רוחי והשיב לי את כחי ואוני. כי הוטב לה כמעט רגע, כאשר
 יקרה לפעמים שיוסר כאב החולה טרם תצא נפשו, ותאמר כי אכן סר מר
 המות: ואביו קרא לו בנימין. על קריאת השם הזה נבוכו המפרשים
 ואנכי לא אפונה כי היה איש אטר יד ימינו כאשר היו רבים מבניו
 כאמור ויתפקדו בני בנימין וגו' מכל העם הזה שבע מאות איש בחור
 אטר יד ימינו (שופטים כ"ט וט"ז) וכראות אביו כי בן קראו בנימין
 שהוא שם מורכב מן בן-ימין והוראתו אטר יד בלשון סני נהור:

לו (ב) את עדה בת אילון החתי. היא הנקראה בשמת בת אילון החתי (בראשית כ"ו ל"ד). אמנם יהודית בת בארי החתי הנזכרת שם לא חזרה ולא תפקד עוד בפרשה הזאת כי מתה בלא בנין ויקח תחתיה את אהליבמה (הרש"ם): ואת אהליבמה בת ענה בת צבעון החוי. והנה מצאנו ענה בנו וענה אחיו של צבעון, ופה נמצא ענה בת ולא בן צבעון. לכן יתכן להחליט כי בת צבעון לא יסוב על ענה כי אם על אהליבמה אשר נתגדלה בכית צבעון אני אביה ותהי לו לבת ונקראה גם כן על שמו כמו ותבאנה אל רעואל אביהן. (שמות ב' י"ח):

(לא) ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל. לפני מלך מלך. במס' הוסי' ה' בהדר גאוונו על הר סיני לתת לעמו תורה ומצות כאמור ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו (במדבר כ"ג כ"א) והי' בישרון מלך (דברים ל"ג ה') כה אמר ה' מלך ישראל וגאלו (ישעיה מ"ד ו'): והמתבונן על סדר הכתובים בפרשה הזאת ישכיל לדעת כי במלה ממשלת אלופי אדום משך זמן לא כביר על ידי המלכים הנקובים בשמות אשר מלכו בארץ וימשלו ממשל רב ולא האריכו ימים, על ממלכתם כי נפלו איש בחרב רעהו אשר התקשר עליו וימלוך תחתיו ועל כן לא נמצא ביניהם מלך בן מלך. וכאשר ראה העם כי המלכים האלה רק לדמים יארובו השיבו את ממשלת האלופים על כנה. והעד אז נכללו אלופי אדום (שמות מ"ו מ"ו). וכאשר פחדו ורהו מפני מלך ישראל וגואלו התאחדו שנית והמליכו עליהם מלך אשר יצא לפניהם ואשר יבוא לפניהם, כאמור וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום וגו' (במד' כ' י"ד). והוא אינו מן המלכים הנזכרים כי אם אחרון על עפר קם במשך הזמן אשר ישב ישראל במדבר. וכזה הכל נכון: והחושבים כי לפני מלך מלך יסוב על משה ישגו ברואה. כי לא מצאנו ראינו שתאר משה את עצמו בשם מלך ונהפוך הוא כי פיו ענה בו לאמר ואמרת אישימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבותי שום תשים עליך מלך (דברים י"ז י"ד מ"ו). ועד שאול בן קיש לא מלך על ישראל כי אם ה' לבדו, ככתוב ויאמר ה' אל שמואל שמע בקול העם לכל אשר יאמרו אליך כי לא אוחד מאסו כי אם אותי מאסו ממלוך עליהם (ש"א ח' ז):

פרשת וישב

לו (ב) אלה תלדות יעקב. אלה המה קורותיו. וכן כי לא תדע
 מה ילד יום (משלי כ"ז א'). כי יום ליום יביע אומר ממקרים חדשים
 אשר נולדו על ברכיו כאשר דברנו אצל ואלה תולדות יצחק. ועוד יש
 לאל מלין בראש סדר וחי יעקב: והוא נער את בני בלהה וגו'.
 והוא שרת את אחיו בני בלהה וזלפה. וכן ומשרתו יהושע בן נון נער
 (שמות ל"ג י"א): ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם. התאונן
 באזניו כי יכנידו עליו עול: (ג) וישראל אהב את יוסף מכל בניו
 כי בן זקנים הוא לו. בן זקנים, ילד שעשועים. כדעת הז"ל (קדושין
 ל"ב ע"א) אין זקן אלא חכם שנאמר (במדבר י"א מ"ז) אספה לי שכעים
 איש מזקני ישראל. וכן תרגם אונקלס ארי בר חכים הוא ליה: ולא יתכן
 לחשוב כי קרא אותו בן זקנים על אשר נולד לעת זקנתו אם הוליד את
 בנימין זמן רב אחריו והוא הצעיר: ועשה לו כתנת פסים. אפדהו
 מעיל כבוד כאמור (ש"ב י"ג י"ח) ועליה כתנת פסים כי בן תלכשן בנות
 המלך הבתולות מעילים: (ד) ויראו אחיו כי אתו אהב אביהם וגו'
 וישנאו אתו. בחשבם כי היא אהבה התלויה בדבר הדבה: ולא יכלו
 דברו לשלם. נלאו לשמוע ממנו דברי שלום ואמת, כאמרם כי בלב
 ולב ידבר: (יד) וישלחהו מעמק חברון. עמק חברון, הוא שדה
 המכפלה אשר אוה יעקב למושב לו: כי מכפלה ענינה עמק, כאשר
 הוכחנו בסדרי וירא, חיי שרה: (יח) ויראו אתו מרחק ובטרים יקרב
 אליהם ויתנכלו אתו להמיתו. ויתנכלו שרשו נכל וענינו כי חשבו
 מחשבת ערמה להמיתו ולכסות רעתם: (יט) ויאמרו איש אל אחיו
 הלא המה שמעון ולוי. כאמור (בראשית מ"ט ה') שמעון ולוי אחים כלי
 חמס מכרותיהם: ועתה לבו ונהרגהו וגו'. ועתה לבו ונלכה לקראתו
 להורגו בדרך טרם יקרב אל טקום תחנותינו למען לא יודע כי ידינו היתה
 בו לרעה: (כא) וישמע ראובן ויצלחהו מידם. ויצלחהו, כי ירש דרכם
 לנגדו ויעמד לשטן להם ולא נתנם ללכת לקראתו: ויאמר לא נכנו
 נפש. כי ילד הוא ולא בדעת ידבר ואין בו חמא משפט מות. והעד
 הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחמאו בילד וגו' (שם מ"ב כ"ב):

(כג) ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם השליכו אתו אל הבור הזה אשר במדבר וגו'. אחרי רואו כי לא יאנו לתת לו חנינה יעץ אותם להשליכהו הבורה אשר ימות שם ברעב וכצמא ואל יעשו הרעה הגדולה הזאת לשפוך את דמו בידים: למען הציל אתו מידם וגו'. עדות ה' נאמנה על מחשבתו להועיל: (כג) ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו. כי נעתרו לדברי ראובן והחילו עליו עד בואו עדיהם: ויפשימו את יוסף את כתנתו. הראביע כתב ויפשימו, פועל יוצא לשני פעולים שאמרו לו שיפשימ בעצמו עכ"ל: ויתכן כי למען הרעימו אלצוהו להוריד בעצמו את עדיו מעליו. כמו ועתה הורד עריך מעליך וגו' (שמות ל"ג ה'): (כד) והבור רק אין בו מים. ריק מאבני נגף, ואף מים אין בו להטביעו. ואילו היה בו דבר משחת לא היה ראובן מבקש להשליכהו שמה:

(כה) וישאו עיניהם. צפו מרחוק. וכן וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק (בראשית כ"ב י"ג): ויראו והנה ארצות ישמעאלים באה מגלעד. ארצות, חכרת. כמו וארץ לחברה (איוב ל"ד ז'): וגמליהם נשאים נכאת וצרו ולט. רש"י ז"ל כתב לאמור כל כנוסי בשמים הרבה קרוי נכאת שנאמר ויראם את כל בית נכתה (מ"ב כ' י"ג) מרקחת בשמיו. עכ"ל: והנה הרץ בזה משפט כתוב כי נכאת הוא כלל, וצרו ולט פרט אליו. ואצל והורידו לאיש מנחה מעט צרי ומעט דבש נכאת וגו' (בראשית מ"ג י"א) רוח אחרת היתה עמו ותרגם "נכאת" "שעוה" כדעת אונקלס והב"ר. בידעו כי אילו היה ענינו קבוץ מיני בשמים לא היה יעקב מונע מתת לו מקום בראש הקרואים: ובעיני יפלא לתת הוראות שונות לשם אחד הנאמר בשני ענינים דומים זה לזה: "ובית נכתה" אשר תמך הרב יתדותיו עליו. גם שם לא ינוח ל"י. כי איך יתכן לחשוב כי ענינו מרקחת בשמיו אם נמצא שם דברים אחרים אשר נתן להם את משפט הככורה והזכירם לפני הבשמים: והנכון הוא כי "בית נכתה" ענינו אצור הרכוש וסגולת מלכים כאשר הולך הכתוב ומבאר מה המה. "ונכאת" היא שעוה בכל מקום. כדעת אונקלס והב"ר. ויעקב בשלחו מומרת ארץ כנען בחר בדבש דבורים שהוא יקר המציאות בשנת רעבון אשר לא ימצאו הדבורים פרחים בשדה למיץ את מתקם, וישלחהו עם הדונג גם יחד למען ירע מושל ארץ מצרים כי דבש דבורים ולא דבש תמרים הוא: צרי, רפאות תעלה היא לחלי ומרוה, כאמור הצרי אין כגלעד אם רופא אין שם (ירמיה ח' כ"ב). ולט, לטותא בלשון משנה: הולכים להוריד מצרימה, הולכים במסלה ישרה להוריד את הככורה אשר לפניהם מצרימה, כי משולחים ולא סוחרים היו ולא הסבו בלכתם:

(כו) לכו ונמכרנו לישמעאלים. לכו ונלכה לקראת הישמעאלים להסב אותם הנה ולמכרו למו: וידנו אל תהי בו, ולא ימות על ידנו בכור הזה: כי אחינו בשרנו הוא, ורחם נרחמנו לתת לו את נפשו לשלל: וישמעו אחיו. שמעו לעצתו וילכו בדרך אתו נוכח הישמעאלים: (כח) ויעברו אנשים מדנים סחרים וימשכו ויעלו את יוסף וגוי ואחרי אשר שמו אתו יוסף לדרך פעמיהם עברו אנשים מדנים סחרים ויראו כי אין איש אצל הבור וימשכו את יוסף בחבלים ויעלוהו עלה: וימכרו את יוסף לישמעאלים וגוי, והמדינים אשר העלוהו, הם מכרוהו לישמעאלים אשר באו עדיהם עם בני יעקב אחרי אשר כלו מעשיהם: ויביאו את יוסף מצרימה, והישמעאלים אשר קנו אותו מדיהם הביאו אותו מצרימה: (לו) והמדינים מכרו אתו אל מצרים לפומיפר סרים פרעה. פה הודיע הכתוב שנית כי המדינים ולא אחיו מכרוהו אל הישמעאלים אשר ירדו מצרימה עם הבשמים אשר הובילו אל פומיפר סרים פרעה: שר הטבחים, ראש הטבחים כמו שר המשקים והאופים מענין וירם הטבח (ש"ב ט' כ"ד): וכן לרקחות ולטבחות (שם י"ח). והוצרך לבשמים לבשם את הבשר, ולשים קטורה באפי האוכלים על שלחן המלך. ולדונג לעשות ממנו נרות למאור:

לט (א) ויוסף הורד מצרימה ויקנהו פומיפר סרים פרעה שר הטבחים איש מצרי מיד הישמעאלים אשר הורדהו שמה. כי הובילו הישמעאלים את יוסף ביתה פומיפר בהכאם אליו את הבשמים אשר עתדו לו ויראהו כי טוב הוא ויקנהו מידם: ולאור דברנו תלך במח כי המדינים אשר העלו את יוסף מן הבור הם מכרוהו לישמעאלים ולא אחיו. והישמעאלים ולא המדינים הורירוהו מצרימה ומכרוהו לפומיפר סרים פרעה אשר שמו מנמת פניהם אליו עם הכבודה אשר לפניהם, והכתובים יהיו תמים ולא יכחישו זה את זה: ואל תתמה על אשר אמר יוסף אל אחיו אני יוסף אחיכם אשר מכתם אותי מצרימה. כי בהיותו עצור בכור שמע את קול יהודה דובר אליהם לאמר מה בצע וגוי, לכו ונמכרנו לישמעאלים (שענינו לכו ונלכה לקראת הישמעאלים למכרו להם כאשר בארנו למעלה). ואחרי רואו כי שבו עם הישמעאלים גם יחד והמדינים מכרו אותו לעיניהם חשב בלבו כי במצותם עשו המדינים את כל המעשים האלה ולא מלבם: והוא ברור כשמש וכירח יקר הולך:

פרשת מקץ

מא (א) ויהי מקץ שנתים ימים. כאשר נשלמו שתי שנים מיום ליום מעת הושב ישר המשקים על כנו ולא זכר את יוסף: ופרעה חלם. אז חלם פרעה והגה עמד על היאר. היאור. בה' א ידיעה, והוא נילוס שהוא יאור מצרים: (ז) וייקץ פרעה והגה חלום. והגה חלומו עומד לפניו כי לא שכח דבר אחד מנו. וכן ויקץ שלמה והגה חלומו: (ח) ותפעם רוחו. צלצלה רוחו בקרבו כפעמון על אשר שכח את הפתרון אשר שמע בחזיונו. והעד "ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נכון והכס כמוד", ולולי הזכרותו נשכחות מאין ידע כי רוח ה' דבר בו: וישלח ויקרא וגו' ואין פותר אותם לפרעה. לא היו דבריהם לרצון לפרעה בידעו כי אין בפיהם נכונה יען לא הזכרותו את הפתרון אשר נשכח ממנו: (לח) הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו. כמו שתרגם אונקלס הנשכח כרין גבר די רוח נביאה מן קדם ה' ביה. וכן אמר נבוכדנצר לאיש חמדות מן קשוש די אלהכון הוא אלה אלהין ומרא מלכין וגלה רזין די יכלת למגלא רזא דנה (דניאל ב' מ"ז). ולבב יוסף נכון כמות היה כי ידע פרעה כי דבר ה' בפיו אמת ועל כן הרחיב בנפשו עוז להורותו דעה מרם שאל ממנו עצה ודבר חלומו: (מ) אתה תהיה על ביתי. אתה תהיה על בית מלכותי: ועל פיך ישק כל עמי. ישק. יצאו לקראת נשק והוא כמו על פיו יצאו ועל פיו יבואו. והעד ובלעדך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים שענינו כמו שתרגמו אונקלס ויונתן ובר מיטרך לא ירים גבר ית ידיה למיחד זין וית רגליה למרכב על סוסיא בכל ארעא דמצרים: רק הכסא אנדל ממך. זולתי עם כבוד כסא המלוכה אנדל ממך: (מג) וירכב אתו במרכבת המשנה אשר לו. המשנה, השניה למרכבתו כמו כהני המשנה (מ"ב כ"ג ד). משנה התורה (דברים י"ז י"ח): ויקראו לפניו אברך. אברך, היא מלה מורכבת מן "אב-רך" וענינה אבי המלך; כאמור וישימיני לאב לפרעה (למטה מ"ה ח). כי פרעה הוא תואר למלכי מצרים כמו מלכי צדק למלך ירושלים, אבימלך לפלשתים; והוא נרדף עם "רך" שענינו מלך, כמו

ואנכי היום רך ומשוה מלך (ש"ב ג' ל"ט) ובלשון החכמים "ריכא". כמובא (ב"ב ד' ע"א) מאי "ריכא" מלכותא. ובלשון רומי "ריכס". והאשכנזים יקראו למדינת מלכותם בשם "רייך", ושרש כלם "רך". ויפה תרגמו אונקלוס ואכרזיו קדמוהו דין אבא למלכא: ונתן אותו על כל ארץ מצרים. יתכן לחשוב כי גם הדברים האלה קראו לפניו להודיע לכל כי מושל ארץ הוא וייראו מלפניו: (טה) ויתן לו את אסנת בת פוטי פרע כהן אן וגו'. הרשכים אמר כי לפי המשמש פוטיפר אינו פוטי פרע. עכ"ל. ויתכנו דבריו. כי יקשה לחשוב כי עלה פוטיפר שר הטבחים (שענינו שר המבשלים כאשר בארנו במקומו) אל הכהונה הזאת אישר לא נסה, וכי לא מצא פרעה אשה בכל הארץ לתתה אל משנהו זולתי בתו של זה אשר השביעו רוש והרוהו לענה להיות אסיר בור ימים רבים על לא חמס בכפו ותפלתו זכה:

ויצא יוסף על ארץ מצרים. יצא שמעו בכל הארץ מענין ויצא שם דוד בכל הארצות (דהיא י"ד י"ז): (טו) ויצא יוסף מלפני פרעה ויעבר בכל ארץ מצרים. למען תחזינה עיניו את תבואת הארץ: (טז) ויתן אבל בערים. בערי המדינה: אבל שדה העיר אשר סביבתיה נתן בתכה. כי צר היה המקום בעיר הכירה מהכיל את כל תבואת הארץ. כאמור בספוק השני ויצבר יוסף בר כחול הים הרבה מאד עד כי חדל לספור כי אין מספר: (ז) וליוסף ילד שני בנים במרם תבוא שנת הרעב. שהיא לפני בוא יעקב מצרימה כאמור (למטה מ"ח ה') ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים וגו': (ח) כי נשני אלהים את כל עמלי. נשני, השכיחני. את כל עמלי אשר עמלתי בבית פוטיפר ובבית הסוהר: ואת כל בית אבי. אשר מידם היתה זאת לי: (ט) ויהי רעב בכל הארצות. בארצות הקרובות: ובכל ארץ מצרים היה לחם. כי נתן יוסף אוכל בערים כאמור למעלה: (י) ותרעב כל ארץ מצרים. כי לא פתח יוסף את בתי אוצרותיו להשביעם רצון: ויצעק העם אל פרעה ללחם. צעקו כאזינו חמס על יוסף כי סגר את אוצרות הבר ואין פותח ויאמרו כי רעה בלבנו ולמרוד במלך מנמתו. וזה ענין "ויטררוהו ורכו וישטמהו וגו'" כאשר נבאר בסדר ויחי: ויאמר פרעה לכל מצרים לבו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו. כי מצאתי את לבנו נאמן לפני: (יב) והרעב היה על פני כל הארץ. הכרת פניהם ענתה בם כי נפשם ברעב תתמוגג: ויפתח יוסף את כל אשר בהם. פתח את כל האוצרות אשר בהם בר: וישבר למצרים נתן להם את לחמם כמחיר למען השיב גמולם על אשר הלשינו עליו כאשר נבאר אצל "ותשב כאיתן קשתו ויפזו

זרעי ידיו: ויחזק הרעב בארץ מצרים. כי אכלו את לחמם במשקל: (נז) וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף וגו'. פה יתחיל הספור מה הסב את אחי יוסף לרדת מצרימה:

מב (א) וירא יעקב כי יש שבר במצרים. וירא, וישמע. וכן וכל העם ראים את הקולת (שמות כ"י"ח): למה תתראו. כמו

שתרגם אונקלס למה תתחזון. כי נשאו שכניהם את עיניהם עליהם להורותם את הדרך ילכו בו להביא טרף לנפשם והם היו מתעצלים: (ב) ויאמר הנה שמעתי כי יש שבר במצרים. נראה כי השיבו אותו דבר לאמר כי לא ידעו אנה יפנו ואנה ילכו, ויאמר להם כי שמע כי יש שבר במצרים: רדו שמה ושברו לנו משם ונחיה. ונחיה, ואז נחיה: ולא. ואם לא תעשו כן, אזי נמות. כי תם הלחם: (ג) וירדו אחי יוסף וגו'. אחי יוסף, ולא בני יעקב קראם מלמד שהיו מתחרשים במכירתו ונתנו לבם להתנהג עמו כאחזה ולפדותו בכל ממון שיפסקו עליהם (כביר): (ד) וירא יוסף את אחיו ויברם. הכירם בכלל אבל לא הכיר את כל אחד מהם בפרט: ויתנכר אליהם. שנה את טעמו והעמיד מליץ בינו ובנים למען לא יכירוהו: וידבר אתם קשות. למען חקור מהם את אשר אותה נפשו לדעת כאשר יתבאר: ויאמר אלהים מאין באתם. מאין אתם לא אמר להם כי אם מאין באתם יען כי נודע לו כי שמו ברחובות קריה ודרשו אחר משכנות הזונות טרם באו אליו כאשר יוכיחו הכתובים הנאים: ויאמרו מארץ כנען לשבר אכל. בדרך ישר הלכנו הנה מארץ כנען ולא סבכנו בלכתנו. ומגמתנו לשבר אכל: (ה) ויבר יוסף את אחיו. הכיר את כל אחד מהם במראה ובקול: והם לא הכירוהו. כי דבר אתם על ידי מליץ ולא השמיע את קולו. וגם לא חשבו ולא עלתה על לבם כי תחת עבד ימלוך:

(ו) ויזכר יוסף את החלמות אשר חלם להם. להם, למענם ולטובתם. כאמרו כי למחיה שלחני אלהים לפניכם: והנה ידוע כי צבאות השמים השמש והירח עם שנים עשר הכוכבים הנקראים מזלות יפעלו על צמחי האדמה כאמור ומטגד תבואת שמש ומטגד גרש ירחים (דברי' ל"ג י"ד) וכן התקשר מעדנות כימה או מושכות כסיל תפתח התוציא מזרות בעתו וגו' (איוב ל"ח ל' ולי"א). ויעקב שהוא מקור הברכה כאמרו ברכת אנכי נברו על ברכת הווי (למטה מ"ט כ"ו) מטגד השמש ינק. וזה סוד וזורה לו השמש כאשר עבר את פנואל (למעלה ל"ב ל"ב). ואשתו עקרת הבית מן הירח השואף את אור השמש. ושנים עשר בניו משנים עשר כוכבי שחק המה המזלות. וזה ענין דרך כוכב מיעקב (במדי כ"ד י"ז) ועל שמות הכוכבים האלה נקראו מקצת בניו בשמותם עלי אדמות. יהודה

גור אריה. דן, נחש ושפיפון (סרטן). גדי, גדי (והוא מלה). יוסף, שור
 כאמור וכרצונם עקרו שור (למטה מ'ט ו'), וכאמור בכור שורו הדר
 לו (דברים ל"ג י"ז) שורו, שור שלו, הוא מזלו. כי רב תבואות בכה
 שור. וזה ענין והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחווים לי
 (למעלה ל"ז ט) כי ירעו בך לפני להעניק להם מתבואות שור אחרי
 אשר יבוא רזון במשמני אלומותיהם ואלומתי תהיה מלאה וטובה כדברי
 החלום הראשון והנה תסובינה אלמתיכם ותשתחווין לאלמתי (שם ז'):
 ויאמר אלהם מרגלים אתם לראות את ערות הארץ באתם.
 ערות הארץ, הנה הזונות אשר דעתן קלות עליהן להודיע לעוגביהן את
 מכואי הארץ ובמה תוכל להכביש. וכן היה המנהג בימים קדמונים. והעד
 וישלח יהושע בן נון מן השטים שנים אנשים מרגלים חרש וגוי וילכו
 ויבאו בית אשה זונה ושמה רחב וישכבו שמה (יהושע ב' א'): ואם אמנם
 הבין יוסף דרכם כי למען חקור עליו איהו ובמה יוכלו לפדותו הלכו
 אל בתי הזונות, בכל זאת עת מצוא היתה לו להתעולל עליהם כי
 רוח אחרת עמם: (י) ויאמרו אליו לא אדני. לא כן הוא כאשר
 אמרת: ועבדיך באו לשבר אבל. ורק לתכלית זה באנו הלום:
 (יא) כלנו בני איש אחד נחנו כנים אנחנו. כנים, חושבים אנחנו
 את דרכנו לבלתי לכת בדרך עקש למען כבוד אבינו ולא יחל כי בני איש
 אחד אנחנו. וכן כי שאל נא לדור ראשון וכוונן לחקר אבותם (איוב ח' ח'):
 לא היו עבדיך מרגלים. ומעולם לא היינו מרגלים. ומה גם עתה אשר
 יכבד הרעב עלינו: (יב) ויאמר אלהם לא. אינכם חושבים את דרככם
 כאשר אמרתם כי ערות הארץ באתם לראות. כי על כן הלכתם
 לראות את הזונות ואין דרך מכובדים לבוא בצל קורתן: (יג) ויאמרו.
 ואחרי רואם כי ירש דרכם לנגדו וישפול עליהם חטא לא חטאו, פתחו את
 פיהם ואמרו שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש אחד
 בארץ כנען והנה הקטן את אבינו היום והאחד איננו. ובגלל
 האחד אשר איננו הלכנו אל בתי הזונות לחקור עליו איהו: (יד) ויאמר
 אלהם יוסף הוא אשר דברתי אלכם לאמר מרגלים אתם.
 כי בתחלה אמרתם כי בני איש אחד אתם ולא הגדתם לי כי יש לכם
 אח אחד זולתכם ועתה תאמרו כי שנים עשר אחים אתם והאחד איננו
 והקטן את אביכם היום: (טו) בזאת תבחנו. אם הגדתם לי נכונה
 הפעם: הוי פרעה אם תצאו מזה כי אם בבוא אחיכם הקטן
 הנה. סבב פני הדבר למען יוכל לראות את בנימין אחיו בן אמו:
 (טז) שלחו מכם אחד. ברו לכם אחד מכם אשר ילך ויקח את
 אחיכם. ויקח, ויביא. כמו קחם נא אלי ואכרסם: ואתם, והגותרים.

האסרו. כמאמר תשבו: ויבחנו דבריכם האמת אתכם. אם אמת
 דברתם כי נאבד מכם אחד ונגללו הלכתם אל בתי הזונות: ואם לא
 חי פרעה כי מרגלים אתם. ואם לא יבוא אחיכם הקטן אלי הנני
 נשבע בחיי פרעה כי למען וגל את הארץ הלכתם אל המנאפות ולא
 לבקש את אחיכם אשר אמרתם כי נאבד לכם: (כא) ויאמרו איש אל
 אחיו. זה שמעון ולוי כאמור שמעון ולוי אחים. אבל אשמים אנחנו
 על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו וגו'. טעם מלת
 אבל, כי חפשו שאר בני יעקב את דרכיהם וחקרו מדוע עשה ה' להם
 ככה, ולא מצאו עון בנפשם. ויענו שמעון ולוי ויאמרו אמת כי חפים אתם
 מפשע אבל אנחנו אשמים כי ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ואשמונו
 את אזנו משמוע לקול צעקתו: על כן באה אלינו הצרה הזאת.
 ובשלנו הסער הגדול הזה גם לכם: (כב) ויען ראובן וגו'. וגם דמו
 הגה נדרש. טעם מלת וגם. כי לא את צרת אחינו לבד יזכור ה' כי
 אם גם את דמו ידרוש. כי בלי תפונה מת מקוצר רוח ומעבודה קשה
 ועל כן בקשנוהו ולא מצאנוהו: (כד) ויקח מאתם את שמעון. כי
 ראה את רגשת לבבו בהתחמו על הרעה אשר גמלוהו: (כו) ויפתח
 האחד את שקו וגו'. האחד בה"א ידיעה הוא לוי אשר התודה על
 חטאתו ונשאר יחירי משמעון אחיו: (לז) אתי שכלתם. על ידכם הנני
 שכול: יוסף איננו ושמעון איננו ואת בנימין תקחו. כמו שתרגם
 יונתן, יוסף אמרתן חיותא בישתא אכלתיה ושמעון אמרתן מלכא דארעא
 כפתיה וית בנימין בעיין אתון למיסב: עלי היו כלנה. עלי ולא עליכם
 היו כל הצרות האלו, כי לא יכאב לכם עלי ובצרותי לא יצר לכם. על
 יוסף קטתם כאיש אחד לנהמני. (כאמור בראשית ל"ז ל"ה). ועל
 שמעון ובנימין בנחת היו דבריכם לאמור ויאמר לנו האיש וגו אחיכם
 אחד "הניחו אתי" (ברצון טוב) וגו' "והביאו" (ברצון טוב) את אחיכם
 הקטן אלי וגו' (למעלה פסוק ל"ג ל"ד): (לח) ויאמר לא ירד בני
 עמכם וגו'. אתם לבדכם תרדו ולא הוא כי אין אונס להביאחו עמכם:
מג (ג) ויאמר אליו יהודה לאמר. לא ברצון וחפץ לבכנו נבקש
 להוריד את אחינו אתנו כאשר אמרנו לך למען הסיר עיב
 מלבך, כי אם העד העד בנו האיש לאמר לא תראו פני
 בלתי אחיכם אתכם. ואנוסים אנחנו על פי הרבור:

פרשת ויגש

מד (יח) ויגש אליו יהודה ויאמר. אחרי שמעו כי חפץ חסד הוא לבלתי קחת לעבד לו כי אם את זה אשר נמצא הנביע בידו נגש אליו ויאמר: בי אדני. אחלה פני אדוני: ידבר נא עבדך דבר באזני אדני. הרשיני נא לדבר דבר אמת ונכון לבוא באזניך: ואל יחר אפך בעבדך. על אשר הרהבתי בנפשי עוז לגשת אליך כי אירא מחרון אפך, יען כי כמוך כפרעה. וחמת מלך מלאכי מות: (יט) אדני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח. מפני הכבוד אמר לו כי שאלם על ככה האף כי באמת לא שאלם כי אם סבכ פני הדבר להציל מפיהם את אשר חפץ לדעת כאשר בארנו בפרשת מקץ: (כ) ונאמר אל אדני יש לנו אב זקן וילד זקנים קטן ואחיו מת. מת, נחשבהו עתה כמת, כי חפשנוהו ולא מצאנוהו: ויותר הוא לבדו לאמו ואביו. אהבו. הדברים האלה לא יזכרו ולא יפקדו בסדר האמור כי דרך הכתוב הוא לקצר במקום אחד ולהאריך למעניתו במקום אחר כאשר עוררנו למעלה: (כא) ותאמר אל עבדיך הורדהו אלי ואשימה עיני עליו: (כב) ונאמר אל אדני לא יוכל הנער לעזב את אביו ועזב את אביו ומת: (כג) ותאמר אל עבדיך אם לא ירד אחיכם הקטן אתכם לא תספון לראות פני. אפס קצה המסופר בזה תראה במקום אשר ידובר בו וכלו לא תראה. אולם בין תבין מן המעט אשר לפניך כי בעת אשר אמר יוסף אל אחיו „את האלהים אני ירא“ אמרו לו הנה כי כן יבורך גבר ירא ה' לבל יקשה לשאול להביא אליו את הקטן כי הוא מן האמונים עלי תולע ובעזבו את אביו ימות. והוא השיבם כי בלכתו עם אחיו גם יחד לא ישים לבו על אשר עזב את אביו וכוא יבוא בשלום למחוז חצו. והבטיחם לשים את עין חמלתו עליו לדבר אתו רכות למען לא יחרד לרגעים. וכאשר הפצירו בו שנית על ככה אמר להם אל תפגעו בי כי אחת דברתי ולא אשנה ואם לא ירד אחיכם הקטן אתכם לא תוסיפון לראות פני: (כט) ולקחתם גם את זה מעם פני וקרהו אסון. האסון יקרהו בגלל אשר תקחוהו מעם פני, כי לא נסה להיות בלעדי: והורדתם את שיבתי

ברעה שאלה. כי אמות מרוב צער. והוא הפך ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה: (ל) ועתה כבאי אל עבדך אבי והנער איננו אתנו ונפשו קשורה בנפשו. ועתה אם נס אנכי אשר עשיתי פירוד בין הרבקים אבוא בתוך הכאים אל עבדך אני בלעזו. והיה כראותו כי אין הנער ומת. ימות טרם ישאל את סינו מה הגיע אליו אם' מת נשבה או נשבר: והורידו עבדך את שיבת עבדך אבינו ביגון שאלה. נורידהו קבר ביגון אשר אנכי סבוחי לו: כי עבדך ערב את הנער מעם אבי וגו'. ולולי ערכתי בעזו לשמרו בדרך ולהשיבו אליו לא נתנוהו לרדת אתנו: (לג) ועתה. אשר אנחתי ממך לא נסתרה. אחלה פניך יושב נא עבדך תחת הנער עבד לאדני והנער יעל עם אחיו. והסד גדול תעשה עמי בזה. כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי פן אראה ברע אשר ימצא את אבי. היא הרעה אשר תמצאוהו בגלל ערובתי:

מה (א) ולא יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו. אחרי

שמעו כי חי אביו בו תלואים, לא יכל להתחזק ולעצור במקורי עפעפיו לכל יולד דמעות לעיני האנשים אשר עטרוהו. והוא הפך וירחץ פניו ויצא ויתאפק האמור למעלה (מיג ל"א): ויקרא הוציאו כל איש מעלי. למען לא יהיה נאלץ לככות לעיניהם כנער ויך לבב: (ג) אני יוסף העוד אבי חי. הכי באמת חי הוא כאשר אמרתם, או הגדתם זאת למען איטיב לכם בעבורו וחייה נפשכם בגללו: ולא יכלו אחיו לענות אתו כי נבחרו מפניו. נבחרו רגע בחשבם כי יזכור למו את אשר עשו לו וישבה כי אב אחד לכלם ועל כן יאמר אבי ולא אבינו: (ד) ויאמר יוסף אל אחיו גשו נא אלי. הקריאה לגשת היא אות סליחה ומחילה, כמו השטת שרביט הזהב אצל מלכי מדי ופרס: ויאמר אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אתי מצרימה. האף כי מכרתם אותי מצרימה בכל זאת אחיכם אני ואת ברית שלומי מאתכם לא אסור: (וכבר בארנו בפרשת וישב כי המדינים אשר העלוהו מן הכור הם מכרוהו לישמעאלים אשר הורידו אותו מצרימה, ולא אחיו. אולם יען כי שמע בכור את קול יהודה דובר אל אחיו לאמר מה בצע וגו' לכן ונמכרנו לישמעאלים. לכן חשב בלבו כי במצותם עשו המדינים את כל המעשים האלה ולא מלבם): (ה) ועתה אל תעצבו. על המעשה אשר עשיתם: ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אתי הנה ובאתם להשתחות לי: כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. להחיותם ולהטיב אתכם שלחני ולא להשתרר עליכם: (ו) וישימוני לאב לפרעה. נביא למלך שמני. כאמרו אחרי הודיע אלהים אתך את כל זאת וגו'. וכן

תאר מלך ישראל את אלישע הנביא בשאלתו האכה אכה אבי (מ"ב ו' כ"א):
 ולאדון לכל ביתו. נגיד ומצוה על כל השרים ועבדי המלך: ומשל
 בכל ארץ מצרים. מושל על העם: (יא) פן תורש אתה וביתך
 וכל אשר לך. סן תורש. אולי תתרושש אתה עם כל הגלויים אליך
 כי ימותו צאנכם ובקרכם מאפס מרעה כאמרו לגור בארץ באנו כי אין
 מרעה לצאן אשר לעבדיך (רע"ט): (יב) והנה עיניכם ראות ועיני
 אחי בנימין כי פי המדבר אליכם. אליכם. לטובתכם. ועיניו הלא
 תראו ותבינו כי את אשר אדבר כמו פי. למענכם ולא למעני הוא.
 ועליכם נטל למחר ולהחיש מעשיכם טרם יגיעו הימים אשר תאמרו אין לנו
 חפץ כמו: (יג) והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים. את הכבוד
 אשר יתנו לי: ואת כל אשר ראיתם. ואת סגלות המלכים אשר
 ראיתם באוצרותי: (טו) וינשק לכל אחיו ויבך עליהם ואחרי כן
 דברו אחיו אתו. כי עד כה לא האמינו כי פיו ולבו שוים:

כו (טו) אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפקן ארם ואת
 דינה בתו כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלוש.

ובמספר שמות לגלגלתם אי אתה מוצא זולתי שלשים ושנים. ואמרו חז"ל
 כי יוכבד בת לוי נולדה בין החומות ועמה נשלם המנין. והראב"ע התחוק
 בכל עוז להוכיח במישור כי לא נולדה יוכבד כי אם ימים רבים אחר כן.
 ויחזור לשוב היבשה ולמצוא חשבון באמרו כי יעקב בעצמו בין הפקודים
 היה. והיא לא תצלה. כי כתוב מפורש (בפסוק כ"ו וכ"ז) כל הנפש הבאה
 ליעקב מצרימה יוצאי ירכו וגו'. ונשנה (שמות א' ה') ויהי כל נפש יוצאי
 ירך יעקב שבעים נפש: והנכון בעיני הוא כי ילדה דינה בת לשכם בן חמור
 ויחדיו היו תמים ורק מפני הכבוד לא פרשה הכתוב. והעד כי לא נאמר
 ודינה בתו כמו שנאמר ושרח אחותם (למטה פסוק י"ז) כי אם ואת דינה
 בתו. וכל את לרבות כאשר דרש שמעון העמסוני ואמרי לה נחמיה
 העמסוני (קדושין נ"ז ע"א). ועל דינה וכתה גם יחד יאמר הכתוב "ובנותיו"
 בלשון רבים. והוא אמת וצדק: ואם תאמר הלא לדעת יונתן ב"ע והפרקי
 דריא אסנת אשת יוסף בת דינה היתה ונקראה בת פוטי סרע על אשר
 נתגדלה בביתו ותהי לו לבת וכתוב הדר הוא מלבד נשי בני יעקב.
 אף אני אשיב אמרי לך כי הם קראו "אסנת" וגם "אנסת" כמו
 כבש כשב שמלה שלמה, והוציאו משם "אנסת" כי נולדה מאנוסה
 ידועה והיא דינה בת יעקב. ונאלצו לאמור כי שלחה אביה למרחוק לגור
 להצילה מידי אחיה אשר בקשו להמיתה למען הסיר חרפה ממשפחתם
 אחר אשר חררו עליה את החרדה הגדולה הזאת. ואני בתומי אלך
 בעקבות הפשט ואקרא את השם ככתיבתו. ועל דרכי יגיע אור כי בת

דינה איננה אסנת אשת יוסף ובסוד פקודי יוצאי ירך יעקב באה נפשה והחשבון השכון צדק הוא. והמשכיל יבין:

(כו) כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה וגוי ששים ושש. אחרי חשבו שלשים ושלש נפש ללאה ושש עשרה לזלפה וארבעה עשר לרחל ושבעה לבלהה שהם שבעים נפש. ינכה מהם את אלה אשר היו במצרים לפני בואו שמה. ויאמר כי הנאים אתו גם יחד לא היו כי אם ששים ושש: (כו) ובני יוסף אשר ילד לו במצרים נפש שנים כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים. ואם תאמר הלא עוד לא יעלה בידנו כי אם ששים ושמה. והנשארים איפה הם. לכן הולך הכתוב ומכאר ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורות לפניו גשנה. כי הלך יעקב לאט עם המחנה אשר אתו ואת יהודה שלח להעבירו למען הודיע ליוסף כי הולך הוא ובא יבא גושנה לא יאחר: ויבאו ארצה גשן. וימצאו שמה את יהודה ואת יוסף ויחדיו היו תמים: והנה מן הנכון היה לו לאמר ובני יוסף אשר ילדה לו במצרים נפש שנים ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף וגוי כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים. ורק למען שלב את הענין איך הלך יוסף להקביל פני אביו ואין נדברו ויחדיו הפריד בין הדברים: (ל) ויאמר ישראל אל יוסף אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך כי עודך חי. הפעם אשר ראות פניך עוד לא פללתי אמותה מרוב רגשות לבני: (לד) בעבור תשבו בארץ גשן כי תועבת מצרים כל רעה צאן. האף כי גברה יד המצרים על יושבי ארץ גשן ויהיו להם לעבדים ככל זאת לא הלכו בדרכיהם לתעב את רועי הצאן:

מז (ט) ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה מעט ורעים היו ימי שני חיי ולא השיגו את ימי שני חיי אבתי בימי מגוריהם. כבר בארנו אצל אל תרד מצרימה שכן בארץ אשר אמר אליך "גור" בארץ הזאת (למעלה כ"ו) כי הפך יצחק לרדת מצרימה "ולגור" שם למען יתחילו ממנו ימי "הגרות" אשר אמר ה' לאברהם בכרית בין הכתרים. וה' הכתיחחו כי הימים אשר ישכון בארץ פלשתים גם כן לימי גרות יחשבו לו יען כי הפלשתים מטעמי מצרים יצאו כאמור ומצרים ילד את לודים וגוי ואת פתוסים ואת כסלחים אשר משם יצאו פלשתים (למעלה י"ג וי"ד). ויעקב אשר עיניו מרחוק צפו כאמור האספו ואנידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים, ראה את התלאה אשר תמצא את בניי בימי ענים ומרודם ויירא לרדת מצרימה ככתוב למעלה מ"ה ג' ויאמר אנכי האל אלהי אביך (אלהי יצחק אביך אשר ממנו התחילו ימי הגרות. ועל כן) אל תירא מרדה מצרימה

וגו'. וכאשר שאלוהו פרעה לאמר כמה ימי שני הייך השיבו כי ימיו ימי „גרות" היו לו, וימי מנוחתו מעטים המה ולא השיגו את ימי מנוחת אבותיו אשר גם המה „גרים" היו. ואמר אבותי בלשון רבים כי מלפנים נרו שמה אברהם ויצחק גם יחד כאמור ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים (למעלה כ"א ל"ד) והימים הראשונים לא יפלו: (יא) במיטב הארץ בארץ רעמסס. במיטב הארץ היא גשן אשר נקראה אחר כן „רעמסס" על שם רעמסס אשר קם על אדונו מלך מצרים ויתקשר עליו וימלוך תחתיו כאשר נכאר בטוב טעם ודעת בפרשת ואלה שמות אצל ויקם מלך חדש וגו' ויבן ערי מסכנות לפרעה את „פיתם ואת רעמסס":

פרשת ויחי

(כח) ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה. ראוי לעורר כי בהיות יוסף בן שבע עשרה שנה נעלם מעיני אביו ויתאבל עליו כאמרו אך טרוף טורף. ויעקב הלך בדרך כל הארץ ככלות שבע עשרה שנה אחרי ראותו שנית את פניו ויתאבל גם הוא עליו. וצדקן חז"ל באמרם אלה תלדות יעקב יוסף כל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף: (כט) שים נא ירך תחת ירכי. למען תזכור כי מחלצי יצאת, ועל ידי כן ועשית עמדי חסד ואמת. אמת, מגורת אמונה, וראוי בתשלמו אמנת ונפלה נז"ן ל"פ כמו תת מן תנה. וחסד המחובר אל אמת הוא חסד אמתי אשר יכון לעד. אבל חסד העוטף לברו הוא מסכות יתהפך. והעד אעשה חסד עם חנן בן נחש כאשר עשה אביו עמדי חסד (ש"ב י"א). זה שאמרו חז"ל חסד ואמת הוא חסד שעושים עם המתים שאינו מצפה לתשלום גמול: אל נא תקברני במצרים. כי לא אמצא מנוח לי באדמה טמאה: (ל) ושכבתי עם אבתי ונשאאתני ממצרים וקברתני בקברתם. ושכבתי, כאשר אשכב ואישן שנית המתה. עם אבותי, כאבותי. וכן עם מלכים ויועצי ארץ. (איוב ג') שענינו כמלכים ויועצי ארץ. והעד וישכב דוד עם אבותיו ויקבר בעיר דוד (מ"א ב' י') שהקדים השכיבה לקבורה. וכמוהם רבים: (לא) וישתחו ישראל על

ראש המטה. ממה שנאמר אחריו ויהי אחר הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אנכי חלה מישרים נשפוט כי בעת השביע יעקב את יוסף לא חלה עדנה את חליו. ואם כן אפוא המטה האמורה בזה אין ענינה ערש דוי כי אם כסא ארוכה ורחבה העשויה להסב עליה כמנהג בארצות הקדם. והער ממות זהב וכסף (אסתר א' ו') והמן נפל על המטה (שם ז' ח') ובלע"ז (דיוואן) בשם תקרא. ועל ראש המטה הזאת נשען יעקב בעת השתחוה אל יוסף והודה לו על הבטחתו הטובה. והקים בזה את חלומו והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחווים לי. כאמור ואביו שמר את הדבר:

מח (ב) ויגד ליעקב ויאמר הנה בנך יוסף בא אליך. מי הגיד דבריו ליעקב, יוסף בכבודו ובעצמו. כי כבדו עיני אביו מראות ולא הכירוהו: (ו) ומולדתך אשר הולדת אהיהם לך יהיו. אשר הולדת, לרעת המפרשים הוא עבר במקום עתיד וענינו אשר תוליד, או אם תוליד. ולדעתי אין המקרא יוצא מידי פשוטו ובאמת הוליד בנים אחרי שנות הרעב ורק יען עתדו לרשת עם אחיהם אשר נקרא שמם עליהם לכן לא הזכירם הכתוב: (ז) ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל וגו' ואקברה שם בדרך אפרת וגו'. רשיי ז"ל כתב וזה לשונו, וידעתי שיש בלבך עלי, אבל דע לך שעל פי הדבור קברתיה שם שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נכווראדן והיו עוברים דרך שם יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים שנאמר קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה והקב"ה משיבה יש שבר לפעולתך וגו' ושנו בנים לגבולם. עכ"ל: והרמב"ן ז"ל בקש למצוא הפתח לאלה הדברים וישא משלו ויאמר וצריך על כל פנים שיהיה רמז במקרא לטעם הזה שאמר באגדה זו. ושמא זהו מה שאמר הכתוב מתה עלי רחל בדרך ואקברה שם כלומר בדרך אשר יעברו בה בניה מתה ושם קברתיה לטובתה כי היא לא מתה בדרך רק ברמה שהיא עיר בארץ בנימין ושם נקברה אבל בדרך של עתיד מתה והכתוב לא יפרש בעתידות רק ירמז בהם. עכ"ל: והאמת יורה דרכו כי בחלקו של יהודה מתה וגם נקברה ולא בחלקו של בנימין. כאשר יעיד הכתוב אשר לפנינו וכאמור באר הישב ויהי עוד ככרת ארץ לבוא אפרתה ותלך רחל וגו' ותקבר בדרך אפרתה הוא בית לחם (שם ל"ה ט"ז וי"ט) וכתוב מפורש ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה (מיכה ה' א'): ומה דכתיב בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בנבול בנימין בצלצה (ש"א י' ב') ענינו, בלכתך היום מעמדי מעיר רמה (מקום מושב שמואל) ותעבור דרך צלצה תפגע שם שני אנשים אשר המה כעת עם קבורת רחל אצל בית לחם אשר

בארץ יהודה. כי יבואו למולך, וברנע אהר תגיעו שמה אתה והם, האף אמנם כי רחוק אתה מצלצח יותר מהם, ויהי למופת: והנאמר קול ברמה נשמע וגו' (ירמיה ל"א י"ד), ענינו כמו שתרגם יונתן "קול במרום עלמא אשתמע" ולא כדעת הרמב"ן ז"ל שענינו בעיר ששמה רמה: ולא אפונה כי כתב הרב את דבריו אלה כל עוד חשב כי ככרת ארץ ענינו מהלך רב, כאמרו בפרשת וישלח וזה לשונו. והנכון מה שחשב בו ר' דוד קמחי כי הכ"ף (של ככרת) לרמיון, ואיננה שרשית, ומוצא המלה היו לכרות למו ותכרני לחם ענין אכילה מועטת בבקר ופירושה שיעור מהלך ארץ מן הבוקר עד לעת האוכל כי כן שערו כל הולכי דרך. עכ"ל: ובכנאו לארץ ישראל ולמראה עיניו שפט שב ונחם. ובכבודו וכעצמו רשם בגליון ספרו לאמר "זה כתבתי תחלה, ועכשיו שוכיית ובאתי אני לירושלים שבה לאל הטוב והמטיב ראיתי שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל והנה הוכחש הפירוש הזה גם דברי מנחם אבל הוא שם מדת הארץ כדברי רש"י". עכ"ל: ומי חכם ולא יבין את זאת כי נחם גם על אלה דבריו האחרונים אשר בקנה אחד יעלו עם הראשונים ועורר עליהם בשולי היריעה והמעתיק השמיטם ומירו זאת לנו: (ח) וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה, ראה אנשים עומדים לפניו ולא הכיר את תמונתם כי ככרו עיניו: (ט) בני הם אשר נתן לי אלהים בזה. בזה, במקום הזה לפני בואך הנה. ולא מאלה אשר הולדתי אחריהם: (י) ועיני ישראל כבדו מזקן ולא יוכל לראות. ביאור הענין המדובר הוא, כי על כן שאל אודותם מי הם, יען כי ככרו עיניו ולא יכל להבחין בין צורה לצורה: (יב) ויוצא יוסף אתם מעם ברכיו. כי הוריד יעקב את רגליו למטה מטמתו והחזיקם בין ברכיו כאמור ויכל יעקב לצות את בניו ויאסף רגליו אל המטה (כראשית מ"ש ל"ג): (טו) ויברך את יוסף. את בית יוסף: (טז) הוא יברך את הנערים. את אלה הנצבים בזה: ויקרא בהם שמי ושם אבתי אברהם ויצחק וגו'. תחת אשר עד כה נקראו בני אסנת בת פוטי פרע כהן און יקראו בני אברהם יצחק ויעקב: (כא) והיה אלהים עמכם. כאשר הבטיחני לאמר אנכי ארד עמך מצרימה (שם מ"ז ד'): והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם. כאמרו (שם) ואנכי אעלך גם עלה: (כב) ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך. שכם, ענינו חלק. שיהיה לך סי שנים כמשפט הנכורה. וכן אחלקה שכם (תהלים ס"ט). וכדומה לו במקרא: אשר לקחתי מיד האמורי. יסוב על אחיך. ושעורו אשר לקחתי ופדיתי אותם מיד האמרי: בחרבי ובקשתי. כמו שתרגם אונקלוס "בצלתי ובכעות". כי התפלל ובקש עליהם רחמים לכל תחי בס יד האמורי.

כאמור באותו הענין ואעשה שם מזבח לאל הענה אתי ביום צרתי וגו' שתרנם שם "ואעבד תמן מדכחא לאלהא דקבל צלותי בזמא דעקתי וגו'". ויהיה בחרבי ענינו תפלה הקורעת את רוע הגזרה. ובקשתי ענינו בקשה כאילו נקוד ובקשתי. והורהו בזה כי כבר לקחו חלקם באשר היה למנו נפשם לשלל:

מט (א) ויקרא יעקב אל בניו. כי היו נסוגים אחר בעת דברו עם יוסף באמרם אולי דבר סתר לו: ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם. ואגידה לכם דברי נביאות מהקורות אחכם: באחרית הימים. כאשר יבנה ויבנו בית ישראל ותהיה הבכורה ליוסף והמלכות ליהודה: (ב) הקבצו ושמעו בני יעקב. כי אדבר באזניכם סבת הדבר למען לא תשימו אשם נפשי כי אנכר את יוסף בן רחל האהובה על פני ראובן בן לאה השנואה: (ג) ראובן בכרי אתה. בכור אמתי אתה לי. ולא כבכורי רחל בלהה חלפה אשר רק בכורי אמותם המה: כחי וראשית אונני. כחי. זרעי. כי הזרע הוא מטיב הכחות. וראשית אונני, ראשון לבני. וכן כי הוא ראשית אוננו לו משפט הבכורה (דברים כ"א י"ז): יתר שאת. רוב מנין בנשיאת ראש בני ישראל יאות לך: ויתר עז. ורוב בנין בית המלכות כאמור ויתן עוז למלכו (שמואל א' כ' י'): (ד) פחזו כמים אל תותר. אולם יען נחפזו לרוץ אחרי תשוקתך כמים שוטפים לכן אל יהי לך מותר: כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה. משכבי לשון רבים. המה הכרים והכסתות אשר שכב אביך עליהם. והעד, כל משכבי הפכת בחלוי (תהלים מ"א ד'). כי מהפכים את רפידת החולה למען ישכב וערבה שנתו ולא את ערשו ערש דוי: יצועי, אין ענינו ערשי כאשר חשבו רבים, כי אם שם נדרף הוא למשכבי שענינו דברים הנרפדים. והעד, אם אעלה על ערש יצועי (שם קל"ב ג'). ומזה שק ואפר יצע לרבים (אסתר ד' ג') וכדומיהן: וראוי להיות נקוד פה יצועי עם צר"י תחת העי"ן כמו ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף (דה"א ה' א'). ועל ידי הנקודה הקטנה הזאת תעלה ארוכה למאמר הזה אשר נלאו המבארים לרפאות את שברו. ולא תוסף תתפלא בו מדוע אמר עלה בלשון נסתר ולא עליתי כמדבר בעדו. כי המאמר כלו לשון נסתר הוא. ומשם בארה. כי עלית משכבי אביך (המה הכרים והכסתות). אז חללת יצועי (את המצעות). עלה (אשר עלה אביך עליהם): (ה) שמעון ולוי אחים אחים בעצות רעות, ולא להם יאתה לנחל את כבודו: כלי חמם מברתייהם. מברתייהם, מלשון מבר. כי עשו מקנה וקנין עם הכלים אשר בזו בעיר שכם. כאמור (למעלה ל"ד כ"ז—כ"ט) בני יעקב באו על

החללים ויבזו העיר אשר טמאו אחותם וגוי וגוי. ואינם כי אם שמעון ולוי
 כי כתוב אחריו ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אתי להבאישני
 ביושב הארץ (כי יאמר יושב הארץ כי למען בצוע בצוע שפכתם דם
 נקיים רצחתם וגם ירשתם): (ו) בסדרם אל תבא נפשי על דרך
 שאמר הכתוב הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו (עמוס ג' ג'). נפשי,
 רצוני. כמו אין נפשי אל העם הוזה (ירמיה ט"ו א'): בקהלים
 אל תחד כבדני. למען כבודי ולא יחל לא אבוא בקהל להם: כי
 באפם הרגו איש. איש ענינו אנשים. והם כל יושבי שכם. וכן
 ואיש ישראל נשבע במצפה וגוי (שופטים כ"א א) ועין איש ישראל את
 איש יהודה וגוי (ש"ב י"ט מ"ד) וכדומיהן: וברצונם עקרו שור.
 ברצונם, במחשבתם. כי לא בצעו את זממם יען כי עמדו ראובן ויהודה
 לשמן להם. אבל בחפץ לבכם עקרו שור זה יוסף הנקרא שור על שם
 מזלו. כאמור "בכור שורו הדר לו" (דברים ל"ב י"ז) שורו, שור שלו,
 והוא מזלו. כי רב תבואות בכח שור להשיביע נפש שוקקה. ויוסף גם
 הוא נתן לרעבים להם ועל כן הדר הוא לו. כאשר הוכחתי בטוב טעם
 ודעת בפרשת מקץ אצל ויזכור יוסף את החלומות אשר חלם להם: ועתה
 באתי להעיר אוניך כי ידעו המצרים כי רב תבואות בכח מזל שור ויבחרו
 אותו להם לאלהים. ולמען הפיק ממנו רצון בחרו למו צורה כגילו והשתחוו
 לשור (אפסוס) אוכל עשב. באמרם כי הוא סולם מוצב ארצה וראשו
 בשמים ובהשתחיותם לרגליו ינענע להם ראשו. ובני ישראל התערבו כגוים
 וילמדו מעשיהם ככתוב וימרו בי ולא אבו לישמוע אלי וגוי ואת גלולי
 מצרים לא עזבו וגוי ואעש למען שמי וגוי ואוציאם מארץ מצרים וגוי ואתן
 להם את חקותי וגוי (יחזקאל כ' ז'—י"א). וכמעט קט שבו לכסלם, ויעשו
 להם עגל מסכה תחת השור אוכל עשב כאמור יעשו עגל בחרב וישתחוו
 למסכה וימירו את כבודם בתכנית שור אכל עשב (תהלים ק"ו י"ט וכ').
 הגה זאת חקרתיה כן היא: ואתה דע לך כי לא על המסכה לבדה אמרו
 אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים (שמות ל"ב ח') כי אם
 על הצורה העליונה עם התחתונה גם יחד. והעד כי לא אמרו זה אלהיך
 בלשון יחיד כי אם אלה אלהיך וגוי בלשון רבים. ויען כי התרגלו בעבודה
 הזאת על אדמת חם לכן דמו בנפשם כי בכח שור נגאלו, וילכו אחר
 ההבל ויהבלו: ועוד מקום אתי לדבר אודותיו בפרשת כי תשא והיה לכאר
 מדוע עשו את צלם מסכתם מזהב ולא ממתכת אחר. ומה ענין ויצר אתו
 בחרט: (ז) ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה. המגרעת תבוא
 באפם יען כי עז הוא ואין מעצור לרוחם. וכעברתם יען כי קשתה להבות
 עמים כלי חמלה: אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל. למען התר

אגודתם: והנה ידוע כי נפל גורל בני שמעון בתוך נחלת בני יהודה אשר יריהם רב להם למנוע אותם מכוא בדמים. והלויים מנופצים היו בערי מגרשיהם בין כל ישראל:

יהודה אתה יודוך אחיך. אחרי הוכיחו את הראשונים על פניהם כי אין גם אחד מהם ראוי להיות מלך או כהן, שם פניו אל הנולד אחריהם וישא משלו ויאמר, יהודה שמך נאה לך ואתה נאה לשמך וממעריך יצא מושל כי לגדולות נוצרת ואחך יודוך יען כי ירך בערף איבך. כאמור ויצא דוד בכל אשר ישלחנו שאלו ישכיל וישימהו שאלו על אנשי המלחמה וייטב בעיני כל העם (שי"א י"ח ה'). ישתחוו לך בני אביך. ואחרי מות שאלו ובניו יתנו לך כתר מלוכה וישתחוו לפניך כל ישראל כאמור ויבואו כל שבטי ישראל אל דוד חברונה וגו' וימשחו את דוד למלך על ישראל (שי"ב ה'. א' ג'): (ט) גור אריה יהודה. כבר בארנו בסדר מקץ אצל ויזכר יוסף את החלמות אשר חלם להם כי יעקב שהוא מקור הברכה, ממגר השמש יינק. ואשתו עקרת הכית מן הירח השואף את אור השמש. ושנים עשר בניו משנים עשר כוכבי שחק שהם המזלות הגודעים בשמות. ומזלו של יהודה הוא אריה אשר דרכו להיות טורף ואין מציל, והוא לא בן עשה. ועל כן אמר לו יעקב גור אריה אתה, ובכל זאת מטרף בני עליות. כמו שתרגם אונקלוס מדין קטלא ברי נפשך סלקתא: ברע רביך באריה וכלביא מי יקימונו. בשכר זה תברע ותריבך באריה וכלביא ואיש לא יהין לגשת אליך להחרידך: (י) לא יסור שבט מיהודה ומחקה מבין רגליו. ידוע כי משפחות יעקב שבטים יקראו. וראשיהם מחוקקים. כאמור באר חפרוה שרים וגו', במחקה במשענתם (במדבר כ"א י"ח) לבי לחוקקי ישראל (שופטים ה' ט') וענינו כי לא יפנה אחד השבטים את לבו מאחרי יהודה. ולא יפרד אחד המחוקקים מבין העם אשר ברגליו: עד כי יבא שילה. עד עת יבוא אחיה השילוני להמליך את ירבעם. כאמור הנני קורע את הממלכה מיד שלמה ונתתי לך את עשרה השבטים (מ"א י"א ל"א): ולו יקחת עמים. ולו וליהודה יקהלו עמים שנית באחרית הימים שהם ימות המשיח. כאמור הנה אני לקח את בני ישראל מבין הגוים וגו' ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ וגו' ומלך אחד יהיה לכלם למלך ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות וגו' ועבדי דוד מלך עליהם וגו' (יחזקאל ל"ז כ"א—כ"ד): (יא) אסרי לגפן עירדה ולשרקה בני אתנו. על דרך שאמר הכתוב "הנה מלך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתנות" (זכריה ט' ט'): והנה ידוע כי עץ הגפן חלש הוא בטבעו כאשר המשיל המושל עליו לאמר מה יהיה עץ הגפן מכל

עץ הזמורה וגו' היקה ממנו עץ לעשות למלאכה או אם יקחו ממנו יתד לתלות עליו כל כלי וגו' (יחזקאל ט"ו ב' ג'). אבל בבוא הגואל אשר נחכה עליו יתהפך גפן בוקק ישראל לגפן אדרת אשר יאסור האוסר את עירו אליה. והשרקה, שהיא זמורה ארוכה ודקה עוד יותר מגוף העץ גם היא תתעבה עד אשר תעצור כה לאחזו ברסן בן אתונו לבל ילך שובב בדרך לבו. כאמור ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה נאם ה' צבאות, כי זרע השלום הגפן תתן פריה וגו' (זכריה ח' י"ב):

(ג) זבלון לחוף ימים ישכן. זבלון, מורכב מן זב-לון. וענינו כי ילין במקום זובת מים רבים שהוא חוף ימים. וכן הן הכה צור ויוזבו מים (תהלים ע"ח כ'): והוא לחוף אנית. והוא, יסוב על יהודה המלך כי בוא יבוא לחוף אניותיו של זבלון לקחת מס מסחורותיו אשר יביא ממרחק: וירכתו על צידן. על האניות הבאות מצידון הוכלת העמים כאמור דומי יושבי אי סוחר צידון עובר ים (ישעיה כ"ג ב'): (יד) יששכר חמור גרם. בעל עצם קשה הוא חמור לעבוד את האדמה: רביץ בין המשפטים. כמו שחרגם יונתן והוא מרכע בני תחומי אחיו, המה גבולי זבלון ודן. כי כתיב אצל בני יששכר ויהי גבולם יזרעאלה "והכסלות" (יהושע י"ט י"ח) ונאמר אצל זבלון ושב משריד וגו' על גבול "כסלות" וגו' (שם י"ב). נמצא שהיה "כסלות" המפריד בינו ובין זבלון. וכתיב עוד אצל יששכר ופגע הגבול וגו' "ובית שמש" (שם כ"ב). ונאמר בנחלת הדנים ויהי גבול נחלתם וגו' ועיר שמש (שם מ"א) היא "בית שמש" אשר נקבה בשם כאשר חשבה בין הערים אשר הושיב בהן המלך שלמה נציבים (מ"א ד' ט'). ועין בעין נראה כי הפרידה "בית שמש" בינו ובין דן, וצדקו דברי המתרגם כי בין תחומי אחיו שכן. ויהיה המשפטים ענינו גדר מזה וגדר מזה. וכן למה ישבת בין המשפטים לשמוע שרקות עדרים (שופטים ה' ט"ז): (טו) וירא מנחה כי טוב. ראה כי יסוככו אחיו עליו לבל יוכל האויב קרוב אליו ותהי לאל ידו לשבת במנוחת השקט: ואת הארץ כי נעמה. ואף נחלתו שפרה לו כי ארץ ברובה היא אשר תוציא פרי רב. ויש שבמו לסבל. לסבול בעול תוצאות המלוכה למען יהיה נקי לביתו ואל יצא בצבא כי יששכר מורכב מן יש-שכר, והכסף יענה את הכל: ויהי למס עבד. לתת מס מתכונתו לאוצר המלך. כאמור וזרעכם ורמיכם יעשר (ש"א ח' ט"ז):

(טז) דן ידין עמו. למען שמו כי נחת הוא, ידין את דין עמו להביאו אל המנוחה ואל הנחלה. וכן כי ידין ה' עמו וגו' (דברים ל"ב ל"ה): כאחד שבטי ישראל. כאחד מהם. האף כי אחרונה יסע כאמור ונסע דגל מחנה בני דן מאסף לכל המחנות (במדבר י' כ"ה): (יז) יהי דן נחש עליו

דרך וגו'. יהי לשון תפלה הוא. ויאל ה' ויהי דן הנוסע באחרונה כנחש עלי דרך וכשפיסון על ארץ להפיל את הרודף אחר למען לא יבולע לו: (יח) לישועתך קיויתי ה'. לא בחרנו ובקשתו אבטח כי אם בך ה' אשים שכרי: (יט) גד גדוד יגודנו. גד, נגור מן גדי כאשר בארנו בפי מקץ בענין המולות אשר בשמותם נקראו מקצת בני יעקב עלי אדמות, ונגזר גם כן מן גדוד ועל כן יגדוד את עמו גדוד ויעבור לפניו חלוץ למלחמה כאמור (שם ל"ב כ"י—כ"ב): והוא יגד עקב, והוא, ודן יגדוד בעקב המחנה כי אחרונה יסע: והנה כבר גליתי לך הרבה מענין הזה מדי דברי בו בספרי „מצבת עולם" ועתה את כלו תראה כי הצליח חסין ה' בידי לשלב את הכתובים איש אל אחיו בשרשרות הפשט אחד מהם לא נעדר: (כ) מאשר שמנה לחמו. שם אשר יורה אושר ועושר. כאמור באשרי כי אשרוני בנות ותקרא את שמו אשר ועל כן תהי השמנה לחמו. והוא יתן מעדני מלך. מאכלים טובים ורשנים העולם על שלחן המלך יתן, וכן האוכלים למעדנים (איכה ד' ה') מלא כרסו מעדני (ירמיה נ"א ל"ד): (כא) נפתלי אילה שלחה, התנכא על ברק בן אבינועם „מקדש נפתלי" אשר הלך במלאכות דבורה הנביאה לעשות באויבי ה' נקמות. כאמור (שופטים ד' ו'): הנתן אמרו שפר, המשמיע אמרי נועם כאמור (שם ה' א') ותשר דבורה וברק בן אבינועם ביום ההוא וגו': (כב) בן פרת יוסף, בן שר וחשוב הוא. כי פרת ענינו פרתם בלשון הקדש, וכרבים פרתמים (אסתר א' ג' ודניאל א' ד'). ובלשון פרס פרומים: בן פרת עלי עין, כל עין ראתה את יפיו תעיר עליו כי בן שר וגדול הוא ולו יאחה מלוכה: בנות צעדה עלי שור, כה אמרו הבנות בצעדן על מערכת השיר אשר שרו לכבודו. כמנהג בימים קדמונים. והעד ותצאנה כל הנשים מכל ערי ישראל לשור והמחולות לקראת שאול המלך וגו' (ש"א י"ח ו'): (כג) וימררהו ורבו, וישטמהו בעלי חצים, בעל חצים, בעלי לשון הרע כמו חץ שחוט לשונם (ירמיה ט' ח') לשון המצרים אשר דברו עליו הוות כאמור למעלה (מ"א נ"ה) „ויצעק העם אל פרעה ללחם" צעקו באזניו חמס על יוסף כי סגר את אוצרות הכר ואין פוחח יען כי רעה בלבבו ולמרוד במלך מגמתו: (כד) ותשב באיתן קשתו, איתן, ענינו חזק ומצודת סלעים. כמו איתן מושבך ושים בסלע קנה, ושעורו, כי ישב במקום נאמן ומשם דרך את קשתו להביא בכליותם בני אשפתו בקחתו את כל אשר להם בלחם: ויפזו זרעי ידיו, וזרועי ידיו מוזהבים היו בכתם פו אשר אסף בעד הלחם אשר נתן למו: מידי אביר יעקב, אביר הוא תואר לנשיא הרועים כמו אביר הרועים אשר לשאול (ש"א כ"א ח'). ואביר יעקב הוא האלהים המפקד את מלאכיו

משרתיו לרעות את יעקב. כאמור האלהים הרעה אותי מעודי וגוי המלאך הגואל אתי מכל רע וגוי: משם רעה אבן ישראל. משם. ממעון קדשו השמים אשר ירעה את יעקב ירעה גם את יוסף שהוא אבן ישראל (מלשון וראיתן על האבנים): וזה שאמר המשורר (תהלים פ"ב) רעה ישראל האזינה נהג כצאן יוסף: (כה) מאל אביך ועזורך. ידוע כי שם אל יורה תקף ובעל יכולת. ועל כן בקש ממנו עז ותעצומות שיהיה למשען לו ויעזרו תמיד כאשר עזרו עד כה: ואת שדי ויברכך. שדי. ענינו משפיע. מגזרת שד המשפיע חלב ליונק כאשר הרחבנו לשון בפרשת לך לך אצל "אני אל שדי" ועל כן שאל ממנו ברכת שדים ורחם. וזה סוד אני אל שדי פרה ורבה (בראשית ל"א י"א): עד תאות גבעת עולם. עד כתר כהנת הבכורה וכתר המלכות אשר יתאו אליהם גדולי העולם הנמשלים לגבעות: תהיין לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו. שתי אלה יתחלקו בין יוסף ויהודה שהוא נזיר אחיו כאמור וירד יהודה מאת אחיו (שם ל"ח א'): יוסף יכהן פאר, ויהודה מלוך ימלוך. ככתוב ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו וגוי נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכורה כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכורה ליוסף (ד"ה א'. ה'. א' ב'): (כו) בנימין זאב יטרף. התנבא על מרדכי איש ימיני כי יטרף את המן צורר היהודים הנדמה לזאב בבקשו לאכול את ישראל בכל פה: בבקר יאכל עד. בבקר יאכל את בזה המן אשר יתן לו המלך אחשוורוש ככתוב (במגלת אסתר): ולערב יחלק שלל. כי ישלח משלל אויבי ה' ברכה לאוהביו ומיודעיו ומתנות לאביונים ככתוב שם: (כח) כל אלה שבטו ישראל שנים עשר. הודיע בזה כי האף אמנם חלק את שמעון ולוי ביעקב והפיצם בישראל בכל זאת לא יצאו מכלל השבטים ויחדיו יהיו תמים עם השנים עשר מזלות אשר בשמים כאשר בארנו בפרשת טקן בענין אשר זכרנו למעלה ראש. ואפרים ומנשה לא יעדיפו את המנין כי על שם אביהם יקראו כי הוא השור והמה קרנותיו. וזה סוד בכור שוורו הדר לו וקרני ראם קרניו: והמשכיל יבין: וזאת אשר דבר להם אביהם. וזאת. יסוב על הענין האמור למעלה כי דברי נביאות המה: ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אתם. ובלעדי זאת ברך את כל אחד מהם בברכה אשר לו יאתה. ולא פורש הכתוב כמה ברכם:

תם.

Stellen in der Schrift, im Talmud und Midrasch etc. etc. nach der hier angedeuteten Richtung hin näher erörtern und viele schwierige Stellen in der Genesis zur klaren Erkenntniss führen. Indem wir jetzt unter Gottes Beistand damit beginnen wollen, flehen wir zu Ihm, dass unsere Gedanken wie unsere Worte angenehm sein mögen.

Der Verfasser.

מישר הדורים

כי אס	אל מקרא	טובה	קד	כי אס	אל מקרא	טובה	קד
נלקח	נלקחה	כ"ג	נ"ב	הטפל	התפל	ד'י	ט"י
(עקרב)	(סרשן)	א'	ס"ו	אלילם	אלולם	ל"ד	י"ב
משכבו	משכבי	כ"א	ע"ה	תולעתם	תועלתם	ה'י	י"ג
(אפוס)	(אפפוס)	י"ט	ע"ו	מאמר	חלק	י"א	"
ושם	ומשם	ל"א	ע"ט	ברואה	בריאה	ה'י	מ"ד

הוספה לדף ג'

(במדרש תנחומא פרשת ואלה שמות) אמר ר' אבהו כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים וכל מקום שנאמר ואלה מוסף על הראשונים, שבה אלה תולדות השמים והארץ פסל את הראשונים בתהו ובהו:

הערה

בדף ס"ד (ריכא) עם יו"ד אחר הרי"ש כי כן נמצא בנמרא ב"ב כתב יד אשר באוצר הוואטיקאן בעיר רומא (ראה דקדוקי סופרים):

lieferung von Adam und Noah bis Moses, die ohne Zweifel mehr Glauben verdient, als die speculative. Ja, wäre ein Bekenner der Tora sogar gezwungen, an die Hyle, die unerschaffene Materie, und an viele Welten vor dieser Welt zu glauben, so würde das seiner Religion keinen Eintrag thun; denn vermöge dieser glaubt er, dass die jetzige Welt seit einer gewissen Zeit entstanden ist und dass die ersten Menschen darauf Adam und Eva waren«.

Wir nehmen den von Jehuda Halevi ausgesprochenen Gedanken mit Wohlgefallen an, dass nämlich der religiöse Glaube durchaus nicht bei der Annahme von bereits vorhanden gewesenen und dann vernichtet gewordenen Welten in irgend einer Weise alterirt werde. Im Gegentheil, es erhöht den Grund, Gottes Wunderthaten, die in den früheren und die in den spätern Schöpfungen zu preisen, und Seine Allmacht zu bewundern, sowohl in der Zerstörung als in der Schöpfung. So spricht Moses, der göttliche Mann in seinem Gebete: ארני מען אתה היית לנו בדור ודור בשרם הרים אל ל'דו ותחולל ארץ ותבל ומעולם ועד עולם אתה אל Herr, Zuflucht bist Du uns gewesen in allen Geschlechtern. Ehe denn die Berge geboren worden, Erde und Weltall kreisten, und von der einen Welt bis zur andern Welt bist Du der allmächtige Gott« (Ps. XC, 1 u. 2) d. h. von der zerstörten Welt bis zur neubegründeten Welt bist Du in Deiner Kraft immer derselbe.

Wir finden auch מלכותך מלכות כל עולמים »Dein Reich ist das Reich aller Welten«, (Ps. CXLV, 13) d. h. von einer Welt bis zur andern Welt. Ebenso ברוך ה' אלהי ישראל »Gelobt sei der Herr, der Gott Israels, von dieser Welt bis zur künftigen Welt« (Ps. CVI, 48); denn auch die gegenwärtige Welt wird einst zerstört werden, und eine andere, neue Welt wird an ihrer Stelle erstehen, wie im Sanhedrin 97 a, im Namen des R. Katina mitgetheilt wird.

In unserem Commentar werden wir verschiedene

gelangte. Daher ist es leicht begreiflich, dass die biblische Chronologie erst mit der letzten Schöpfung beginnt. In dieser Weise dürften alle Schwierigkeiten gelöst sein.

Hat man auch im Laufe der Zeiten aus dem Schoose der Erde Gegenstände von höherem Alter an das Tageslicht gefördert, so wird dadurch die biblische Chronologie keineswegs streitig gemacht werden dürfen, nachdem jene Gegenstände, als aus den zerstörten Urwelten herstammend, bezeichnet werden können, so wie sich der Dichter ausdrückt *יעלו בתהו ויאבדו* »Sie werden in einer Zerstörung aufgehen und werden sich verlieren« (Hiob VI, 18).

Auch Salomo der Weise, welcher behauptete, dass es keinen Gegenstand unter der Sonne gebe, der nicht schon früher existirte, drückte sich folgendermassen aus: *יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה "לעולמים" אשר היה מלפניו אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו* »Giebt es auch eine Sache, von der man sagt: sieh', das ist etwas Neues, so gehörte sie gewiss schon *לעולמים*¹⁾, zu den Welten, welche vor uns waren. Kein Andenken hat das Frühere, und auch das Spätere, das hernach kommt, hat kein Andenken bei denen, die hernach sein werden« (Prediger I, 10,11). So heisst es auch *כי הנני בורא שמים חדשים ולא תעלינה על לב* »Denn siehe, ich erschaffe einen neuen Himmel und eine neue Erde, und nicht mehr soll des Früheren gedacht und nicht soll es in den Sinn kommen« (Jesaja LXV, 17).

Wir können nicht unterlassen, hierbei auch die Worte Jehuda Halevi's in seinem berühmten Werke Kusari I. § 67 (ed. Cassel S. 48) anzuführen: »Die Frage über Erschaffenheit und Unerschaffenheit ist eine sehr schwierige, die Argumente für beide wiegen sich einander auf; für die Erschaffenheit entscheidet die prophetische Ueber-

---

¹⁾ In unserem Commentar werden wir erweisen, dass das Wort *לעולמים* keine andere Bedeutung als »Vorwelten« habe.

der Bedeutung, wie in jener Schriftstelle (Genesis XLI, 13) כני אתי השיב על כני » mich setzte er wieder an meine frühere Stelle « aufzufassen. Nachdem die Erde erschüttert war und sie ihr Gleichgewicht verloren hatte, setzte Er sie auf ihre frühere Stelle zurück, entsprechend jenem Schriftverse: ולא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף Denn ich will nicht immerdar hadern und nicht ewiglich zürnen (Jesaja LVII, 16).

Ein anderer Beweis, dass die Genesis von der früher erschütterten und überschwemnten Erde, die aufs Neue sichtbar werden sollte, handelt, sind die Worte ותראה היבשה » Und sichtbar werde das Trockene «. Das determinative ה im Worte היבשה zeigt auf etwas bereits Bekanntes hin, nämlich auf die früher vorhanden gewesene Erde, welche wieder zum Vorschein kommen sollte.

Der Psalmist setzt fort חהום כלבוש כסיתו » Du hast die Erde mit einer Fluth bedeckt wie mit einem Kleid «. Dieser Satz harmonirt mit וחשך על פני תהום » Und Finsterniss war auf dem Abgrund «. Ferner: על הרים יעמדו מים » Auf den Bergen standen Gewässer «, (denn die Wasser waren so stark, dass sie die höchsten Spitzen bedeckten) so wie wir auch finden ורוח אלהים מרחפת על פני המים » Und der Geist Gottes schwebte auf der Fläche des Wassers «. Endlich sagt er: מן גערתך ינוסו מקול רעמך יהפזו יעלו הרים ידרו בקעות אל מקום זה יסדה להם » Sie (die Gewässer) flohen vor deiner Drohung und liefen eilends bei dem Rollen deines Donners davon. Sie überstiegen Gebirge und fielen wieder hinunter in Thäler, um den Platz einzunehmen, den du ihnen angewiesen hast «. Dieser Satz correspondirt mit ויאמר אלהים יקו המים מתחת השמים אל מקום אחד וגו' » Und Gott befahl, die Wasser unterhalb des Himmels sollen sich an einen Ort versammeln etc. «

Somit haben wir erwiesen, dass die Bibel selbst klar und deutlich erzählt, dass die gegenwärtige Welt aus den Ruinen des תהו ובהו heraus zur festen Gestaltuug

3) Die Wiedergestaltung, durch ויאמר אלהים יהי אור »Und Gott sprach, es werde Licht und es ward Licht«.

Onkelos und Jonathan, die zwei berühmten Uebersetzer der heiligen Schrift in aramäischer Sprache, haben die erwähnten Phrasen ebenso erklärt, wie wir in unserm Commentar näher erweisen werden.

Der Psalmist, in der ihm eigenen Bildersprache die Wunder Gottes in der neugeschaffenen Welt preisend, (Psalm CIV) beginnt seine Schilderung mit dem Lichte: עוטה אור כשלמה »Er (Gott) hüllt sich in Licht wie in ein Gewand«, entsprechend den ersten Worten der Schrift ויאמר אלהים יהי אור »Und Gott sprach, es werde Licht, und es ward Licht«. Ferner נוטה שמים וגו' »Er dehnt aus den Himmel wie einen Teppich; der da bälkt in den Wassern seine hohen Gemächer«. Dieser Satz entspricht wiederum dem folgenden Ausdruck in der Schöpfungsgeschichte: ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבריל בין מים למים »Und Gott sprach: Es werde eine Ausdehnung in Mitten der Wasser und sie scheidet zwischen Wasser und Wasser«. Der Psalmist schildert im weiteren Verlaufe seiner Rede: יסד ארץ על מכוניה כל תמוט עולם ועד »Er hat gegründet die Erde auf ihrer Basis, nicht wird sie wanken immer und ewig«. Die Worte על מכוניה sind in

---

הכרמל המדבר וכל עריו נתצו מפני ה' מפני חרון אפו, כי כה אמר ה' שממה תהיה כל הארץ וכלה לא אעשה »Ich sah die Berge an die bebten und alle Hügel zitterten. Ich sah und sieh! da war kein Mensch und alles Geflügel unter dem Himmel war weggeflogen. Ich sah, und sieh! der Karmel war eine Wüste und alle Städte darin waren zertrümmert vor dem Herrn und seinem grimmigen Zorn. Dann sprach der Herr: Wüste soll werden die ganze Erde, doch vertilgen werde ich es nicht«. Die angeführten Sätze dienen zum klaren Beweise, dass die Bedeutung von יהו ובהו keine andere ist als »Zerstörung und Verwüstung«.

welche Vorsilbe auf einen schon bekannten Gegenstand hinweist. והארץ היתה תהו ובהו »Und (nach einer gewissen Zeit) wurde die Erde verwüstet und zerstört«, (wie wir in den Sätzen aus Hiob IX, 5—8, welche wir oben citirt haben, lesen). וחשך על פני תהום »Und Finsterniss war auf dem Abgrund« (denn die Sonne und Sterne leuchteten nicht mehr, wie im oben angeführten Capitel erwähnt) פני מרהפת על פני הים »Und der Geist Gottes, (welcher die Schöpfung nunmehr erneuern wollte) schwebte über der Fläche der Wasser«, (durch welche die Erde überschwemmt ward, wie oben bemerkt). Da — ויאמר אלהים »sprach Gott« יהי אור »Es werde Licht וידי אור und es ward Licht«.

Mit der Schöpfung des Lichtes beginnt die Existenz der Welt, in der wir leben, wie aus der Schöpfungsorganisation, die im ersten Capitel der heiligen Schrift dargestellt wird, zu entnehmen ist. So wird im Midrasch Rabba Genesis C. III, im Namen des Rabbi Chia Rabba, bemerkt, dass die Bibel uns drei verschiedene Phasen vorstellt:

- 1) Die Schöpfung, in den Worten בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ »Im Uranfange schuf Gott die Himmel und die Erde«, so wie es der Satz bestätigt לנטוע שמים וליסוד ארץ »Dass ich den Himmel pflanze und die Erde gründe« (Jes. LI, 16).
- 2) Die Zerstörung, in den Worten והארץ היתה תהו ובהו »Und die Erde war verwüstet und zerstört«, wie wir finden: ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם »Ich schaute die Erde an und sieh, sie war »wüst und zerstört« und zum Himmel, aber kein Licht war da (Jeremia IV, 23)¹.

---

¹) Der Prophet fährt fort: התקלקלו ראיתי והנה אין האדם וכל עוף השמים נדרו. ראיתי והנה

gelegen haben müssen, und dass ihre Erdenexistenz jedenfalls weit vor den in der Bibel angegebenen Zeitpunkt der Wertschöpfung zu setzen sei. Auf solche Behauptungen antwortet folgendermassen. Die Weisen Israels stützen auf zahlreiche Bibelstellen den Beweis, dass Gott schon früher Welten geschaffen und vernichtet habe. Neben den bereits von unseren Weisen gefundenen Stellen, die wir im Verlauf unseres Werkes anführen werden, weisen wir noch auf die folgenden nicht minder beweiskräftigen hin: תהו על תהו »Er breitet aus die Nordseite auf Trümmern« (Hiob XXVI, 7)¹). Wie auch למעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו המרגזו ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון האומר לחרם ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום נטה שמים לבדו ודורך על כמתי ים »Er rückt Berge und sie merken nicht, dass er sie in seinem Zorn umkehrt. Er rüttelt die Erde von ihrer Stelle, dass ihre Pfeiler beben. Er befiehlt der Sonne, scheine nicht!, er versiegelt die Sterne. Er allein dehnt die Himmel und tritt nieder die Höhen des Meeres« (a. a. O. IX, 5—8). Gleichfalls folgender Satz: לפנים הארץ יסרת ומעשה יריך שמים המה יאבדו ואתה תעמוד וכלם כנגד יכלו כלבוש תחליפם ויחלפו ואתה הוא »Vordem hast Du die Erde gegründet und die Himmel sind Deiner Hände Werke. — Sie vergehen, aber Du bleibst, sie veralten wie ein Gewand, Du wechselst sie wie ein Kleid und sie wechseln. — Du aber bleibst derselbe, unvergänglich Deine Jahre« (Ps. CII, 25—27).

Die angeführten Stellen werfen ein klares Licht auf die ersten drei Verse des 1. Buches Moses, deren Bedeutung, wie folgt, ist: **בראשית** »Im Uranfange«, das heisst: Lange vor der letzten Schöpfung, von welcher die Bibel sprechen will, **ברא אלהים את השמים ואת הארץ** »hatte Gott die Himmel und die Erde geschaffen« Desshalb sind die Worte **שמים** und **ארץ** »Himmel und Erde« mit dem demonstrativen **ה' הדעת** bezeichnet,

¹) S. unten die Erklärung des Ausdrucks **תהו ובהו**.

Vorwort.

Der Grundgedanke der heiligen Schrift wurzelt in dem Glauben, dass Gottes Wort allein die Welt in sechs Tagen geschaffen und dem siebenten Tag die Weihe eines Ruhetages (שבת) verliehen hat. Hierauf beruhen die Grundfesten der Gotteslehre; wer diesen heiligen Boden untergräbt, der führt das ganze Gebäude zum Falle.

Hört darum nicht auf die Stimmen jener zerstörenden Geister, deren ganze Anstrengung nicht weiter als bis zur Negirung dieses Principis reicht. Ihr Ziel ist, die sechs Schöpfungstage für Wahn zu erklären und euch zu be-
reden, es seien ebensoviele hunderttausendjährige Perioden, in deren langsamem Abrollen stufenweise die Welt ihre jetzige Gestaltung gewonnen hätte.

Trauet ihnen nicht, denn sie wollen euch täuschen, wollen euch aufstören aus eurer Ruhe, wollen euch eurem Gotte entfremden. Zu eurem Verderben gebrauchen sie die unehrlichen Waffen, die sie stets bereit halten. Man kennt ja ihre Beweisführung. Wir finden, so sagen sie, in der Tiefe der Erde unzählige Geschöpfe, welche durch Erdumwälzungen an diesen oder jenen Platz gerathen, daselbst zu Stein geworden sind, und welche in ihren Formen auf ganz andere Arten, als die heut existirenden, schliessen lassen. Der gegenwärtige Zustand dieser Funde beweist, dass sie eine zahllose Reihe von Jahren unter der Erde

established thereafter, according to the words of Rabbi Katina (Talmud Babli, Sanhedrin, 97 a).

The various passages from the Bible and quotations from the Talmud and Midrash etc. etc. which we adduce in our commentary can only serve to corroborate our view. The arguments cast light upon our path, and aid us in explaining clearly and precisely the difficult problems presented by the Book of Moses, that has become our heritage. With the help of the Lord we commence our work, may these words of ours prove acceptable to Him.

The Author.

of the former assumption is, that it rests on the tradition kept up from Adam to Noah, and from him down to the Prophet Moses. This, it will be admitted, has a very different value to the vain criticisms that have been produced«.

Rabbi Judah Ha-Levi continues: »Nevertheless if the follower of the Bible were tempted to believe in the pre-existence of primary matter, and the existence of worlds anterior to that in which we live, he would not on that account cease to be included in the number of believing Israelites, providing he admit that the world of which the Bible speaks is a new creation, to be referred to a fixed epoch, and that the first human beings in the actual world were Adam & Eve«.

We are happy to range ourselves under the dictum of this proposition, whilst superadding to that of so eminent a scholar, that the Jewish Faith is not diminished by the belief that worlds have been created and destroyed, prior to that actually in existence, but rather on the contrary, that it enhances the homage due from the believer to God, whose wondrous work has often been renewed.

In the prayer of Moses, the man of God, we find: אדני מעון אתה היית לנו בדור ודור בשרם הרים ילדו ותחולל ארץ Lord, Thou hast been a refuge unto us from generation to generation. Before the mountains were brought forth, or the earth and her productions were conceived, from world to world omnipotent art Thou« (Psalm XC, 1--2). That is to say, from the world destroyed to the world renewed, Thou art ever the same. We will further quote the following expression מלכותך מלכות כל עולמים »Thy reign is the reign of all the worlds«. (id. CXLV, 13). In fine we will add ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם »Praised be the Lord God of Israel from world to world (id. CVI, 43). which signifies, from the actual world to the future world to be

of animated beings of remote antiquity; it does not in any way compromise the biblical chronology. In fact all the remains found in the depths of the terrestrial globe, proceed from ancient worlds that have been successively destroyed. The following words of the inspired poet corroborate this truth יעלו ביהו ויאכזו »They disappear in the devastation and are lost« (Job VI, 18).

King Solomon also maintaining that nothing exists under the sun that had not been in existence before, expresses himself in the following terms: יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה „לעולמים“ אשר היו מלפננו אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה »There are things of which it is said: Lo, this is new. Nevertheless it belonged already לעולמים to the worlds¹⁾ that have existed before us. There remains no recollection of primeval things, or of those that have succeeded them, which furthermore leave none to the epochs that will follow« (Ecclesiastes I, 10—11).

The prophet expresses himself also in the same sense thus: כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות »For, behold! I am about to create new heavens and a new earth, and the things that are passed shall no longer be remembered or brought to mind again« (Isaiah LXIV, 17).

We cannot do better than here introduce the words of Rabbi Judah Ha-Levi, that eminent and profound religious philosopher, who, in his celebrated work Ha-Kusari (Part I § 67) expresses himself thus: »The question whether our world is new or of an extreme antiquity is difficult to resolve. The proofs are equally in favor of either opinion. But what weighs most in favor

---

¹⁾ It will be explained in the course of this work that the word לעולמים has no other sense than this: »the pre-existing worlds.

ever, nor will I be wroth to eternity«. (Isaiah LVII, 16). This proves that in the Pentateuch there is also the question of an earth entirely destroyed, submerged by the waters, and rising once more out of its ruins, as contained in the following words, »וּתְרָאָה הַיַּבֶּשֶׁת «And let the dry land be visible«. We would call attention to the prefixed demonstrative הִיא הַיַּדְרִיעָה in the word הַיַּבֶּשֶׁת, the effect of which is to allude to a condition already known, that is to say, to a pre-existent earth again become visible. The Psalmist adds, »תְּהוֹם כָּלבוּשׁ כְּסִיתוֹ «Thou hast covered the earth with the abyss as with a garment«, these words being in harmony with »וַחֲשֹׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם «And darkness was on the face of the deep«. He says further »עַל הַרִים יַעֲמֹד מַיִם «The waters stand upon the mountains«. The water was so powerful that it covered the summits of the mountains. Genesis had said: »וַרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם «And the spirit of God hovered over the surface of the waters«. Later the book of Psalms relates: »מִן גַּעְרַתְךָ יִסּוּן מִקּוֹל רַעְמֶךָ יִחַזְּזוּ יַעֲלוּ הַרִים יִרְדּוּ בַקְעוֹת אֵל «They (the waters) fled at Thy rebuke, at the voice of Thy thunder they rapidly sped; they climb to the tops of the mountains, they dive into the valleys, until they reach the place that Thou hast assigned them«. This passage is in close connection with that of Genesis »וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים «And God said, Let the waters under the heavens gather into one place«.

From what has gone before, that is to say from the proofs we have given, that the Bible itself establishes clearly and formally, that the world in which we live was constructed on the foundations of »תְּהוֹם וּבְהוֹרָה«, that is to say on the ruins of pre-existing worlds, it is easy to comprehend that the biblical chronology dates only from the last creation. Thus all difficulties disappear. What matters it to us that archeology presents us the remains

Jonathan and Onkelos, the two celebrated translators of the Holy scriptures into Aramaic. have not interpreted these three first verses otherwise than we, an interpretation moreover which our commentary will amply justify.

King David, in a style incomparably poetical, recalls the wonders of God, (Psalm CIV,) giving precedence to light. He speaks of the world thus renewed, עֵמָה אֹר כְּשֵׁלְמָה »He (God) envelops himself in light as with a garment« These words are in harmony with the verse of Scripture, וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהי אֹר וַיְהי אֹר »And God said, Let there be light, and there was light«. The poet-king continues: נוֹטָה שָׁמַיִם כִּרְיֵעָה, הַמִּקְרָה בַמַּיִם עֲלִיתָיו »He spreadeth out the heavens as a curtain. He layeth the beams of his chambers in the waters«. We compare these words with the following verse of Genesis וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהי רֻקַּע בְּתוֹךְ הַמַּיִם וַיְהי מַכְדִּיל בֵּין מַיִם לַמַּיִם »And God said: Let there be a firmament in the midst of the waters, and let it divide the waters from the waters«. The same chapter of Psalms contains the following verse, יָסַד אֶרֶץ עַל מְכוּנֶיהָ בְּלֹ תִטּוֹט עוֹלָם וָעַד »He established the earth upon its basis, so that it will not lose its balance for evermore«. The words יָסַד עַל מְכוּנֶיהָ have the same sense as אֶתִּי הֵשִׁיב עַל כְּנִי »He restored me to the position that I occupied« (Gen. XLI, 13). After the earth had been overturned and had lost its balance, He restored it to its basis, as it is written, כִּי לֹא לְעוֹלָם אֲרִיב וְלֹא לִנְצַח אֶקְצוֹף »For I will not strive for

---

seen the mountains, and behold they totter, and all the hills are overturned. I have seen, and, behold! there is not one man, and all the birds of the heavens have taken flight. I have seen, and, behold! Carmel is a desert, and all its cities have been ruined, because of the presence of the Eternal, and because of the heat of his anger. For thus hath said the Eternal: The whole earth shall be desolate; nevertheless I will not destroy it utterly«. All these phrases clearly prove that the words תְּהוֹ וּבְהוֹ have no other sense than that of »destruction and devastation«.

« והארץ היתה תהו ובהו » And the earth was overturned and ravaged « after a certain epoch (refer above to Job IX, 5-8) « והשך על פני תהום » and darkness was on the face of the deep «, (for the sun and the stars had ceased to shine, as we find in the same text) « ורוח אלהים מרחפת על פני המים » And the spirit of God (resolved to renew creation) moved upon the face of the waters (which had submerged the earth, according to the words of Job) « ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור » And God said, Let there be light, and there was light «.

With the creation of light commenced, in successive order, the creation of the world in which we live.

On this subject we will quote the Midrash Rabba, Gen. III, which relates the words of Rabbi Hia Rabba, who remarks that the Bible presents us three different phases :

- 1) The creation, by בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ « At the origin God created the heavens and the earth «, as shewn in the verse לנטוע שמים וליסוד ארץ « In order to plant the heavens and lay the foundations of the earth « (Isaiah LI, 16).
- 2) The destruction, by « והארץ היתה תהו ובהו » And the earth was wasted and destroyed «, as it is written « ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אור » I beheld the earth, and, lo, it was wasted and destroyed, and the heavens, and there was no light « (Jeremiah IV, 23)¹⁾.
- 3) The reconstruction, by « ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור » And God said, Let there be light, and there was light «.

---

¹⁾ And the prophet continues as follows: « ראיתי ההרים והנה רועשים וכל הגבעות התקלקלו, ראיתי והנה אין האדם וכל עוף השמים נדרו, ראיתי והנה הכרמל המדבר וכל עריו נתצו מפני ה' מפני חרון אפי. » I have

the forms of which evidence their origin as dating from ages far anterior to the epoch of biblical creation.

Here is the answer you may give them: The sages of Israel rely upon numerous passages in Holy Writ to demonstrate that God created and destroyed worlds. To such passages which we quote in the course of this work, we add others no less conclusive. We will adduce the following: נטה צפון על תהו. »He extendeth the north above a boundless waste« (Job. XXVI v. 7)¹. המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפסם באפו המרגזו ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון האומר לתרם ולא יזרה ובעד כוכבים יחתום נטה שמים לבדו ורווך על במתי ים. »He removeth the mountains, and when He overturneth them in His anger, they know it not. He shaketh the earth out her place, and her pillars are shaken. He commandeth the sun, and the sun ceaseth to shine, yea, He sealeth up the stars. He alone stretcheth out the heavens, and bestrideth the high billows of the sea (idem IX v. 5—8). לפנים הארץ יסדת ומעשה ידך שמים המה יאבדו ואתה תעמוד וכלם ככנר יבלו כלבוש תחליפם ויחלפו ואתה הוא ושנותך לא יתמו. »Thou didst found the earth of yore, and the heavens are the work of thy hands; they shall perish but thou shalt endure. Yea they shall all wear out as a garment; Thou changest them as a man doeth his attire, and they are changed; but Thou art ever the same, and Thy years are never ended« (Psalm CII, 25—27).

These texts cast a clear light upon the three first verses of the Bible. בראשית »At the origin«, that is to say, long before the last creation of which biblical history tells us ברא אלהים את השמים ואת הארץ. »God had created the heavens and the earth«, therefore the words שמים and ארץ heavens and earth are each preceded by a demonstrative ה"א הידועה whereby objects already known are designated.

¹) See later the sense of the words תהו ובהו.

PREFACE.

The principle of the Holy Scriptures, consists in the belief that God, by his sole word, created the world in six days, and that, for the sake of humanity, he consecrated the seventh day to rest. Upon this principle rest the pillars of the religious edifice; to shake this solid foundation is to destroy the whole fabric.

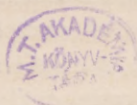
Do not give ear then to men of versatile mind, whose efforts have no other object than to deny the history of the creation of the world, and represent to you as purely imaginary the six days of creation which, according to them, are so many periods of perhaps hundreds of thousands of years; creation having been gradually developed in a long succession of ages.

These men deceive you; they think only of troubling your repose, of alienating you from your God, and of using against you the treacherous weapons devoted to your destruction. Their arguments are well known: there exist, they will tell you, in the depths of the earth thousands of wild beasts, fishes, and other creatures, which earthquakes have plunged into the abyss, where they have been petrified, whose species are totally different from those now existing, whilst their actual condition proves them to have remained under the earth throughout unnumbered years, yet others being found, the débris of animated beings,

Les citation de maints passages de la Bible, du Talmud, du Midrasch etc. etc. que nous présentons dans notre commentaire, ne peuvent qu'affirmer et donner plus de force à notre idée. Ces arguments projettent sur notre route de puissants et lumineux rayons, ils nous aident à expliquer d'une manière claire et précise les difficiles problèmes du livre de Moïse, qui nous est échu en héritage. C'est avec le secours de Dieu que nous commençons notre oeuvre; puissent ces paroles lui agréer.

L'Auteur.

Noé et jusqu'à Moïse le Prophète. Ceci, on en conviendra à une toute autre valeur que les vaines critiques qui se sont produites.

Rabbi Juda Ha - Levi poursuit. »Cependant si le sectateur de la Bible était tenté de croire à la préexistence de la matière première et à l'existence de mondes antérieurs au monde actuel, il ne cesserait pas pour cela d'être compté au nombre des fidèles israélites pourvu qu'il admette que le monde, dont parle la Bible, est de création nouvelle, remontant à une époque déterminée et que les premiers humains du monde actuel étaient Adam et Eve.

Nous sommes heureux de nous ranger à l'avis de cette proposition, mais en renchérissant sur ce savant éminent, non seulement la foi israélite n'est pas, selon nous, diminuée par ce que l'on croit que des mondes ont été créés et détruits avant la création du monde actuel, mais nous pensons au contraire, qu'il est tenu compte au croyant, de l'hommage qu'il rend à Dieu dont l'oeuvre merveilleuse s'est souvent renouvelée.

Dans la prière de Moïse, homme divin, nous trouvons : ארני מעון אתה היית לנו ברור ודור כשרם הרים ילדו ותחולל ארץ ותבל אל ומעולם ועד עולם אתה אל » Seigneur, tu as été un refuge pour nous de génération en génération. Avant la naissance des montagnes, avant l'enfantement de la terre et de ses produits, d'un monde à l'autre, tu es le Dieu puissant (Ps. XC 1, 2) C'est à dire que du monde détruit comme du monde reconstruit tu es le même. Citons encore cette expression מלכותך מלכות כל עולמים » Ton règne est le règne de tous les mondes « (id. CXLV, 13). Enfin pour terminer ajoutons ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם Bénî soit le Seigneur Dieu d'Israël, d'un monde à l'autre monde (id. CVI, 43). ce qui signifie du monde actuel au monde futur, qui, après la destruction de celui-là, doit être établi, selon les paroles de Rabbi Katinà (Voir Talmud Babylone, Traité Synhédrin XCVII, 1).

antiquité, cela ne peut en aucune façon compromettre la chronologie biblique. En effet, tous les débris trouvés dans les profondeurs du globe terrestre proviennent d'anciens mondes qui ont été successivement détruits. Les paroles suivantes du poète viennent à l'appui de cette vérité יעלו בתהו ויאבדו » Ils disparaissent dans le cataclysme et se perdent« (Job VI, 18).

Et le Roi Salomon soutenant que rien n'existe sous le soleil qui n'ait existé antérieurement s'exprime en ces termes אשר היה « לעולמים » אשך היה מלפננו אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה » Il est telle chose on dit: Vois, ceci est nouveau. Cependant cela a été déjà לעולמים dans les mondes¹⁾ qui ont existé avant nous. Il ne reste pas de souvenir des premières choses, pas plus que de celles qui les ont suivies, et ces dernières n'en laissent pas aux époques subséquentes (Ecclesiaste I. 10,11). Le Prophète s'exprime aussi dans le même sens כי הנני בורא שמים חדשים ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב » car voici je vais créer de nouveaux cieux et une nouvelle terre et on ne se souviendra plus de choses passées et elles ne reviendront plus dans l'esprit« (Isaïe LXV, 17).

Nous ne pouvons mieux faire que de rapporter ici les paroles de Rabbi Juda Ha-Lévi, cet éminent et très religieux philosophe, qui, dans son célèbre ouvrage Ha - Kusari 1re Partie. § 67 s'exprime ainsi: »La question de savoir si notre monde est nouveau ou s'il est d'une extrême antiquité, est difficile à résoudre. Les preuves sont égales en faveur de l'une et de l'autre opinion. Mais ce qui milite plutôt pour la première de ces opinions et lui assure la prépondérance, c'est qu'elle s'appuie sur la tradition qui s'est maintenue depuis Adam jusqu'à

---

¹⁾ Il sera expliqué dans cet ouvrage que le mot לעולמים n'a d'autre sens que celui-ci: »les mondes préexistants«.

Ce qui prouve que dans le livre de Moïse il est également question d'une terre entièrement détruite, submergée par les eaux et resurgissant de ses ruines, ce sont les paroles suivantes qui y sont contenues: וַתֵּרֶא הַיַּבְשָׁה
Et que le sec devient visible.

Qu'on veuille bien remarquer le h préfixe הֵיאָ הַיַּדִּיעָה dans le mot הַיַּבְשָׁה qui fait allusion à un état déjà connu, c'est-à-dire à une terre préexistante redevenue visible. Le Psalmiste ajoute תָּהוּם כְּלִבוֹשׁ כְּסִיתוֹ » tu as couvert la terre avec l'abîme comme d'un vêtement«. Ces paroles sont en harmonie avec וַחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם »et les ténèbres étaient sur l'abîme«. Il dit aussi »עַל הַרִים יַעֲמְדוּ מַיִם « Les eaux se tiennent sur les monts« (L'eau était si forte qu'elle couvrait le sommet des montagnes). La Genèse avait dit וַרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֵף עַל פְּנֵי הַמַּיִם »Et l'esprit de Dieu planait sur la surface des eaux«. Ensuite le livre des Psaumes raconte מִן גַּעְרָתְךָ יְנוֹסוּן מִקּוֹל רַעֲמֶךָ יַחְפוּזוּן יַעֲלוּ הַרִים וְיִרְדּוּ בַקְעוֹת אֵל מְקוֹם זֶה יִסְרַח לָהֶם »Elles (les eaux) fuient devant ta menace; au bruit de ton tonnerre, vite, elles disparaissent; elles atteignent la hauteur des monts, elles descendent dans les vallées afin d'occuper la place que tu leur assignes«. — Ce passage est en rapport immédiat avec celui de la Genèse וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקּוּן הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד וְגו' »Et Dieu dit: que les eaux de dessous le ciel se dirigent vers un seul et même lieu«.

Par tout ce qui précède, c'est à dire par les preuves, que nous avons données que la Bible elle même établit clairement et formellement que le monde où nous nous trouvons a été construit sur les fondements de תְּהוֹמוֹ וְבִהוֹ ce qui veut dire sur les ruines des mondes antérieurs, il est aisé de comprendre que la chronologie biblique ne date que de la dernière création. Par là, toutes les difficultés disparaissent. Que nous importe que l'archéologie nous présente des débris d'êtres animés d'un haute

Onkelos et Jonathan, ces deux célèbres traducteurs de l'Écriture sainte, en langue araméenne, n'ont pas interprété autrement que nous ces trois premiers versets, interprétation d'ailleurs que nos commentaires justifieront amplement.

Le Roi David dans un style d'une incomparable poésie, rappelle les merveilles de Dieu, (Psaume CIV). et place la lumière en première ligne. Il parle de ce monde ainsi renouvelé *עושה אור כשלמה* » Il (Dieu) s'enveloppe de lumière comme d'un vêtement«. Ces paroles sont en harmonie avec ce verset de la Genèse *ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור* » Et Dieu dit que la lumière soit. et la lumière fut«. Le poëte-roi continue: *נומה שמים כיריעה, המקרה במים עליותיו וגו'* » Il étend le ciel comme un voile il lambrisse ses chambres hautes entre les eaux. Nous comparons ces mots à ce verset de la Genèse *ויאמר אלהים יהי רקיע* Puis Dieu dit: Qu'il y ait une étendue entre les eaux et qu'elle separe les eaux d'avec les eaux. Le même chapitre des Psaumes contient ce verset *יסד ארץ על מכונה בל תמוט עולם ועד* » Il a fondé la terre sur ses bases; jamais elle ne perd son équilibre«. Ces mots *על מכונה* ont le même sens que ceux *אתי השיב על כני* Il me remet à la situation que j'occupais (Genèse XLI, 13). Après que la terre fut bouleversée et qu'elle eut perdu son équilibre, il la remit sur ses bases, ainsi qu'il est écrit *כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף* car je ne disputerai pas éternellement, et je ne serai pas irrité toujours (Isaïe LVII, 16).

les montagnes, et voici, elles branlent, et toutes les collines sont renversées. J'ai regardé, et voici, il n'y a pas un seul homme et tous les oiseaux des cieus se sont enfuis. J'ai regardé, et voici Carmel est un désert, et toutes les villes ont été ruinées, à cause de la présence de l'Éternel, et à cause de l'ardeur de sa colère: Car ainsi a dit l'Éternel: Toute la terre ne sera que désolation; toute fois je ne la détruirai pas entièrement«. Toutes ces phrases démontrent clairement que les mots *תהו ובהו* n'ont d'autre signification que » destruction et dévastation«.

après une certaine épopée (se rapporter à Job IX, 5—8. ci dessus) « וחשך על פני תהום » et les ténèbres étaient sur l'abîme « (car le soleil et les étoiles avaient cessé de briller comme on trouve dans le même texte) ורה אלהים מרחפת על פני המים » Et l'esprit de Dieu, (résolu de renouveler la création) planait sur la surface des eaux « (qui avaient submergé la terre, selon la même parole de Job). ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור » Et Dieu dit: que la lumière soit. et la lumière fut.

Avec la création de la lumière commença, dans un ordre successif, la création du monde dans lequel nous vivons.

Nous citerons, à ce sujet, le Midrasch Rabba, Genèse III, qui rapporte les paroles de Rabbi Hia Rabba qui remarque que la Bible nous présente trois phases différentes:

- 1) La création par בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ A l'origine Dieu créa les cieux et la terre, ainsi que le constate ce verset לנטוע שמים ארץ וליסוד ארץ » afin que j'affermisse les cieux et que je fonde la terre « (Isaïe LI, 16).
- 2) La destruction par והארץ היתה תהו ובהו Et la terre était bouleversée et ravagée, comme il est écrit וראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אור » Je regardé la terre et voici, elle est bouleversée et ravagée; et les cieux il n'y a point de clarté (Jérémie IV, 23)¹.
- 3) La Reconstruction par ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור » Et Dieu dit que la lumière soit. et la lumière fut.

¹ Et le Prophète continue comme suit ראיתי הרים והנה רועשים וכל הנבעות התקלקלו ראיתי והנה אין האדם וכל עוף השמים נדרו, ראיתי והנה הכרמל המדבר וכל עריו נתצו מפני ה' מפני חרון אפיו, » J'ai regardé

forme prouve qu'ils remontent à des âges beaucoup plus anciens que l'époque de la création biblique. Voici la réponse que tu dois leur faire: Le sages d'Israël s'appuient sur de nombreux passages de l'Écriture sainte pour démontrer que Dieu a créé et détruit des mondes, à ces passages que nous citons au cours de cet ouvrage, nous en ajoutons d'autres qui ne sont pas moins concluants. Nous citerons les suivants: **נמה צפון על תהו** » Il étend le septentrion sur les vastes débris« (Job XXVI, 7)¹⁾ **המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו המרגזו ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון האומר לחרם ולא יזרה ובעד כוכבים יחתום נמה שמים לבדו ודורך על במתי ים** » Il transporte des montagnes, et quand il les renverse en sa fureur, elles n'en connaissent rien. Il remue la terre de sa place et ses piliers sont ébranlés. Il commande au soleil et le soleil cesse de briller; et c'est lui qui tient les étoiles sous son cachet. C'est lui seul qui étend les cieux, qui marche sur les hauteurs de la mer« (id. IX, 5—8). **לפנים הארץ יסדת ומעשה ידך שמים המה יאכדו ואתה תעמוד וכלם ככנר יבלו כלבוש תחליפם ויחלפו ואתה הוא ושנותיך לא יתמו** » Tu as jadis fondé la terre, et les cieux sont l'oeuvre de tes mains. Ils périront et tu subsisteras. Ils s'useront tous comme un vêtement; tu les changes comme on change d'habits et ils sont changés, mais toi tu es toujours le même et tes années ne finiront pas« (Psaumes CII, 25—27).

Ces textes jettent une lumière éclatante sur les trois premiers versets de la Bible **בראשית** » A l'origine«, c'est-à-dire longtemps avant la dernière création dont l'histoire biblique nous entretient **ברא אלהים את השמים ואת הארץ** » Dieu créa les cieux et la terre«, c'est par ces motifs que les mots **שמים** et **ארץ** » cieux et terre« sont précédés chacun d'un h démonstratif **הה** par lequel on désigne des objets déjà connus. **והארץ היתה תהו ובהו** » et la terre était bouleversée et ravagée

¹⁾ Voir plus loin le sens des mots **תהו** et **בהו**.

Préface.

Le principe de l'Écriture sainte consiste dans la croyance que Dieu, par sa seule parole, a créé le monde en six jours et qu'il a consacré pour l'humanité le septième jour au repos : Sur ce principe reposent les colonnes de l'édifice religieux ; ébranler ce solide fondement, c'est détruire l'oeuvre tout entière.

N'écoute pas les hommes à l'esprit versatile, dont les efforts n'ont d'autre but que de nier l'histoire de la création du monde et de te présenter comme purement imaginaires les six jours de la création, qui, selon eux, seraient autant de périodes de peut-être de centaines de mille années ; cette création se serait peu à peu développée dans la succession des siècles.

Ces hommes te trompent ; ils ne songent qu'à troubler ton repos, qu'à t'éloigner de ton Dieu et qu'à user contre toi des armes perfides qu'ils ont vouées à ta perte. Leurs arguments sont connus : il existe, te diront-ils, dans les profondeurs de la terre, des milliers d'animaux sauvages de poissons et d'autres créatures que les tremblements de terre ont plongés dans l'abîme où ils se sont pétrifiés, et dont les espèces sont toutes différentes de celles qui vivent aujourd'hui ; l'état actuel de ces êtres démontre qu'ils ont séjourné sous terre pendant d'innombrables années, et l'on y trouve, d'ailleurs, d'autres débris d'êtres animés dont la

LES
PAROLES LUMINEUSES.

IMPRIMERIE H. ITZKOWSKI

BERLIN.

111721

LES
PAROLES LUMINEUSES

SUR LES
PROBLÈMES DIFFICILES
DU LIVRE DE MOÏSE
AU POINT DE VUE DE LA LOGIQUE

PAR
E. ROLLER
OFFICIER D'ACADÉMIE
MEMBRE DE LA SOCIÉTÉ ASIATIQUE ETC. ETC.

LA GENÈSE

Tome I.

PARIS
EN VENTE CHEZ L'AUTEUR
130 BOULEVARD VOLTAIRE 130,
1881.

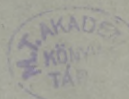

PAR LE MÊME AUTEUR:

Mémoire sur l'inscription funéraire du sarcophage d'Eschmounezer roi de Sidon.

Histoire de la Guerre Franco-Allemande, du Siège de Paris et de la Commune.

B
154.

LES
PAROLES LUMINEUSES

SUR LES
PROBLÈMES DIFFICILES
DU LIVRE DE MOÏSE
AU POINT DE VUE DE LA LOGIQUE

PAR
E. ROLLER

OFFICIER D'ACADÉMIE
MEMBRE DE LA SOCIÉTÉ ASIATIQUE ETC. ETC.

LA GENÈSE

Tome I.

PARIS

EN VENTE CHEZ L'AUTEUR

130 BOULEVARD VOLTAIRE 130.

1881.

IMPRIMERIE H. ITZKOWSKI BERLIN.